

UNIVERSITETET I OSLO

Traianus Decius

Soldatkeiserens religionspolitikk – forfølgelse
eller konformitet?



Masteroppgave i historie
Universitetet i Oslo, høsten 2008

Knut Kasbo

Forord

Jeg vil først og fremst få takke min veileder og inspirasjonskilde Jon Wikene Iddeng. Denne avhandlingen begynte å spire en desemberdag i 2004 idet jeg smilende var på vei ut av Jons kontor i fjerde etasje i Niels Henrik Abels hus etter muntlig eksamen til bacheloroppgaven min. Jon slang etter meg at jeg måtte kontakte ham hvis jeg noen gang skulle få lyst til å skrive en masteroppgave. Etter halvannet års pause fra historiestudiene hvor jeg studerte pedagogikk og engelsk, vendte jeg tilbake instituttet, og vi kunne fortsette samarbeidet der det slapp. Tusen takk, Jon. Jeg kunne ikke bedt om mer. Jeg vil også få takke Johan Schreiner for hjelp til oversettelser fra både gammelgresk og latin til norsk, og Oskar Skarsaune, professor i kirkehistorie, for både lån av utilgjengelig litteratur, og tips til aktuelle artikler jeg selv ikke ville tenkt på å beskjeftige meg med. Tusen takk til både Bendik Michael Eide og Egil Marstein Bauer for gjennomlesning og verdifulle kommentarer på ortografi og struktur.

Det gode studiemiljøet blant antikkstudentene på historie master og skriveseminarene Jon og Knut har holdt for oss, har bidratt konstruktivt i min skriveprosess. Enten seminarene var holdt i håndbiblioteket i Niels Henrik Abels hus, på hytta til Jon på Hurum eller ved instituttet i Athen, har jeg lært mye.

Til slutt vil jeg få takke Cathrine, Kristian, Jørgen og min nærmeste familie for interessen dere har vist og den gode støtten dere har gitt meg.

Knut Kasbo 20.10.2008

FORORD	III
1 PRESENTASJON AV TEMA OG PROBLEMSTILLINGER	7
1.1 Kildematerialet og kildekritikk.....	9
1.2 Teoretikere og teorigrunnlag.....	12
1.3 Avhandlingens disposisjon.....	13
2 HISTORIKERE, FORSKNING OG TEORIER	15
2.1 Hendelsesforløp i tidslinje.....	16
2.2 Forskerdebatten.....	16
2.3 Forfølgelsesbegrepet.....	21
2.4 Oppsummering av historikere, forskning og teorier.....	23
3 KONFRONTASJONER MELLOM KRISTNE OG STAT ELLER BEFOLKNING	25
3.1 Bruddet med jødedommen.....	25
3.2 Nero.....	27
3.3 Plinius.....	28
3.4 Lyon og Wien.....	30
3.5 Polykarpos.....	31
3.6 Perpetua.....	32
3.7 Filippos.....	33
3.8 Oppsummering.....	34
4 EDIKT OG KEISERLIGE FORORDNINGER FØR DECIUS	35
4.1 Definisjoner.....	35
4.2 Edikts tilblivelse.....	37
4.3 Ediktets spredning.....	39
4.4 Noen eksempler på edikt.....	40
4.5 Konklusjon.....	41
5 TRAIANUS DECIUS	43
5.1 Kildene til Decius' liv.....	43
5.1.1 Det trettende sibyllinske orakel.....	43
5.1.2 Aurelius Victor.....	44
5.1.3 Zosimos.....	45
5.1.4 Zonaras.....	45
5.2 Traianus Decius' liv og karriere.....	46
5.2.1 De to Caesarene.....	50
5.3 Konklusjon.....	51
6 EDIKTET OG DETS KILDER	53
6.1 Attestene.....	54
6.2 Eusebios og Cyprianus.....	58

6.3 Passio Pionii.....	63
6.4 Det trettende sibyllinske orakel.....	64
6.5 Tidspunkt og varighet	65
6.6 Ediktets utforming	66
6.6.1 Innhold.....	66
6.6.2 Gjennomføring.....	67
6.7 Konklusjon	68
7 ÅRSAKER TIL DECIUS' UTSTEDELSE AV EDIKTET.....	69
7.1 Tre pagane tenkere.....	70
7.2 Nyere forskning	74
7.3 Decius' edikt i kontrast til Valerianus' to lover og Galerius' fire edikt	79
7.4 Konklusjon	79
8 EDIKTETS KONSEKVENSER FOR DE KRISTNE	83
8.1 Holdninger til gjenopptagelse i de kristne samfunn	88
8.1.1 De aksepterende.....	88
8.1.2 De strenge.....	88
8.1.3 De moderate – Den Katolske kirken	89
8.2 Konklusjon	90
9 KONKLUSJON.....	91
9.1 Oppsummering	91
9.2 Konformitet eller forfølgelse.....	92
9.3 Martyrenes blod er kirkens sæd	94
10 VEDLEGG	97
10.1 Edict of Severus Alexander.....	97
10.2 Attest nummer 69.....	99
11 BIBLIOGRAFI.....	101
Antikke kilder (tekstutgavene)	101
Dokumentsamlinger	101
Sekundærlitteratur	102

1 Presentasjon av tema og problemstillinger

I denne avhandlingen skal jeg drøfte keiser Traianus Decius' (249-251)¹ religionspolitikk og hvordan den påvirket de kristne. I år 249 utstedte Decius et edikt som befalte rikets befolkning å ofre til de romerske gudene. Dette ediktet danner hovedfokus i denne studien. Så langt vi vet, kom ediktet med et påbud som gjaldt alle innbyggerne i riket. Kristne var trolig den eneste grupperingen som ikke kunne gjennomføre denne ofringen, for så å gå tilbake for leve videre sine liv som kristne.² Derfor er det viktig å vurdere hvordan ediktet påvirket nettopp dem.

Decius' edikt sees gjerne som et vendepunkt i den romerske stats forhold til de kristne.³ Før Decius var romersk fiendtlighet mot kristne et relativt sjeldent fenomen. Hendelsene var spredt sporadisk i riket og lite omfattende. Det er også uklart om det var keiseren som stod bak fiendtlighetene. I tiden fra midten av det tredje århundret og fram til tidlig på 300-tallet fantes det derimot tidvise forfølgelser initiert av keiseren som omfattet kristne i hele Romerriket. Endret Decius trenden? Det er viktig å huske på at det verken på gresk eller latin fantes noe begrep for religion eller politikk slik vi bruker ordene i dag.⁴ Religion og politikk var ofte to sider av samme sak. Det blir dermed lite fruktbart å diskutere om Decius handlet slik han gjorde ut fra enten politiske eller religiøse motiver. Selv om jeg ikke deler begrepsapparat med aktørene i antikken mener jeg imidlertid at dagens begreper her kan brukes for å dekke praksis og fenomener i antikken. Det gir derfor mening å snakke om Decius' religionspolitikk i denne avhandlingen.

For å kunne slå fast at en endring har inntruffet må man ha en viss klarhet i situasjonen og samtidig vite hva endringen innebar. Har vi for eksempel nok kildemateriale til å kunne påstå at Decius' religionspolitikk medførte en endring i den romerske stats forhold til kristne? Hva skal til for å kunne definere Decius som kristenfiendtlig og hans handlinger eller politikk som kristenforfølgelser? Holder det at hans religionspolitikk resulterte i at kristne døde? Eller er det nødvendig å kunne påvise at det nettopp var hans intensjon å utrydde kristendommen? Ønsket Decius kun å bevare de gamle romerske skikkene, eller hadde han en agenda som gikk

¹ Tall i parentes leses som keiserens regjeringstid.

² Jødene var mest sannsynlig fritatt for deltagelse. Det finnes ingen kilder eller litteratur som indikerer noe annet.

³ Selinger 2004:11.

⁴ Gradel 2002:5.

ut på å føre en kristenfiendtlig politikk? Vi kan forsøke å ta i bruk det kildematerialet vi har om hans liv og edikt for å prøve å si noe om hva som fikk Decius til å handle slik han gjorde.

Denne avhandlingens primære fokus er å gjøre rede for og drøfte Decius' religionspolitikk samt presentere hvordan den påvirket de kristne. Med tanke på det kildematerialet som foreligger og det forskningsarbeidet som allerede er nedlagt, vil noen kunne hevde at det er pretensiosøst å påstå at dette lar seg gjøre uten kunnskaper verken i latin eller gresk. De vil kanskje også sette spørsmålsteget ved om en slik redegjørelse og diskusjon er nødvendig. Jeg vil ikke bare påstå at det lar seg gjøre, men også hevde at det er høyst nødvendig. Decius' religionspolitikk er hittil viet for lite oppmerksomhet, og det er behov for nytolkning på området. En kan lese i forskningslitteratur, spesielt i teologisk sådan, men også i historiske avhandlinger, at de senere, og mer alvorlige kristenforfølgelser under Diocletianus og Galerius, var bygget på Decius' metode. Det er vanskelig å argumentere for at senere keisere skal ha benyttet seg av hans metode for forfølgelse, uten ytterligere å problematisere hans religionspolitikk.

Når jeg tar for meg selve ediktet og implementeringen av det, dukker det opp flere problemstillinger knyttet til hovedtemaet. Disse inkluderer spørsmål som hva ediktet konkret ba om og hvordan ofringen ble iverksatt, hvem som ble pålagt å ofre, hvem som satt i offerkommisjonene og hvilken effekt ediktet hadde. Alle disse spørsmålene rundt ediktets egenart vil bli drøftet. Jeg vil også vurdere hvordan Decius' edikt føyde seg inn i rekken av tidligere keiseres edikt. Finnes det et brudd med tidligere edikt, eller kan vi se en form for kontinuitet? I og med at ediktet ikke er bevart, er jeg nødt til å diskutere dets innhold ut fra sekundærkilder. Dette er problematisk, men jeg vil likevel forsøke å gjenskape ediktets innhold og form ut fra disse sekundærkildene og den forskningslitteraturen som allerede foreligger.

Jeg mener, med støtte hos både Carsten Brengaard og Timothy David Barnes, at den romerske stats forhold til de kristne påvirket religionen i dens formative periode. Etter å ha diskutert og drøftet antallet martyrer i perioden fram til Decius skriver Barnes at de sporadiske forfølgelsene kristne ble utsatt for fostret "a spirit of insecurity", og at denne tilværelsen sterkt påvirket utviklingen av kristen tenkning.⁵ Både han og Brengaard hevder at disse hendelsene, enten de var forfølgelser eller ikke, fikk stor innflytelse på kristendommens

⁵ Barnes 1971:162-163.

dannelsesprosessen.⁶ Decius' religionspolitikk, med de konsekvenser som fulgte, er derfor et aktuelt tema for forskning i dagens samfunn. Det er lite hensiktsmessig å snakke om framveksten av kristendommen uten å ta samfunnet den vokste fram i betraktning. Nyere trosretninger sees ofte på som rene produkter av sin egen samtid, og kommer med svar på problemer som er relevante for deres medlemmer.⁷

De kristne levde ikke i samfunn atskilt fra omverdenen. Tvert imot var de, som resten av befolkningen, avhengige av politisk, militær og økonomisk sikkerhet, noe det romerske nærværet sørget for. Et viktig spørsmål er hvordan disse romerne så på de kristne. For å svare på dette vil jeg benytte meg av prominente greske og romerske tenkere som levde mellom 100 og 300. Trefninger mellom den romerske ikke-kristne befolkningen og kristne fram til Decius' tid vil også bli viet plass til diskusjon for å se disse trefningene i kontrast til hendelsene under Decius. Utover i det tredje århundret er Kirken i sterk vekst og har et voksende hierarkisk system.⁸ Hvilke konsekvenser fikk ediktet for kristne og deres samfunn?

1.1 Kildematerialet og kildekritikk

De mest sentrale kildene til Decius' edikt og konsekvensene det framprovoserte vil bli presentert her. Andre og mindre sentrale kilder vil bli presentert fortløpende der de blir anvendt i avhandlingen.

I mangel av gode romerske kilder til Decius' politikk vil kristne samtidige og noe senere skrifter være viktige. Situasjonen er dessverre slik at all vår kunnskap om visse aspekter ved Decius' edikt står og faller på disse kildene. Reinhard Selinger slår med rette fast at det må utvises stor varsomhet når en benytter seg av disse kristne kildene.⁹ De er til tider svært ensidige og forklarer den romerske fiendtligheten ut fra et rent teologisk ståsted. Fienden er ikke romerne, det er kampen for å beholde Guds nåde som er tema for de kristne. De blir straffet eller testet av Gud, ikke romerne. Tross grunnleggende problemer med å bruke kristne

⁶ Barnes 1971:162-163 og Breengaard 1992:151.

⁷ Se for eksempel Heelas, Paul., "The New Age Movement: the celebration of the self and the sacralization of modernity" Oxford Blackwell 1996 for en god presentasjon og drøftning av fremveksten av New Age bevegelsen.

⁸ En god drøftning rundt spørsmålet "hvem var de kristne?" gis i bøkene: Lieu, Judith M., *Christian Identity in the Jewish and Graeco-Roman World*, Oxford University Press USA 2006, Stark, Rodney., *The Rise of Christianity – A Sociologist Reconsiders History*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 1996, Chadwick Henry., *The Early Church* Penguin; Revised edition 1993, Holman, Susan R., *Wealth and Poverty in the Early Church and Society* Baker Academic 2008 og Ferguson, Everett., *Early Christians Speak: faith and life in the first three centuries*, Abilene Texas 1999.

⁹ Selinger 2004:15-27.

kilder til å beskrive romersk politikk anser jeg det som mer problematisk å skulle ha oversatt dem. Når de kristne kildene, og da i hovedsak Eusebios og Cyprianus, har noe konstruktivt å komme med vedrørende den organisatoriske delen av Decius' edikt, vil jeg trekke dem fram. Jeg vil mot slutten av avhandlingen gi et innblikk i konflikten innad i kristne miljøer som fulgte i kjølvannet av Decius' edikt.

Cyprianus' brev og avhandlingene *De Lapsis* og *De Ecclesiae Catholicae Unitate* samt prekenen *De Mortalitate* vil alle bli brukt som kilder i denne avhandlingen.¹⁰ Brev 5-27 ble skrevet mens Decius' edikt var i virke. Resten av hans brev, avhandlingene og prekenen er skrevet i etterkant av Decius' edikt. Brevene er oversatt og kommentert av Clarke (1984-1989) i fire bøker, og avhandlingene *De Lapsis* og *De Ecclesiae Catholicae Unitate* er oversatt og kommentert i Bévenot (1971). Det er disse oversettelsene som vil bli referert til i denne avhandlingen. Kildene vil bli presentert grundigere senere i oppgaven. Her vil jeg trekke fram at i kontrast til brevvekslingen mellom Plinus og Traianus ca. 140 før Decius finnes det ingen diskusjon blant forskere om hvorvidt Cyprianus' brev er redigert og brukt som propaganda for kristne av en senere forfatter. Clarke er overbevist om at brevene er autentiske og det ser ut til at ingen forskere argumenterer mot denne påstanden. Michael Trapp opererer med tre kategorier for brev skrevet i antikken. 1) brev skrevet og overlevert, men ikke publisert i en revidert samling, 2) brev skrevet og overlevert samt revidert før publisering og 3) brev skrevet og adressert, men ikke sendt fordi de var tiltenkt et større publikum.¹¹ Herunder vil Cyprianus brev, ifølge Clarke, havne under kategori 2. Clarke har samlet og satt brevene i kronologisk rekkefølge ut fra de hendelsene som blir beskrevet. Det vi har foran oss er altså autentiske brev og korrespondanse fra en sterkt presset nordafrikansk biskop skrevet i en urolig tid. Begge de to avhandlingene er skrevet i etterkant av Decius' edikt og kan leses som Cyprianus' svar på hva man skulle gjøre med de kristne som på en eller annen måte ble involvert i ediktets offerkrav, slik at kirken kunne forbli samlet og sterk.

Eusebios var en produktiv forfatter og skrev flere avhandlinger om ulike temaer. Her er det først og fremst hans ti bøker om kirkehistorien samlet i verket *Kirkehistorien* som jeg er opptatt av. Spesielt bok seks og sju er av interesse siden de skildrer perioden fra Decius og fram til Valerianus. I kontrast til Cyprianus skriver Eusebios en stund etter Decius' tid. Han er ikke et samtidig vitne til hendelsene. Maier argumenterer for at verket i sin helhet med alle ti

¹⁰ Brev 5-27 har alle Decius' edikt og følgene av det som hovedfokus. Brev 28-82, avhandlingene *De Lapsis* og *De Ecclesiae Catholicae Unitate* samt prekene *De Mortalitate*, har problematikken Decius' edikt førte til som fokus.

¹¹ Trapp 2003:3.

bøker ble utgitt enten i 324 eller 325.¹² Eusebios må ha hatt mange brev og andre kilder foran seg da han skrev. Jeg ser på Cyprianus brev, selv om de kun gir bruddstykker av hvordan hendelsene forløp seg i Kartago, som en bedre kilde til Decius' edikt enn Eusebios' beretninger i kapittel seks av *Kirkehistorien*. Det er imidlertid i de tilfellene hvor begge kildene er enige om hendelser, og at disse hendelsene også kan bekreftes i den viktigste kilden til Decius' edikt, nemlig libellene, at vi kan si noe tilnærmet sikkert om ediktet.

Libellene eller attestene befolkningen i Fayum-området midt i Egypt fikk for å ha ofret, er de beste kildene vi har til Decius' edikt. 45 attester er bevart, og av disse har Knipfing oversatt de første 41 til engelsk, mens Selinger har oversatt de fire siste. Attestenes autentisitet er det ingen som tviler på. De første 41 ble funnet i perioden mellom 1893 og 1917.¹³ De fire siste er funnet rundt midten av forrige århundre. Et kildekritisk problem kunne ha vært at de alle er fra samme geografiske sted, men vi har kilder på at attester også ble utlevert i Kartago, Roma og Spania.¹⁴ Eusebios omtaler også attestene. Alt tyder dermed på at utleveringer av attestene til dem som ofret var spesifisert i ediktet. Det er dette som gjør attestene fra Fayum til de nærmeste kildene til ediktet. Det varme og tørre klimaet i Egypt har bevart disse attestene, og det er gjort lite papyrusfunn utenfor Egypt. Det virker sannsynlig at kristne, etterhvert som de kom i administrative stillinger utover på 300-tallet, ville kvittet seg med eventuelle lister over hvem som ofret i henhold til Decius' edikt. I denne konteksten virker det ikke rart at antallet attester er lavt.

Avhandlingen kan deles inn i to hoveddeler. I den ene delen presenteres og drøftes hendelser som omhandler kristnes kontakt med den romerske stat opp til og med Decius. Dette er den største og mest sentrale delen av avhandlingen. Her vil jeg i hovedsak basere meg på debatter rundt kildematerialet og ta utgangspunkt i forskning. Jeg vil her også presentere og diskutere de relevante kildene vi har til selve ediktet og hendelsene rundt det der dette vil være fruktbart for analysen og drøftingen. I og med at kildene er få og til tider vanskelig å håndtere, vil imidlertid sekundær- og forskningslitteraturen rundt temaet bli viet stor fokus. Under behandlingen av selve kildematerialet vil det være viktig å vurdere kildenes troverdighet samt deres egnethet til å bygge opp under påstander. Den andre delen av avhandlingen tar for seg Decius' mulige motiver for å utstede ediktet, og de kristne og deres respons på Decius' religionspolitikk.

¹² Se Maier 2007:16, for en diskusjon om dateringen.

¹³ Knipfing 1923:346.

¹⁴ Kartago: Cyp. ep. 17, 20 og 55. 13-14 og De Lapsis 8, 27-28; Roma: Cyp. ep. 30.3; Spania: Cyp. ep. 67.6.

At kildene jeg bruker er oversatt til engelsk, utgjør ikke store problemer for denne avhandlingen. Men for videre forskning rundt temaet ser jeg på det å lese kildene på originalspråket som en nødvendighet. Jo nærmere en kommer originalkildene jo bedre. Og selv om kildene er oversatt på en meget god måte, kan det fortsatt være uenigheter vedrørende viktige ord. For eksempel så fant ikke Plinius noen *flagitia* i de kristnes oppførsel som han kunne straffe dem for; han fant kun *superstitionem pravam*.¹⁵ Janssen kommenterer en artikkel av de Ste Croix og påpeker et problem ved sistnevntes forklaring på hvorfor kristne ble dømt til døden. de Ste Croix hevder at bare det å innrømme at én var kristen var nok til å bli dømt til døden. For å forklare hvorfor dette var tilstrekkelig påpeker han at kristennavnet var synonymt med *superstitio*, og at det var dette som gjorde de kristne til forbrytere og farlige for resten av samfunnet. Som jeg vil forklare i kapittel 7.1 er det ingen enighet om hvordan *superstitio* skal oversettes i denne sammenheng.

1.2 Teoretikere og teorigrunnlag

Historikerne Adrian Nicholas Sherwin-White, Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix, William Hugh Clifford Friend og L.F. Janssen har alle framsatt teorier om hvorfor de kristne ble forfulgt av den romerske staten. De er uenige på flere punkter. Finn Erik Steffensen, Arne Søby Christensen, Carsten Breengaard, Timothy David Barnes og Paul Keresztes er historikere som i senere tid har forsøkt å samle eller forene de ulike teoriene, før de selv forsøker å komme med egne, ofte syntetiserende teorier. Disse forskerne og deres teorier vil i hovedsak bli presentert og satt opp mot hverandre i kapittel to, men flere av dem vil også bli henvist til videre i avhandlingen.

Historikere som har fokusert spesielt på kristenforfølgelsene under Decius, er i hovedsak J.R. Knipfing, James. B. Rives, Graeme. W. Clarke, Thomas Georg Oborn og Reinhard Selinger. Kristenforfølgelsene under Decius er selvsagt også ofte omtalt i historieverk, både når det kommer til generell historie om Romerriket og kirkehistorien. Det står riktignok sjelden mer enn en linje eller to, maks et avsnitt, og det som står er vagt. Av lengre avhandlinger om Decius' religionspolitikk er det bare Reinhard Selingers bok som er å oppdrive. Den er basert på hans doktoravhandling *The Mid-Third Century Persecutions of Decius and Valerian*. Delen om Decius er nesten ordrett hentet og oversatt fra hans doktoravhandling, hvor den utgjorde ett kapittel.

¹⁵ Janssen 1979:134.

Hva de pagane tenkerne Celsus, Galenus og Plinius mente om de kristne før 250 er interessant. Deres syn vil derfor bli presentert i avhandlingen. Porphyrius, som kun var 16-17 år da Decius regjerte, kan sies å representere en side av den romerske pagane eliten mens Decius regjerte, og er derfor også av interesse i denne avhandlingen. Porphyrius levde og ble skolert i Roma, trolig mens Decius var keiser.

Teorier om den romerske offerkulten er av interesse når en studerer forholdet mellom den romerske staten og den tidlige kristne sekten. For å få idé om hva Decius kan ha tenkt vil jeg se på teorier rundt den romerske offerkulten og dens forhold til den sterkt voksende kristne sekten fram til Decius' tid som keiser. Den romerske offerkulten var langt fra noen egalitær og statsstyrt form for religion, og lokale varianter fantes det mange av, noe jeg må ta i betraktning. K.M. Coleman og John Scheid har skrevet interessante artikler om den romerske offerkulten og dens forhold til de kristne. Boka til Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, vil også være relevant i denne sammenhengen.

Det går an å argumentere for at Decius ikke hadde tid/og eller mulighet til å sette i gang så omfattende kristenforfølgelser som den katolske historietradisjonen ofte ser ut til å hevde. Argumenter som at Decius kun var keiser i en kort periode, og at han verken hadde tid eller mulighet til å utarbeide et slikt edikt, går ofte igjen i litteraturen. Samtidig hevdes det at infrastrukturen i riket kan ha vært så dårlig i denne borgerkrigsperioden at hvis Decius skulle ha skrevet et slikt edikt, ville det ikke ha nådd fram til et fungerende byråkrati. I denne sammenhengen vil det også være viktig å se på teorier om infrastrukturen i riket på denne tiden samt når Decius faktisk ankom Roma og hvor lenge han befant seg der. Kilder til dette vil være innskrifter og skrifter som daterer utbygging av veier samt preging av mynter.

Ved hjelp av kildene og forskning presentert ovenfor mener jeg det er mulig å kunne si noe om Decius' religionspolitikk og de konsekvensene den fikk for de kristne i riket.

1.3 Avhandlingens disposisjon

Kapittel to og tre danner sammen en solid ramme for bedre å kunne forstå og drøfte Decius' religionspolitikk og konsekvensene den fikk for de kristne. I kapittel to skisserer jeg opp hva ulike historikere har ment og kommentert om temaet kristne og den romerske stat fram til Decius. I kapittel tre vil jeg presentere sentrale trefninger mellom de kristne og den romerske

stat i perioden fram til Decius. Jeg mener det er viktig å se Decius' religionspolitikk i lys av tidligere keiseres religionspolitikk.

Decius' edikt var ikke det første edikt som ble utstedt av en keiser. I kapittel fire vil jeg se nærmere på tidligere keiserlige edikt for å kunne sammenlikne disse med Decius', spesielt med tanke på form og publiseringsmåte.

I kapittel fem har jeg viet plass til en kort drøfting av antikke kilder som omtaler Decius' liv og hans person, siden de er problematiske å hanskes med. Videre vil jeg forsøke å gjenskape Decius' handlinger i hans korte tid som keiser. Etter å ha introdusert Decius i kapittel fem vil jeg i kapittel seks ta for meg hans religionspolitikk og ediktet han utstedte. Det er hensiktsmessig å starte denne presentasjonen med å gjennomgå kildene til selve ediktet, for så å etterpå forsøke å gjengi så mye som mulig av ediktets form og innhold.

Kapittel sju er viet plass til å diskutere de ulike motiver Decius kan ha hatt for å utstede ediktet. Jeg vil her i hovedsak presentere og sette opp mot hverandre de ulike årsaksforklaringene som allerede foreligger.

I kapittel åtte vil jeg ta for meg de kristne og deres forhold til det romerske samfunnet og hvilke konsekvenser Decius' edikt fikk for dem. Jeg vil også presentere hva romerske tenkere som Galenus, Celsus og til dels Porphyrius skrev og mente om de kristne. Selv om det vil bli med spekulasjonene, vil jeg ved å støtte meg på Rodney Starks forskning forsøke å anslå hvor mange kristne det fantes i Romerriket i år 250. Kapittel ni konkluderer avhandlingen.

2 Historikere, forskning og teorier

Den romerske stats forhold til de kristne kan som så mange andre historiske temaer deles inn i tidsperioder. En slik inndeling hører hjemme i en oppgave som denne da det gir en god ramme for å se både periodenes særegenhet og det de har til felles i kontekst samt som en rampe til større forståelse av temaet. Her følger den vanligste måten å dele opp hendelsene i perioder på: Første periode regnes fra Jesu død til den store brannen i Roma i 64; andre periode regnes så fra brannen i Roma til Decius' edikt i 249-250; tredje periode regnes fra Decius og fram til Konstantin den Store som førte Galerius' toleransedikter ut i livet.¹⁶

Barnes starter sin artikkel *Legislations against the Christians* fra 1968 med å hevde at: "The modern bibliography on the subject of the juridical basis of the persecutions of the Christians in the Roman Empire before 250 is vast, contentious-and in large part worthless."¹⁷ de Ste. Croix skriver om den samme litteraturen: "The modern literature is vast and much of it is worthless."¹⁸ Til tross for Barnes' og de Ste. Croix skepsis til tidligere forskning vil jeg forsøke å presentere en oversikt over de mest sentrale artiklene og verkene skrevet om temaet "kristenforfølgelser før 250", med hovedvekt på hva som fikk romere til å forfølge kristne. Denne bakgrunnen er konstruktiv å ha både når jeg ser på hvilke grunner Decius kan ha hatt for å utstede sitt edikt i kapittel sju, og når jeg ser på hvilke konsekvenser ediktet fikk for de kristne i kapittel åtte.

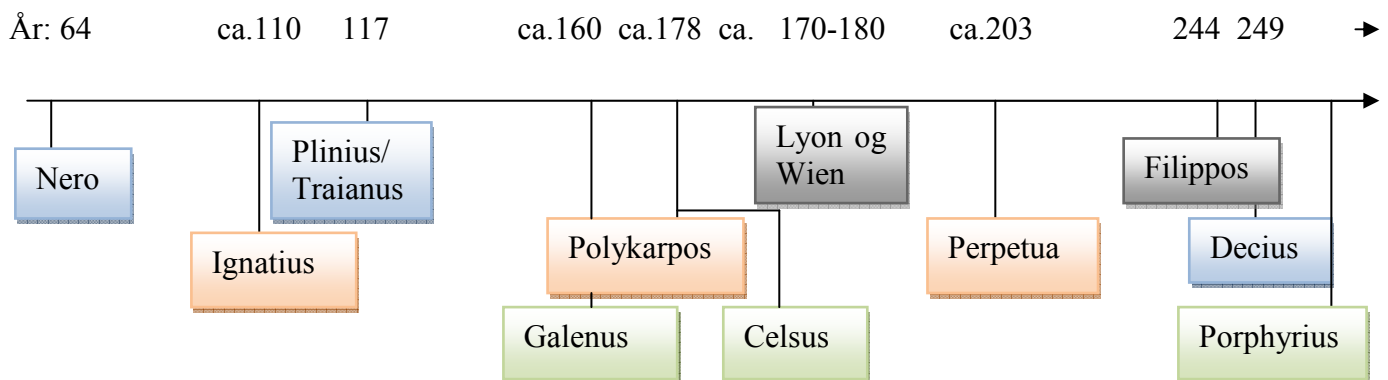
Før jeg kan gå løs på historikere og deres forskning på temaet, må det klargjøres hvilke hendelser det er snakk om. Før siste del av det tredje århundret finnes det få veldokumenterte tilfeller av konfrontasjoner mellom kristne og den romerske stat hvor det var keiseren som initierte handlingene. Det er faktisk mulig å argumentere for at det ikke finnes noen. Herunder, ved hjelp av en tidslinje, vil jeg skissere opp de viktigste hendelsene hvor kristne kom i kontakt med det romerske statsapparatet og omverden. Det jeg er interessert i å tydeliggjøre, er overgangen fra andre til tredje periode. Jeg setter altså spørsmålstejn ved hva som får forskere til å skille mellom forfølgelser før og etter Decius. Dømte Decius de kristne for samme forbrytelse som Plinius dømte kristne ca. 130 år tidligere? Vi skal få se eksempler på at keisere, guvernører og filosofer har vært i kontakt med kristne, og at de har kommet til ulike konklusjoner.

¹⁶ Steffensen 1975:9-17 og de Ste. Croix 1963:6.

¹⁷ Barnes 1968:32.

¹⁸ de Ste. Croix 1963:6-38.

2.1 Hendelsesforløp i tidslinje



De blå boksene representerer viktige hendelser, og er uttrykk for keiseres politikk som direkte hadde noe å gjøre med de kristne.

De sorte boksene representerer hendelser der det er uvisst om det er befolkningen eller keiseren som har initiert aggresjon mot kristne.

De røde boksene representerer kristne martyrier. Hendelsene vil bli kommentert i kapittel tre.

De grønne boksene representerer greske eller romerske filosofers verk og deres synspunkt på de kristne. Disse vil bli kommentert i kapittel sju.

2.2 Forskerdebatten

Et eksempel på en ensidig framstilling av den romerske stats forhold til de kristne er kirken Santo Stefano Rotondo i Roma, hvor den indre muren i ca. år 1600 ble utsmykket med store malerier av oldkirkelige martyrer og hvordan disse fikk kroppsdeler kappet av og innvoller revet ut. Inntil 1800-tallet var det så å si bare teologer som forsket på denne perioden med fokus på de kristnes forhold til den romerske staten. Da historikere sent på 1800-tallet, med sitt felt innenfor romersk rett, begynte å forske på disse hendelsene, argumenterte de derimot for at det ikke fantes en spesifikk romersk lov rettet mot de kristne, og forsøkte derfor å tone ned forfølgelsesens omfang og sentrale rolle. Det første historiske verket som tok for seg romernes motiver for å straffe de kristne, er Edward Gibbons første bind av *History of the Decline and fall of the Roman Empire* fra 1776. Han hadde et ønske om å ta et oppgjør med de kristnes forståelse, som hadde stått ubestridt siden antikken – noe som dessverre var vanskelig uten å innta et motsatt ideologisk standpunkt. Dermed kan vi nesten beskyld

Gibbon for å ha vært like ensidig som de kirkehistorikerne han ville ta et oppgjør med. Gibbon la vekt på romersk toleranse overfor hedninger. Han ble selvfølgelig hardt angrepet av den katolske kirken, som mislikte endringer av deres egen historie.¹⁹

En seriøs tverrfaglig debatt vedrørende romersk konfrontasjon med de kristne i perioden før "The Great Persecution"²⁰ begynte i 1890-årene med Neumans' bok og Mommsens artikkel *Der Religionsfrevell nach römischem Recht*. Mommsen stilte spørsmål som: hva ble de kristne anklaget og dømt for, hvem anmeldte dem, hvilke lover fantes det som kunne dømme dem, hvem skrev disse lovene, og når? Han mente det var snakk om religionsforfølgelser og ikke kristenforfølgelser. Mommsen angrep i sin artikkel K.J. Neumans tese fra noen år før, som tok for seg de kristnes rettsløshet.²¹ Mommsens tese gikk ut på at det fantes, før år 250, en magistral tvangsrett, en *ius coercitio*, som gikk ut på at alle måtte ofre til de romerske guder. Dette var umulig for kristne. Dermed var de kristne som eneste folkegruppe stilt overfor et ultimatum hvor, fra deres synspunkt, det ikke fantes noen løsning. Derav kan man si at de kristne opplevde situasjonen som preget av rettsusikkerhet.²² Noen få andre forskere var også med på diskusjonen, men deres bidrag er så like dem som allerede er presentert, at jeg ikke vil bruke plass på dem her.

I løpet av tjue år med debatt hadde man kommet fram til tre mulige teorier på hvorfor de kristne før Decius' tid ble straffet. De fleste franske og belgiske historikere hevdet at det var fremmet og fantes en lov direkte mot det å praktisere kristendommen; det å rett og slett være kristen. De mente Nero var den keiseren som hadde laget denne loven. Noen ganger ble også Domitian kreditert for dette.²³ Vi har Mommsens *coercitio*-teori, som ble gjort kjent for de fleste engelskspråklige lesere gjennom Hardys *Christianity and the Roman Government*. Denne teorien går ut på at de kristne ble straffet av de romerske guvernørene gjennom deres *imperium*, som ga dem rett til å opprettholde lov og rett etter som det passet dem, uten referanse til spesifikk lovgivning.²⁴ Mommsen mente altså det ikke forelå en spesifikk lov mot det å være kristen, men at den lokale representasjonen for keisermakten var fri til å slå ned på uro på den måten han selv så på som passende. En tredje tradisjon av forskere

¹⁹ Christensen 1977:21 og Breengaard 1992:151.

²⁰ Med "The Great Persecution" menes forfølgelsene fra 303 og fram til 312, dvs. under keiser Diocletian og Galerius. For en redegjørelse av disse forfølgelsene se G. E. M. de Ste. Croix' artikkel "Aspects of the "Great" Persecution".

²¹ K.J. Neuman., *Historische Zeitschrift* 64, München 1890, sittert i Breengaard 1992:23

²² Breengaard 1992:24.

²³ Callewaert, C., *Les premiers chrétiens furent-ils persecutes par edits généraux ou par mesure de police*, *Revue d'histoire ecclésiastique* II-III, Louvain 1901-1902 i Breengaard 1992:25.

²⁴ Sherwin White 1952:199.

argumenterte for at kristne ble forfulgt og dømt for vanlige spesifikke lovbrudd som incest, magi, ulovlige samlinger, barnedrap, og sist, men ikke minst høyforræderi for ikke å tilbe og ofre til den romerske keiseren.²⁵

Den siste teorien ble av mange forskere sett på som en del av den andre teorien, da de to kan være vanskelig å skille fra hverandre. Slik sett er det kun to mulige årsaker – enten fantes det en lov mot det å være kristen, eller ikke. Den type rettssak de kristne stod overfor når de først ble brakt inn av en anklager, het *cognito extra ordinem*, og er et fellesnavn på rettssaker som kun bestod av en akt, og hvor personer enten ble dømt av keiseren eller en romersk offiser med *mandata* fra keiseren.²⁶

C. Callewaert²⁷ tolket Tertullians *Apologeticus IV* dit hen at det fantes en lov mot å være kristen, og han mente dermed at denne loven var et “Institutum Neronianum”.²⁸ Han begrunnet sin tese med å linke Tertullians skrifter opp mot Suetonius’ keiserhistorie om Nero og hans regjeringsinitiativer²⁹ samt opp mot 1. Peterbrev.³⁰ Mommsen, derimot, var uenig med Callewaert og mente at de kristne ble beskyldt for umoralsk oppførsel, majestetsforbrytelse og for å holde ulovlige samlinger. I 1913 kommenterte italieneren Manares og amerikaneren Canfield kontroversen og støttet Mommsens *coercito*-teori. Samtidig sa de seg imidlertid enige i at Traianus’ brevveksling med Plinius *kan* ha resultert i en lov mot det å være kristen. Etter denne utgivelsen dabbet debatten av. Unntaket var E.T. Merrils’ essay *Essays in Early Christian History* utgitt i 1924, hvor han argumenterte for at de kristne ble dømt for en vanlig forbrytelse. Ellers levde de to teoriene side om side fram til rundt 1950-tallet.

I tiden mellom 1950 og 1970 var de tre sentrale forskerne på romerske kristenforfølgelser Adrian Nicholas Sherwin-White med artikkelen *The Early Persecutions and Roman Law Again*, Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix med artikkelen *Why Were the Early Christians Persecuted* og T.D. Barnes med artikkelen *Legislation against the Christians*. Jeg vil her kort presentere deres teorier og uenigheter.

²⁵ Sherwin White 1952:199.

²⁶ Tellegen-Couperus 1993: 90, og de Ste. Croix 1963:13.

²⁷ Callewaert, C ”Histoire des Persecutions pendant les Deux Premiers Siecles” 1885-86, Volume I-II, Paris, sitert i Brengaard 1992:25.

²⁸ Med andre ord, at Nero gjorde det til en forbrytelse det å være kristen.

²⁹ Sueton:NeroXVI, 2.

³⁰ ”men lider han som kristen, da skal han ikke skamme seg, men prise Gud for dette navn.”

Først ut av disse var Sherwin-White i 1952. Etter å ha tatt et oppgjør med tidligere forskning slo han fast at teori én ble framsatt i en periode hvor de historiske perspektivene var i ferd med å gjøre sin entré i debatten. Dermed nærmest unnskyldte han forkjemperne for at det fantes en konkret lov mot det å være kristen, og at det var årsaken til forfølgelsene. Han fortalte videre at motivet for å skrive artikkelen var at i løpet av 1940-årene hadde historikere mistet noe av fotfestet i debatten rundt kristenforfølgelsene, og at de siste verkene om temaet hadde hatt et lite oppdatert syn på den romerske administrasjonen og det romerske rettssystemet. Sherwin-White forsøkte å slå et slag for *coercito* – årsaksforklaringen. Han skrev at ingen historiker med Romerriket som sitt felt så ut til å ha helhjertet støttet teorien om en konkret lov rettet mot det å være kristen. Han argumenterer så ryddig at jeg lar ham tale:

First, the limited and sporadic nature of the persecution down to Tertullian's time and later is against it, while the evidence of the Apologist tends to deny official action under certain emperors. Secondly the well-known passages in Pliny, Suetonius and Tacitus do not require it. Thirdly, the specific references in Tertullian's *Apology to the leges*, whereby *non licet esse Christianos*, are too forensic and rhetorical to prove it.³¹

de Ste. Croix kommenterte Sherwin-Whites artikkel og beskrev den som den absolutt beste introduksjonen til de rettslige aspektene ved den romerske stats forhold til de tidlige kristne. Han fortsatte derimot med å kommentere at Sherwin-White tok feil på et viktig punkt.³² Sherwin-White forsøkte nemlig å argumentere for en forbindelse mellom *flagitia* og *nomen*³³. Da kunne nettopp det å være kristen bli sett på som straffbart. Han argumenterte videre for at den *skjendige handlingen* i de kristnes tilfelle er *contumacia*. *Contumacia* skulle her forstås som de kristnes stahet i å ikke etterkomme Plinius' ønske om å ofre til de romerske gudene, for dermed å bevise at de ikke var kristne.³⁴ de Ste. Croix hadde fire motargumenter til denne teorien:³⁵

1. Selve ordet *contumacia* finnes ikke i en eneste av de kildene som Sherwin-White referer til for å støtte opp under sin tese.

2. "Pliny's victims, Mr. Sherwin-White says, had refused to comply with a reasonable order the test requiring homage to the *di nostril* The test was reasonable, and its refusal revealed *contumacia*". Når Plinius sier at han kun krevde denne handlingen av de som

³¹ Sherwin-White 1952:201.

³² de Ste. Croix 1963:13.

³³ Flagitia = skjendig handling og nomen = navn, i dette tilfellet kristennavnet.

³⁴ Sherwin-White 1952:211.

³⁵ de Ste. Croix 1963:18-19.

nektet for at de var kristne, som et slags bevis på at de snakket sant, fører dette til at Sherwin-Whites grunnlag for å hevde at *contumacia* var årsaken til at kristne ble forfulgt, forsvinner, hevdet de Ste. Croix.

3. I senere rettssaker er det sant at kristne ble beordret til å ofre eller utføre andre handlinger som ingen rettroende kristen kunne utføre. Men selv her ble ikke *contumacia* nevnt før etter at rettsaken hadde begynt. de Ste. Croix påpekte at det ville være absurd å hevde at den rettslige bakgrunnen for forfølgelsene kunne bestå av et element som ikke ble tydeliggjort før rettssaken hadde begynt.

4. de Ste Croix innrømmer at Sherwin-White har delvis rett siden *contumacia* ville ha vært et sentralt element i mange rettssaker mot kristne. Han synes imidlertid at fokuset fra hovedtemaet forsvinner, som selvfølgelig er *hvorfor* den romerske administrasjonen ønsket å bringe de kristne for retten, ikke hva de nødvendigvis ble dømt for.

Som nevnt i innledningen slo Barnes fast i sin artikkel at tidligere forskning på temaet i stor grad er ubrukelig. Dette begrunnet han med at ingen fram til ham selv hadde gitt seg i kast med å kartlegge alle konkrete kilder som viste til enten lovgivning eller andre typer forordninger som tok for seg de kristne og deres religion før Decius' tid. Jeg skal her fokusere på hans konklusjon. Barnes kom fram til at den sentrale kilden er og blir Traianus' og Plinius' brevveksling. Han hevdet at de kristnes status i Romerriket holdt seg konstant fra og med Traianus' og Plinius' brevveksling og fram til Decius, og han konkluderte med at enten ved Traianus reskript til Plinius, eller kanskje tidligere, så var kristendom et spesielt tilfelle av lovbrudd. I motsetning til vanlige kriminelle, som etter å ha blitt dømt ble straffet for hva de hadde gjort, ble kristne straffet for hva de var. Kristne kunne, helt fram til sin død, omvende seg og forsake kristendommen, og dermed spare livet.³⁶ Å være kristen var dermed en forbrytelse ulik alle andre.³⁷ Barnes hevdet at en guvernør ute i provinsene var predisponert til å straffe alle dem som åpent angrep den etablerte religionen. Rettroende og aktive kristne, hvis de fulgte apostlenes gjerninger og misjonsbefalingen fra Bibelen, ville ha vært tilbøyelige til nettopp det. Å straffe slike kunne en guvernør gjøre uten å konferere med keiseren eller senatet. Barnes avslutter med ordene: "It's in the minds of men, not in the demands of Roman law, that the roots of the persecution of the Christians in the Roman

³⁶ Barnes 1968:48-49.

³⁷ Barnes 1968:48-49. Det er imidlertid påfallende at mange forskere ser ut til å ville komme fram til konklusjoner som peker i retning av at kristne ble straffet på lik linje med andre kriminelle. Kanskje forskere trenger å godta at det å være kristen kan ha vært noe helt nytt og krevde en ny straff?

Empire are to be sought.”³⁸ de Ste. Croix skrev at ”the public opinion” var det viktigste elementet for å få dømt kristne før 250. Han begrunnet dette med at det i alle rettsaker mot de kristne måtte være en anklager som ikke bare var villig til å anklage, men også føre selve rettsaken mot den anklagede. Hvis den lokale stemningen ikke ivret etter å forfølge kristne, var det lite trolig at guvernøren ville anstrenge seg for å sette i gang noen forfølgelse.³⁹ Hvis en tolker Barnes dit hen at ”in the minds of men” betyr ”the public opinion”, noe som ikke er urimelig, så er han og de Ste. Croix langt på vei enige.

Den eneste av disse tre som trakk fram de frivillige martyriene var de Ste. Croix. Han argumenterte for at det som skilte de kristne fra andre religiøse sekter, og som kunne føre til forfølgelser, var nettopp de frivillige martyriene. I martyriene ga de kristne seg selv over til straff og håpet på å lide en ærefull død. de Ste. Croix pekte på eksempler under Diocletianus, men henviste også til martyren og kirkefaderen Ignatius fra Antiokias forfatterskap fra ca. 110.⁴⁰ Carsten Breengaard setter spørsmålstegn ved noen aspekter rundt de Ste. Croix’ tese. Plinius visste ikke hvorfor og i hvilket omfang han skulle straffe dem som ble ført til ham med anklager, men at de skulle straffes da det var oppklart at de vedkjente seg å være kristne, har han tydelig visst. Videre beskylder Breengaard de Ste. Croix for å være for ensidig i sin begrunnelse for at årsaken til forfølgelsene ene og alene var religiøse. Ifølge Breengaard har allerede Sherwin-White slått fast at religion egentlig ikke var stattholderens domene. Breengaard mener at grunnene til romersk fiendtlighet mot de kristne er meget sammensatte. En kombinasjon av hvordan romerne så på seg selv, riket og religion er også meget viktige faktorer for å forklare forfølgelsene.⁴¹

2.3 Forfølgelsesbegrepet

Alle ovennevnte forskere bruker begrepet *persecution*, eller *forfølgelse*, når de snakker om den romerske stats forhold til de kristne. Det blir her snakk om perspektiv. Hvilke aspekter bør ligge til grunn for at keiseres politikk skal kunne kalles forfølgelse? Ronald Christenson har skrevet en artikkel om politiske teorier bak forfølgelser, med bakgrunn i Hobbs og Augustin. I innledningen slår han fast at forfølgelsesteori er basert på det han velger å kalle *civic religion*, altså at statens mål er samhold og harmoni. Teorien går ut på at ofrene for

³⁸ Barnes 1968:50.

³⁹ de Ste. Croix 1963:15.

⁴⁰ de Ste. Croix 1963:23-27.

⁴¹ Breengaard1992:33-34.

forfølgelse handler ut fra egoistiske motiver, mens forfølgerne agerer som håndhevere av loven, og dermed også som samfunnets tjenere.⁴² Ifølge Christenson forsvarte Augustin forfølgelsene av donatistene med å oppnå enhet innad i kirken. For eksempel kan det argumenteres for at Diocletianus og Galerius ønsket å forfølge kristne for å opprette og styrke statskulten, som de var overbevist om at var den rette. De hadde da i så fall samme moralske motiv bak en forfølgelse av de kristne som det Augustin og de kristne hadde bak sin forfølgelse av donatistene. Det er interessant at en senere kristen velger å definere forfølgelse på en slik måte at hans definisjon kan brukes til å forsvare romernes tidligere politikk overfor de kristne. En teori på forfølgelse kan forklares som et sett med tanker og ideer som med hensikt velger ut en gruppe, eller gruppering, av en befolkning de kan undertrykke, i hovedsak ut fra deres politiske eller religiøse prinsipper.⁴³ Christenson henviser videre til filosofer og tenkere som har jobbet med forfølgelsesteorier: Platon, Augustin, Hobbes, Calvin, Rousseau, Hegel og Marx. Ut fra disse sentrale tenkernes teorier om forfølgelse, trekker Christenson den slutningen at forfølgere alltid har forfulgt andre på vegne av noe større enn dem selv. Hitler forfulgte jødene på vegne av folket, og Stalin kulakker på vegne av proletariatet. Andre ledere har forfulgt utvalgte folkegrupper på vegne av nasjonen/staten, kirken eller en bestemt rase. Forfølgelse, i motsetning til straff for klare lovbrudd, går ut på å straffe en hel gruppe med den tanke at de er en potensiell trussel, og at de vil komme til å skape problemer for stat/nasjon/kirke osv., ikke at de allerede har gjort noe straffbart. Christenson oppsummerer: "Civic religion tips the scale from punishment to persecution by shifting the weight of public policy from maintaining normal public order and safety to achieving public unity."⁴⁴ Pohlsander og Last er samstemte i at en forfølgelse ikke er tilfredsstillende gjort rede for før motivene bak forfølgelse klarlagt.⁴⁵

I lys av presentasjonen ovenfor forstås forfølgelse i denne avhandlingen som en bevisst handling som begås på vegne av den romerske stat eller det romerske folk, som påberoper seg makt til å undertrykke eller straffe en bestemt gruppering på bakgrunn av dennes potensielle trussel mot riket.

⁴² Christenson 1968:419.

⁴³ Christenson 1968:419-421.

⁴⁴ Christenson 1968:420.

⁴⁵ Pohlsander 1986:1833 og Last 1937:90.

2.4 Oppsummering av historikere, forskning og teorier

Med bakgrunn i kildematerialet for forfølgelsene før Decius' tid er det vanskelig å argumentere for at kristne ble spesielt valgt ut og forfulgt på grunn av sin tro. De ble heller, eller mer sannsynlig, straffet for handlinger de nektet å gjennomføre. Hendelsene hvor kristne måtte bøte med livet for sin tro er adskilte både i sted og tid, og det er for få av dem til å kunne hevde at staten aktivt forfulgte de kristne. Her er det også enighet blant forskerne, som unisont beskriver hendelsene som sporadiske og usystematiske. Rettsgrunnlaget bak hendelsene er uklart, og det er vanlig å forklare dem ved å vise til sosiale og religiøse aspekter ved det romerske samfunnet – kort sagt at kristne kom på kant med sine medborgere. At kristne tidvis ble mislikt, og at de ble dømt og døde for sin tro, er imidlertid hevet over enhver tvil.

3 Konfrontasjoner mellom kristne og stat eller befolkning

I dette kapittelet vil jeg kommentere hendelsene fra tidslinjen presentert i forrige kapittel. Jeg vil imidlertid starte med en kort innledning hvor jeg problematiserer kristendommens brudd med jødedommen og presenterer hvilke aspekter ved den romerske statskulten de kristne måtte forholde seg til. Kapittelet legger grunnlag for videre diskusjon om kristen mentalitet som følger i kapittel åtte og ni samt redegjør for de faktiske sammenstøtene mellom romere og kristne før Decius.

3.1 Bruddet med jødedommen

Hvis vi ser på tekstene i Bibelen, både i Det gamle og Det nye testamentet, var det varslet at de kristne skulle bli forfulgt for sin tro. Den jødiske profeten Jesaja hadde proklamert at de troende ville lide under de hedenske. Før Jesu fødsel ble jødene undertrykt og ga villig sitt liv for sin tro og for å frelse sine forfølgere fra deres synd.⁴⁶ Jødene mente at ved å lide martyrdøden frelste de også sine forfølgere. Jesus fortalte sine disipler om de kommende prøvelsene og rådet dem til å flykte fra by til by hvis de ble utsatt for fiendtlige handlinger.⁴⁷ Men selv om vi ikke finner en Jesus som oppfordret til martyrier, ba Jesus disiplene om ikke å frykte å tale hans sak. Bibelen i sin helhet slik vi kjenner den i dag ble ikke kanonisert før Decius' tid, og trolig var ikke alle dens tekster kjent for de kristne flest.

I ca. 44 henrettet Marcus Julius Agrippa⁴⁸ apostelen Johannes og fengslet apostelen Peter. På denne tiden var de kristne en slags sekt underlagt jødedommen.⁴⁹ Der det fantes jødiske samfunn og en synagoge, ble de kristne ofte undertrykt av synagogenes ledere. Som vi skal se nedenfor er det i mange situasjoner uklart om forfølgelser av kristne ble initiert fra staten, eller om de sprang ut fra en generell misnøye blant deler av en lokalbefolkning. Så lenge de kristne var en sekt underlagt jødedommen, nøt den imidlertid av dens privilegier. Romerne ga jødene lov til å holde på sin religion og sin synagoge som samlingssted. Dette privilegiet ble ikke gitt de kristne. Kristne brøt trolig med jødedommen en gang i andre halvdel av det første århundret. I Traianus' brevveksling med Plinius rundt år 111/112 var forbrytelsen det å være kristen, ikke det å tilhøre kristendommen. Carsten Breengaard påpeker at begrepet *kristendom*

⁴⁶ Makkaberbøkene 2 og 4

⁴⁷ Matt. 10. 16-31.

⁴⁸ Ofte omtalt som jødenes konge, eller Agrippa I, eller Herodes i APG.

⁴⁹ Det kan argumenteres for at en sekt ikke kan være underlagt en annen religion, men jeg mener det her gir mening å betegne kristendommen som en slags sekt underlagt jødedommen.

ikke blir nevnt i brevvekslingen og anklager den engelske forskertradisjonen for anakronisme. ”De kristne var for romerne ikke tilhængere af kristendommen, de var tilhængere af Kristus.”⁵⁰ Det blir imidlertid klart når en leser Ignatius fra Antiokias brev⁵¹ at Ignatius som biskop for en menighet absolutt så på sin religion som kristendom. Han var ikke kun en følger av Kristus, han var også en biskop med et ansvar for å holde de kristne samlet.⁵² Brevene er datert til ca. 110. Men som sagt, midt i det første århundret så alle på de kristne som en sekt innad i jødedommen.

En rettroende kristen kunne verken feire de offisielle romerske gudene eller tjenestegjøre som legionær. De romerske gudene var kjent gjennom sine avbildninger og mange hadde templer oppført i sitt navn. Byene hadde sine beskyttende guddommer, og når og hvordan disse skulle feires, var skrevet ned i religiøse kalendere. Ved siden av var den romerske religionen under kontroll av byrådene, og øverst satt et styre sammensatt av borgere fra de høyeste samfunnslagene. Mens Romerriket vokste, møtte det stadig på nye religioner, og det ble kontinuerlig arbeidet med å integrere disse inn i den offisielle statskulten – noe som var nødvendig så vel politisk som sosiokulturelt.⁵³

Ingen av byenes religiøse kalendere og deres tilhørende feiringer var lovbeskyttet. Kristne begikk altså ingen konkrete lovbrudd ved å avstå fra slike offentlige begivenheter.⁵⁴ I den egyptiske delen av riket åpnet prestene templene hver morgen, plasserte mat ved foten av gudeavbildningen – som oftest en statue – og passet på at den ble holdt ren. I den greske delen av riket var templene for offisiell kult som oftest stengt mesteparten av året. Det fantes unntak, og noen byer holdt templene åpne hver dag for daglig hyllest av gudene. De sentrale kulthandlingene for de offisielle gudene ble, som sagt, foretatt på deres respektive festdager. Kulthandlingene bestod da vanligvis i å lovprise gudene med prosesjoner og ulike typer ofring. Det hendte at en by/landsby inviterte en annen for å delta i deres egen feiring. Man kledde seg til fest, dekorerte templer og hus og utførte rituelle seremonier. I et år uten helger utgjorde disse festene de eneste fridagene eller helligdagene. Feiringene ga uttrykk for en bys selvrespekt, og om det ikke var forventet at alle deltok, var det nok vanlig. Slike fester, som kunne vare over flere dager når de fant sted utenom jordbruksseasonen, var viktige for å holde

⁵⁰Brengaard 1992:49.

⁵¹ Samlet, oversatt og kommentert i Lightfoot, J. B., *The Apostolic Fathers – Part II. S. Ignatius. S. Polycarp*, Macmillan and CO, New York 1889:543-588.

⁵² Brengaard 1992:136.

⁵³ Berchman 2005:17-19.

⁵⁴ MacMullen 1984:15.

gudene fornøyde.⁵⁵ Andre tilstelninger hvor gudene ble brukt for å markere viktige hendelser i menneskers liv, var ved overgangen fra barn til voksen, bryllup og fødsler.⁵⁶ Den enkelte bys religiøse kalender og de romerske gudenes betydning i alle større hendelser i menneskenes liv var et viktig fundament for folket – et fundament de kristne ikke kunne støtte opp om. Militærtjeneste sto også sentralt i livet til de mange mennene i Romerriket. De kristne skriftene og tidlige kirkefedre slo fast at en skulle elske sin neste som seg selv, og følgelig var å drepe en synd. Webster skriver imidlertid om kristne som tjenestegjorde i den pre-kristne romerske hær. For disse holdt det å tie under de hedenske seremoniene.⁵⁷ Kristne passet ikke inn i den romerske statskulen og i flere andre deler av samfunnet.

3.2 Nero

Nero var den første keiseren som førte en utagerende politikk mot kristne. Angivelig ga han de kristne i Roma skylden for den store brannen i 64, og straffet og drepte mange kristne på de grusomste måter. Tacitus beskriver hendelsene:

Følgelig ble først de grepet som tilstod at de var kristne, og så ble en svær mengde som var angitt av disse, funnet skyldig, ikke så meget i brannstiftelse, som i sitt hat til menneskeslekten. Når de fant sin død, ble de også utsatt for forhånelser, i det de ble kledd i dyreskinn og omkom ved at de ble bitt av hunder, eller de ble, når dagen var omme, satt i brann for å lyse i nattemørket.⁵⁸

Millar kommenterer at Tacitus skrev at Nero satte de kristne på tiltalebenken og utsatte dem for de mest grusomme henrettelser, men ikke hvorfor han gjorde det eller hvordan rettssakene ble avholdt. Han beskriver Tacitus' beretning som "brief, allusive and rethorical".⁵⁹ Vi kan ikke med hjelp fra Tacitus få noe informasjon om hvordan de kristne ble brakt foran Nero, eller om det i det hele tatt ble holdt noen form for rettssak. Keresztes mener til og med at vi ikke kan knytte brannen i Roma opp mot Neros behandling av de kristne.⁶⁰ Det er derimot sikkert at de kristne i Roma led under Nero. En mulig årsak kan være at Nero gjorde det forbudt å være kristen. Neros elskerinne og andre kone Poppaea Sabina var kjent for å tale jødernes sak.⁶¹ Den voksende kristne grupperingen innad i jødedommen kan ha svekket

⁵⁵ Lane Fox 1987:66-78.

⁵⁶ Lane Fox 1987:83.

⁵⁷ Webster 1998:279 og Erdkamp 2007:271-273.

⁵⁸ Ann. XV 44,2-5.

⁵⁹ Millar 1977:554.

⁶⁰ Keresztes I 1989:67-82.

⁶¹ Ferguson 1990:713.

sistnevnte til en slik grad at de så seg gagnet med å undertrykke de kristne. Det er lite som tyder på at Neros handlinger kan ha satt noen presedens for Decius ca. 200 år senere.

3.3 Plinius

Den mest informative kilden vi har til hendelser hvor kristne ble straffet av romere før Decius, er den nevnte brevvekslingen mellom keiser Traianus og Plinius den yngre. Selv om kilden er god, vil ikke det si at den peker i én retning med tanke på forholdet mellom kristne og den romerske rettsstat. Steffensen kommenterer at ingen historiker har tvilt på brevvekslingen, men at tolkningene til kristenforfølgelsesens årsak har vært mangeartede.⁶²

Plinius skrev brev⁶³ fra 97 under Nerva til 112 under Traianus, og gjennom disse brevene får vi innblikk i livet til en ”romersk gentleman”, som Wilken beskriver ham som.⁶⁴ Brevsamlingen består av ni bøker med 20-30 brev hver samt en tiende bok med 60 brev adressert til keiser Traianus mens Plinius var stattholder i Bithynia-Pontus. I denne sammenhengen er det spesielt ett brev til Traianus og keiserens svar som er av interesse. Mitt poeng med å nevne Plinius’ oppvekst og utdannelse er å vise at han var en velutdannet og plikttoppfyllende statsansatt aristokrat. Hans møte med og forhold til de kristne var, som vi skal få se, på det profesjonelle plan.

Ett av Plinius’ brev til Traianus tar for seg hvordan Plinius skulle straffe kristne som ble anklaget. Brevet er skrevet sent år 111, eller tidlig år 112.⁶⁵ Han nevner ikke hvilken by han er i når han skriver dette brevet. Men brevet før er fra byen Amisus, og brevet etter er fra byen Amastris. Disse ligger ca. 160 km fra hverandre. Uansett, Plinius befant seg mest sannsynlig i en av disse byene, eller et sted i mellom dem, altså ved Svartehavets sørkyst. I denne byen dømte Plinius flere kristne til døden. Så lenge de kristne ikke var romerske statsborgere, kunne han gjennomføre prosedyren kalt *cognitio extra ordinem*. Ved denne formen for rettssak holdt det at han, hun eller dem saken gjaldt sto foran guvernøren og at guvernøren så på bevisene og anklagene, for så å dømme ut fra dette. Det trengtes ingen dommere, jurister eller jury. Guvernøren fungerte som dommer. Plinius spurte de antatt kristne brakt foran ham

⁶² Steffensen 1975:38.

⁶³ Henvisninger til Plinius er hentet fra Walsh, P.G., *Pliny the Younger – Complete letters*, Oxford 2006.

⁶⁴ Wilken 2003:1.

⁶⁵ Det finnes mye litteratur som tar for seg Plinius’ brevveksling med Traianus. Se spesielt A. N. Sherwin-White, *The Letters of Pliny: A Historical and Social Commentary* (Oxford, 1966.): 693-694. For en diskusjon av dette brevets datering, og Rudolf Freudenberg, *Das Verhalten der römischen Behörden gegen die Christen im 2. Jahrhundert* Munich, 1967), for en mer generell diskusjon av brevet.

om de var kristne, mens han samtidig advarte dem om at et ja til svar ville føre til henrettelse. Spørsmålet ble gjentatt tre ganger. Hvis den anklagede sverget til kristendommen, var det klart for Plinius at personen kunne dømmes til døden, om ikke for tilhørighet til kristendommen, så for å trosse keiserens representant på stedet. Hvis den kristne viste seg å være en romersk statsborger, hadde Plinius trolig ikke mandat til å henrette dem. Disse ble satt i fengsel og ført til Roma. Vi har ingen kilder som sier noe om deres videre skjebne. I starten dømte Plinius kristne uten å rådføre seg med Traianus, men da omfanget tiltok og stadig flere ble ført framfor ham, så han seg nødt til å rådføre seg med keiseren.⁶⁶ “I have never attended hearings concerning Christians, so I am unaware what is usually punished or investigated, and to what extent.” Med dette sitatet signaliserte Plinius at han visste om tidligere rettssaker hvor kristne hadde blitt straffet. Han fortsatte med å fortelle at han var i tvil om han skulle behandle de unge på lik måte som de eldre, og om de som frasa seg kristendommen skulle slippes fri. Han spurte også om det var kristennavnet i seg selv som var straffbart, eller om det var de forbrytelsene som fulgte med kristennavnet de skulle straffes for.⁶⁷ Traianus svarte at Plinius fulgte rett prosedyre siden det ikke var noen generell lov vedrørende straff av kristne.”⁶⁸ Dette forteller oss at det ikke fantes noen som helst konkret lov mot det å være kristen, i alle fall inntil år 112. Plinius’ forhold til de kristne var på et profesjonelt plan. Som keiserens representant på stedet ønsket han å utføre sin plikt så rettferdig og grundig opp mot allerede etablerte lover og praksis. Noen av dem som ble brakt fram for Plinius fortalte ham at de tidligere har vært kristne, men i senere tid gått bort fra denne læren. De tilba så statuen av Traianus og avbildningene av tradisjonelle guder som Plinius førte framfor dem, og deretter spottet de Jesu navn. Plinius forteller:

They maintained, however, that all that their guilt or error involved was that they were accustomed to assembled at dawn on a fixed day, to sing a hymn antiphonally to Christ as God, and to bind themselves by an oath, not for the commission of some crime, but to avoid acts of theft, brigandage, and adultery, not to break their word, and not to withhold money deposited with them when asked for it. When these rites were completed, it was their custom to depart, and then to assemble again to take food, which was however common and harmless. They had ceased, they said, to do this following my edict, by which in accordance with your instructions I had outlawed the existence of secret brotherhoods. So I thought it all the more necessary to ascertain the truth from two maidservants, who were called deaconesses, even by employing torture. I found nothing other than a debased and boundless superstition.⁶⁹

⁶⁶ Walsh 2006:278-279 og Wilken 2003:24-27. Plin. 96.1-7.

⁶⁷ Plin. ep. 10.96.2.

⁶⁸ Plin. ep. 10.97.

⁶⁹ Plin. ep. 10.96.7-8.

Plinius lette altså etter straffbare ting som tyveri og utroskap samt hemmelige broderskapssamlinger og ulovlig mat. Det er vanskelig å tilskrive Plinius noe synspunkt på de kristne. Mot slutten av brevet skriev han derimot at det fantes kristne også utenfor byen i landsbyene og rundt i distriktene, men at det virket som at spredningen kunne stoppes, og at de kristne kunne omvendes tilbake til den romerske religionen.⁷⁰

Det virker som Plinius oppriktig ønsket å få has på de kristne. Men av alle brev Plinius skrev til Traianus handler kun ett om problemer med de kristne, så et stort problem utgjorde de ikke for Plinius i den perioden han fungerte som guvernør i provinsen. At kristne ble straffet av romerske guvernører etter Plinius kan forklares ved at hans handlinger satte en presedens. For å forklare at Plinius visste at kristne skulle straffes må vi imidlertid se på mulige hendelser før hans tid, og det er her vi mangler kilder. Vi vet kristne ble straffet, men vi vet ikke hvem som satte presedens. Det er også en mulighet at Plinius hadde fått instruksjoner fra Traianus om at statskulten skulle styrkes, og at de kristne slik sett ble gjort et eksempel av. Traianus skriver til Plinius: "We are to remember that you were sent to this province of yours because many things appeared in need of improvement."⁷¹, og i brev: "But I chose you for your practical wisdom so that you would preside over the moulding of the behavior of your province, and establish the norms which would be good for the enduring peacefulness of the province."⁷² Ut fra disse brevene virker det som om Plinius hadde fått instruksjoner fra Traianus om å introdusere de rette normer og levesett i provinsen. Statskulten kan godt ha vært ett av punktene på Plinius' agenda. Men hvorvidt Traianus ba om at kristne skulle gjøres et eksempel av, eller om Plinius valgte det selv, er umulig å si.

3.4 Lyon og Wien

Eusebios innleder bok fem i *Kirkehistorien* med å skrive at Romas biskop Soter døde i det 17. år av Marcus Aurelius' periode som keiser, og at han ble etterfulgt av Eleutherus. Han fortsetter: "At this time the persecution against us at various places flared up again more fiercely, and mob violence in the cities led countless martyrs to their glory, to judge from events in one province."⁷³ Eusebios gjengir videre et langt brev som kirkene i Lyon og Wien skrev og sendte til kirkene i Lilleasia. Innledningen av brevet avsluttes med: "[...] to our

⁷⁰ Plin. *ep.* 10.96.9-10.

⁷¹ Plin *ep.* 10.30.

⁷² Plin *ep.* 10.117.

⁷³ Eus. *HE* 5. Introduksjon.

brothers in Asia and Phrygia who share the same faith and hope of salvation as we: Peace, grace and glory from God the Father and Christ Jesus our lord.” De ønsker altså fred fra Gud, og ikke fra den romerske rettsstat. Brevet nevner ingen lov, kun guvernørens bestemmelser. Brevet fortsetter med å skildre hvordan ”the Adversary”⁷⁴ i Lyon angrep kirken på alle mulige måter. Kristne ble stengt ute fra sine hjem og fra offentlige bad og markeds plasser samt fra å synes i samfunnet i det hele tatt. Deretter skildrer Eusebios hvordan kristne ble truet av mobben, slått, plyndret og til slutt dratt ut på markeds plassen hvor de som erkjente at de var kristne ble fengslet for å vente på at guvernøren skulle komme til byen. Under rettssaken, hvor de kristne igjen ble behandlet dårlig, beskriver brevet hvordan en mann, Vettus Epagathus, spurte om å få tale de kristnes sak. ”He asked for permission to speak in our defence and show that we were neither atheistic nor impious.”⁷⁵ Dette tyder på at de kristne på tiltalebenken trolig var anklaget for blant annet å være gudløse. Vettus ble nektet å tale, og guvernøren spurte ham om han var kristen. Resultatet var at Vettus ble dømt til døden.

3.5 Polykarpos

Polykarpos’ kristne martyrium er et av de mest erketyperiske. Polykarpos ble drept under de romerske lekene i Smyrna. Det ble holdt en kort rettssak i arenaen. Polykarpos var 86 år da han begikk sitt martyrium. Første gang vi hører om Polykarpos er i et brev som Ignatius sender ham. Andre gang er i hans to brev til menigheten i Filippi.⁷⁶ Tredje gang vi hører om ham er det i beretningen om hans martyrium *Martyrium Polycarpi*, som er skrevet av et øyenvitne som var til stede ved hans død.⁷⁷ Rettssaken til Polykarpos gir oss et meget godt bilde av hva det ville si å være kristen martyr. Prokonsulen i Smyrna prøvde i starten av rettssaken å få Polykarpos til å sverge at han ikke var kristen. Polykarpos nektet og sa: “For eighty and six years have I been his servant, and he has done me no wrong, and how can I blaspheme my king and saviour?”⁷⁸ Prokonsulen fortsatte og nærmest ba Polykarpos om å gi

⁷⁴ Dessverre nevner ikke brevet noe om hvem ”the Adversary” i dette tilfellet var. Brevet er skrevet av ”The servants of Christ at Vienne and Lyons in Gaul”, så det er vanskelig å attestere hvem som i dette tilfellet ulovliggjorde det å være kristne. Guvernøren kom først til Lyon og Wien etter at de første kristne hadde erkjent at de var kristne, så det er lite trolig at han er ”the Adversary”. Et annet alternativ er Markus Aurelius selv, men det blir med spekulasjonene.

⁷⁵ Eus. *HE* 5.1.

⁷⁶ Disse brevene inneholder for det meste retningslinjer for hvordan et kristent samfunn bør være.

⁷⁷ Hauken:151-153.

⁷⁸ Mart. *Poly* 9. 25-30. Originaltekst i og oversatt av Musurillo 1972: 9. Samt i Thompson 2002: 28. Thompsons oversettelse er, i tilfellene jeg siterer her, lik Musurillos når det kommer til mening, men skiller seg noe ifra Musurillos med en noe mer moderne språkdrakt. Eks: “[...] set aside a day and listen.” i Musurillo, og “[...] fiks a day and listen.” i Thompson. Jeg vil nedenfor henviser til begge oversettelsene.

etter. Polykarpos bøyde imidlertid aldri av når prokonsulen truet ham med ville dyr og flammer. Tvert imot ønsket han både dyrene og flammene velkommen:

As he said these and many other words he was filled with a joyful courage; his countenance was filled with grace, and not only did he not collapse in terror at what was said to him, but rather it was the governor that was amazed. He sent his herald into the centre of the arena to announce three times: 'Polycarp has confessed that he is a Christian.'⁷⁹

Øyenvitnet som skrev om hans martyrium kan ikke sies å ha vært en nøytral tilskuer:

Dette brevet er en beretning til dere, brødre, om dem som led martyrdøden, særlig om den hellige Polykarp[sic], som ved det vitnesbyrd hans død utgjorde, likesom forseglet den forfølgelsen og brakte den til en slutt. Det virker nesten som alt det foregående hadde funnet sted for at herren på ny skulle vise oss et martyrium etter Evangeliets forbilde. Akkurat som herren hadde Polykarp[sic] ventet på at han skulle forrådes, for at også vi også kunne bli hans disipler og ikke bare tenke på vårt eget, men også på vår neste. For kjennetegnet på en sann og fast kjærlighet er jo at man ikke bare ønsker å frelse seg selv, men også alle sine brødre.⁸⁰

Dette sitatet viser tydelig at forfatteren hadde et klart budskap til kristne forsamlinger, men jeg sier ikke med det at beretningen er usann, kun at vi må være forsiktig med å bruke den som kilde for å skildre hva som faktisk hendte på arenaen.

3.6 Perpetua

Eusebios forteller oss at Septimus Severus (193-211) i 202 gjorde det forbudt å konvertere til jødedommen eller kristendommen. "He prohibited conversion to Judaism under heavy penalty. He also enacted a similar decree in regard to the Christians."⁸¹ Skrivet fra Severus er, som Keresztes skriver, meget omdiskutert i forskningslitteraturen. Keresztes argumenterer imidlertid for at Eusebios bør tas på alvor når han hevder at det var Severus som stod bak forfølgelsene som startet i 202-203. Hans argumentasjon går ut på at Eusebios korrekt kommenterte at kristne nøytraliserte stor grad av frihet under Commodus (180-192) samt at han ikke gir Markus Aurelius skylden for forfølgelsene i Lyon og Wien i 167 og 177. Videre slår Keresztes et slag for Eusebios som kilde til forfølgelsene av de kristne ved å hevde at uten Plinius' brev til Traianus, eller Hadrians brev til Minucius Fundanus, ville vi ikke ha hatt noe

⁷⁹ Mart. *Poly* 12 19-24 og Thompson 2002:38.

⁸⁰ "Martyrium Polycarpi 1." i Hauken: 161-162. Dessverre har ikke Hauken oversatt Polykarpos martyrium i sin helhet.

⁸¹ Aelius Soartianus, *Severus* XVII, 2. Oversatt av Keresztes II 1989: Apendix 1.

informasjon om forfølgelser under disse keiserne og ville trolig antatt at det hadde ikke var noen.⁸²

I Eus. *HE* VI, 3, 1-5, 6 redegjøres det for hvordan kristne ble dømt til døden i Alexandria i 203, hvor Perpetua døde. Han hevder at rettssaken mot kristne ble brukt for å slå ned på kristen propaganda, propaganda som i hovedsak forsøkte å omvende folk til kristendommen. Shaw skriver at Perpetua tilhørte en gruppe som ble arrestert anklaget for å være kristne. Hun kom fra en rik familie som hadde hatt romersk statsborgerskap i mange år.⁸³ Med andre ord er det snakk om en synlig borger i lokalsamfunnet som blir hentet, trolig etter anklager fra noen i nærmiljøet, hvis vi kan anta at Traianus' føring i brevet til Plinius fortsatt er gjeldende. Vi får ikke høre om noen konkrete anklager i rettssaken mot henne og hennes gruppe. Musurillo konstaterer at Perpetuas martyrium skulle vise seg å bli erketyrisk for de senere martyriene.⁸⁴

3.7 Filippos

I en periode på over 14 år før Decius ble keiser hører vi ikke om noen form for forfølgelse av de kristne. Ifølge Eusebios ble den kristne doktrinen proklamert fritt ute blant resten av befolkningen.⁸⁵ Han skriver at Filippos etterfulgte Gordianus, at ryktet ville ha det til at Filippos var kristen, og at sistnevnte hadde forsøkt å komme inn i en menighet for å be rundt påsketider.⁸⁶ Eusebios skriver så at det var i perioden under Filippos at Origen skrev ned sin omfattende kommentar på Celsus' kritikk av de kristne.⁸⁷ Han fortsetter deretter med å si at han er i besittelse brev fra Celsus til både Filippos og hans kone Severa.⁸⁸ Decius skal, ifølge Eusebios, ha startet forfølgelser av de kristne som en følge av hans hat mot Filippos.⁸⁹ Men som jeg kommer tilbake til nedenfor er det vanskelig å påvise et slikt hat. Selv om Decius endte opp med å drepe Filippos i et slag, virker det som om deres forhold fram til slaget var godt og preget av respekt. Biskop Dionysios fra Alexandria skriver til Biskop Fabios av Antiokia om dem som led martyrdøden under Decius. Her forklarer han at forfølgelsene i Alexandria ikke startet med Decius' edikt, men at de startet året før, noe som betyr at Filippos

⁸² Keresztes 1964:208-210. Hadrians brev til Minucius Fundanus finnes kun bevart i Just. Mart. *Første App.* I 68. Og bør av den grunn alene behandles med varsomhet.

⁸³ Shaw 1993:3-10

⁸⁴ Musurillo 1972: xxv.

⁸⁵ Eus. *HE* 6 36.1.

⁸⁶ Eus. *HE* 6. 34.

⁸⁷ Celsus blir presentert og kommentert i kapittel 7.

⁸⁸ Eus. *HE* 6. 36.

⁸⁹ Eus. *HE* 6 39.

kan ha vært kristenvennlig uten at det hadde noen som helst konsekvenser for hvordan kristne ble behandlet i Alexandria eller andre steder i riket for den saks skyld, under hans regjeringstid.

3.8 Oppsummering

Tidslinjen og framstillingen ovenfor er ikke komplett. Det finnes flere dokumenterte trefninger og martyrier for perioden før Decius. Disse gir oss ingen nye perspektiver på hvorfor romerne var fiendtlig innstilt til kristendommen, men bygger heller oppunder det poenget jeg her forsøker å få fram. Tidslinjen og påfølgende kommentarer attesterer at årsakene til den uregelmessige romerske fiendtligheten mot kristne fram til Decius er kompliserte og mangeartede. Eusebios ga for eksempel aldri Markus Aurelius skylden for hendelsene i Lyon og Wien i årene 167 og 177. Derimot hevdet han at Septimus Severus igangsatte hendelsene i 203. Og når Filippos i tillegg ble sett på som en venn av kristne, men kristne likevel ble forfulgt under hans regjeringstid, viser det seg at vi ikke enkelt kan stemple keisere som kristenfiendtlige, nøytrale til kristne eller kristenvennlige. Det som derimot lar seg gjøre er å fokusere på de ulike måtene en keiser kunne opptre fiendtlig mot kristne på. Sånn sett skiller Decius' edikt seg klart ut. Dionysios skriver om Decius' etterfølger Gallienus: "When his reign was prospering and matters going to his liking, he expelled the holy men who were praying God for his peace and health. In banishing them, he also banished their prayers on his behalf."⁹⁰ I kontrast til når han beskriver Decius' politikk i Eusebios 6.42, nevner ikke Dionysios her et edikt. Presentasjonen av flere av hendelsene ovenfor gir oss et innblikk i hvordan det kristne tankesettet var, og vil hjelpe oss med å forstå hvilke konsekvenser Decius' edikt fikk. Dette kommer jeg som sagt tilbake til i kapittel åtte og ni.

⁹⁰ Eus *HE*. 7.1.

4 Edikt og keiserlige forordninger før Decius

Jeg vil her gi en generell oversikt over hva vi vet om keiserlige edikt før Decius' tid, og hvordan de ble skrevet og satt ut i livet. Dette for å kunne se Decius' edikt i kontrast til et eventuelt brudd, eller i sammenheng med en eventuell kontinuitet i keiserlige edikt. Jeg vil også gi en liten oversikt over andre måter en keiser kunne utøve sin makt på for å se edikt i kontrast til disse. Et edikt var en forordning hvor keiseren på eget initiativ satte i gang en prosess. Et godt eksempel er Caracallas edikt fra 212, *Constitutio Antoniniana*⁹¹. Ediktet ga nærmest alle personer i Romerriket borgerrettstatus.

4.1 Definisjoner

Følgende er et utdrag fra et langt brev som Cornelius Fronto skrev til keiser Marcus Aurelius. Fronto gjør rede for det han ser på som noen av de mest sentrale arbeidsoppgavene til keiseren:

For the duties of emperors are: to urge necessary steps in the senate; to address the people on very many matters in public meetings; to correct the injustices of the law; to send letters to all parts of the globe; to bring compulsion to bear on kings of foreign nations; to repress by their edicts the faults of the provincials, give praise to good actions, quell the seditious and terrify the fierce ones. All these are assuredly things to be achieved by words and letters.⁹²

Fronto beskriver her hvordan han mente edikt skulle brukes; edikt utstedt fra keiseren skulle rette opp i feil begått ute i provinsene. Margareta Benners presenterer og drøfter de ediktene vi vet om fra Augustus og fram til Alexander Severus i sin bok *The Emperor Says – Studies in the Rhetorical Style in Edicts of the Early Empire*, som er basert på hennes doktoravhandling om samme tema. Hennes kildemateriale består av 20 rester av keiserlige edikt fra denne perioden. Hun slår fast at edikt i det tidlige keiserdømmet ikke ble brukt til lovgivning i den formelle betydningen av ordet, men at de utover i keiserdømmet gradvis tok over for de eldre formene for lovgivning.⁹³

Det latinske samlebegrepet for hvordan keiserens makt kom til uttrykk når det gjaldt lovgivning er *Constitutiones*. Begrepet kan deles opp i fire ulike måter å utøve makt på.

⁹¹ Se Keresztes, Paul., "The Constitutio Antoniniana and the Persecutions under Caracalla" *The American Journal of Philology*, Vol. 91, No. 4. Oct., 1970, pp. 446-459 1970, for en redegjørelse av Caracallas edikt.

⁹² Fronto, *Ad M. Antonium de eloquentia* 2, 7 i Millar 1977:203.

⁹³ Benner 1975:30.

Nedenfor vil jeg i hovedsak fokusere på punkt én, men presenterer de tre andre for kontrastens skyld.⁹⁴

- 1) *Edictum*. På samme måte som høytstående magistrater hadde keisere makt til å utstede edikt. Keiserlige edikt ble normalt brukt til å innføre generelle lover som gjaldt over hele riket.
- 2) *Decretum*. Keiseren hadde stor juridisk makt. Hans dom i en rettssak eller avgjørelse i en rettslig tvist la som oftest føringen for senere liknende rettssaker eller tvister. Selv om romerne ikke hadde noen lov for at slike tidligere keiseres avgjørelser skulle være bindene for senere keisere, var dette ofte tilfellet, og jurister siterte ofte slike avgjørelser.⁹⁵
- 3) *Rescriptum*. Keiseren mottok mange andragende/begjæringer fra både byråkrater, samfunn og enkeltindivider som han måtte avgi en dom på. Keiseren avga dom ved skriftlige svar. Det fantes i hovedsak to ulike slike: 1) *epistulae* (brev) adressert til medlemmer av det statlige byråkratiet, som regel formulert av departementet for *epistulae*, og 2) *subscriptio*, kalt så fordi svaret eller dommen fra keiseren ble skrevet under selve andragende/begjæringen på samme dokument. Slike svar ble ofte formulert av en arbeidsgruppe med denne spesifikke arbeidsoppgaven, og ga svar på svært mange og ulike andragende/begjæringer fra både enkeltindivider, og en gang i blant også fra byer. Det finnes mange slike svar bevart i Justinians Codex.
- 4) *Mandata*. Mandata var instruksjoner som ble gitt av keiseren til byråkrater, da spesielt til guvernører. Siden disse instruksene som regel bare var administrative, kan de ikke defineres som *constitutiones*. Men siden de la ned en del lover som enkeltpersoner kunne forholde seg til ute i provinsene, blir de tatt med i denne opprømsingen.

I motsetning til et edikt som hadde sitt opphav i keiseren, fikk keiseren altså mange brev fra guvernører, byer, mindre samfunn og enkeltpersoner. I brevene ble det spurt om alt fra retningslinjer innen straffesaker og mindre tvister til begjæringer om gaver av ulike slag. Keiseren besvarte oftest slike brev med en avklaring skrevet på samme dokument som spørsmålet eller begjæringen, de ble da kalt *subscriptiones*. Dette var normen. Hvis keiseren fant brevet eller avsender viktig nok, svarte han med et eget brev, kalt *epistula*. Harris forklarer at lovgivning eller retningslinjer en keiser ga via *subscriptiones* eller *epistula* manglet permanens, men argumenterer samtidig for at det ville være unaturlig at en keisers

⁹⁴ OCD 2003:383.

⁹⁵ Se også Tellegen 1990:83-93.

dom i en rettssak ville mistet all kraft ved den respektive keisers død. Hvis dette var tilfellet så ville brorparten av det dagligdagse romerske rettssystemet måtte fornyes ved hver eneste nye keiser, og i perioden det er snakk om her i avhandlingen ville det si svært ofte.⁹⁶ Tellegen-Couperus kommenterer:

The decisions of the emperor as judge in the first instance or in the case of an appeal (decreta) did not have force of law in a formal sense, but – because they emanated from the emperor – they did carry authority and they could be referred to in later trials. Initially a precedent of this kind was not binding for a judge, but since the time of the Severi (193-198) the power relationship had changed so radically that an imperial decree had the same status as a law and a judge who had to pass judgment on a similar case could no longer deviate from that decree.⁹⁷

Hun beskriver her gradvis økt keisermakt. Det er altså ikke utenkelig at Neros dom i saker mot kristne i år 64 kan ha påvirket liknende saker i tiden fram mot Decius. For meg ser det ut til at økt keisermakt, på det lovgivende plan, fram til Decius kan ha hatt en slags snøballeffekt. Jo flere kristne som ble dømt som følge av keiserlig forordning, jo lettere ble det å dømme enda flere.

Guvernører proklamerte i form av provinsielle edikt – i tråd med keiserens mandata – hvordan deres regjeringsperiode kom til å forløpe ute i provinsene. Formelt var et edikt utstedt av en guvernør kun gyldig så lenge vedkommende var i posisjon, men den nye guvernøren, eller magistraten tok som regel over den forriges edikt, kun med små endringer. Innholdet i en guvernørs edikt forholdt seg dermed ganske konstant. Edikt utstedt fra en guvernør eller en magistrat ute i provinsene kunne også informere om festligheter og tok for seg alt fra hvordan festen skulle gjennomføres til vakthold.⁹⁸

4.2 Edikts tilblivelse

Keiserlige edikt var adressert til hele befolkningen. De hadde i motsetning til brev ingen spesifikk adresse, adressat eller hilsen og begynte kun med navnet til keiseren.⁹⁹ Edikt ble også alltid publisert, i motsetning til andre bestemmelser.¹⁰⁰ Ifølge Millar var keiserlige svar i form av *epistula* og *subscriptio* langt mer vanlige enn et keiserlig edikt. Det fantes, som nevnt ovenfor, egne arbeidsgrupper eller sekretærer som jobbet med slike forordninger. Men ingen

⁹⁶ Harries 1999:84.

⁹⁷ Tellegen-Couperus 1993:91.

⁹⁸ Benner 1975:25-32.

⁹⁹ Millar 1977:253.

¹⁰⁰ Benner 1975:30.

kilde nevner verken noen slik arbeidsgruppe eller stilling hvis oppgave var å hjelpe keiseren med utstedelsen av edikt. Det finnes dessuten veldig få innskrifter av edikt risset inn i stein eller metallplater. Millar avslutter sin argumentasjon med kommentaren: "Given the immense volume of known inscriptions, this can hardly be an accident."¹⁰¹ Ved svar på begjæringer eller spørsmål i rettslige tvister hadde ofte privataktører interesse av å gjøre en keiserlig bestemmelse eller forordning mer permanent ved å risse den inn i stein eller metall. Edikt, med sine offentlige og mer allmenne bestemmelser, ble kanskje ikke sett på som viktige nok til å foreviges på samme måte. Decius' edikt, om det var et unntak fra normen eller ikke hva keiserlige edikt angår, var en relativt sjelden måte for keiseren å utøve makt på. Sistnevnte keiser var stasjonert i Roma for en kort periode fra sent høsten 249 og fram til en gang på sommeren 250. Så en standard arbeidsdag for en keiser stasjonert i Roma, slik Millar beskriver den¹⁰², er nødvendigvis ikke representativ for Decius' arbeidsdag den korte tiden han oppholdt seg i Roma.

Fra perioden med flaverne og fram til tetrarkiet har vi ingen bevarte innskrifter av keiserlige edikt, noe Millar tolker dit hen at veldig få edikt ble utstedt.¹⁰³ Millar kommenterer at edikt, på samme måte som brev, var forseglet med keiserens eget segl, og at ordformuleringen i både edikt og brev ga en indikasjon på keiserens dannelse.¹⁰⁴

At det ikke fantes noe eget embete som hadde som arbeidsoppgave å hjelpe keiseren med å forfatte edikt, betyr ikke det at det ikke fantes noen som hjalp til. Millar diskuterer hva personer med sekretæroppgaver under keiseren hadde av personlig påvirkning når det kom til keiserens forordninger. Etter en drøfting av de ulike embetene som kunne ha tilgang til keiseren, og dermed også kunne påvirke hans politikk, kommer han fram til en enkel konklusjon: Uansett hva slags stilling og makt en person hadde under en keiser, kan ikke det brukes til å forklare hvordan påvirkningskraft en annen person med lik stilling hadde under en annen keiser, heller ikke hvilke arbeidsoppgaver han utførte.¹⁰⁵ Men få vil argumentere for at for eksempel Caracalla var alene bak ideen om å gi nesten alle personer i Romerriket romersk borgerrett i 212, eller at Decius var alene om ideen om et ofringspåbud, og at de ikke rådførte seg med noen før de utstedte sine edikt. Maier argumenterer for at personene keiseren rådførte seg med må ha vært keiserens *amici*, hans nære venner og betrodd. Men siden edikt i

¹⁰¹ Millar 1977:253.

¹⁰² Millar 1977:203-212.

¹⁰³ Millar 1977:257.

¹⁰⁴ Millar 1977:203.

¹⁰⁵ Millar 2004:13-15.

prinsippet var et initiativ fra keiseren selv, og ingen respons fra begjæringer nedenfra, har vi ikke bare få overleverte edikt, men også svært liten kunnskap om hvordan de ble forfattet.¹⁰⁶

4.3 Ediktets spredning

Først og fremst ble ediktet hengt opp ved keiserens residens. Eksempler på dette har vi med Claudius' edikt vedrørende status for landområder i Nord-Italia, samt rettighetene til noen mindre stammer som levde der. Ediktet ble hengt opp ved Baiae i år 46, og Caracallas edikt vedrørende menns rettigheter til "public office after temporary relegation" ble hengt opp i Roma juli 212. Det er kun ved få tilfeller vi kan følge et edikts reise rundt i provinsene. Caracallas sistnevnte edikt ble offentliggjort i Roma 11. juli 212, kopiert i Egypt i Alexandria 29. januar 213 og til slutt offentliggjort der 10. februar 213, altså over seks måneder senere. Diocletianus' og Galerius' første edikt mot de kristne ble forfattet 24. februar 303, var i byer i Palestina rundt mars og i en by i Nord-Afrika 5. juni, altså ca. tre og en halv måned senere.¹⁰⁷ Duncan-Jones skriver, etter å ha studert 28 edikt sendt til Egypt fra Roma eller Konstantinopel, at ingen edikt ble sendt mellom den 30. juli og den 24. november, og at kun fire ble sendt mellom den 24. november og den 4. februar. Han konkluderer med å påpeke at sjøreisen over Middelhavet kun var tilgjengelig en begrenset periode i året.¹⁰⁸

I Tiberius Claudius' edikt til jødene i Alexandria, hvor han stadfester deres rettigheter, skrev han også med en formaning om hvordan ediktet skulle offentliggjøres ute i andre byer og tettsteder:

I want the magistrates of the polis communities and of the colonies and municipia in and outside Italy, likewise both kings and dynasts through their own representatives, to have this edict of mine inscribed and to have it on exhibition no less than thirty days where it can be easily read from ground level.¹⁰⁹

Millar tolker tidsperioden Caludius ber ediktet henge oppe, 30 dager, dit hen at ediktet ikke var risset inn i stein eller bronse, og fastslår nok en gang at generelle edikt før tetrarkiet ekstremt sjeldent ble risset inn i stein eller bronse. Dette forklarer han ved at nesten alle edikt eller bestemmelser vi har bevart i stein eller bronseform er av den mer private sorten, enten for en spesifikk by, eller et samfunn. Disse vil da, ifølge Millar, ha personlige motiv for å

¹⁰⁶ Millar 1977:259.

¹⁰⁷ Millar 1977:254-255.

¹⁰⁸ Duncan Jones 1990:21.

¹⁰⁹ Josephus, *Ant. Iud* 19. 287-291. Oversatt og kommentert i Oliver 1989: App. 6.

gjøre ediktet og bestemmelsen mer varig, også etter at den er fjernet fra offentlig visning. Vi har dessverre bare et edikt til hvor keiseren ser ut til å ha lagt ved en formaning om hvordan det skulle offentliggjøres, nemlig Vespasianus edikt om legers privilegier.¹¹⁰ Det er umulig å fastslå om det fantes noen slik formaning lagt ved Decius' edikt, men at det stod noe om hvor lenge ediktet skulle gjelde virker sannsynlig.

4.4 Noen eksempler på edikt

Eusebios forteller oss om at flere fattige ble ført fram foran Domitianus av en *evocatus*,¹¹¹ anklaget for å tilhøre Davids rase og Jesu familie. De anklagede skal så ha demonstrert at de var fattige, og at de kun forventet et himmelsk kongerike, og dermed ikke stod i opposisjon til keiseren. "In response, the emperor freed them and 'ended by an edict the persecution of the church'"¹¹² Millar kommenterer at selv om en slik hendelse kunne ha funnet sted, har den alle karakteristikkene til en legende, og er derfor langt fra noen sikker kilde. Han legger større vekt på det faktum at Domitianus' påståtte edikt er det eneste generelle edikt vi har bevart som omtaler kristendommen i sin helhet fram til Sulpicius Severus, ved starten av det femte århundre. Det blir kun spekulasjon. Vi vet imidlertid ikke om Decius utstedte et edikt om at ofringene skulle stoppe, eller om handlingene stoppet av seg selv. Dette kommer jeg tilbake til nedenfor.

De aller fleste ediktene fra August og fram til Decius tar for seg det dagligdagse arbeidet med å styre riket samt temaer som: Hvilke plikter menn i provinsen, som nylig har blitt romerske borgere, har overfor sitt lokalsamfunn¹¹³, ekstravagante middagsselskap¹¹⁴ eller kvinners utestengning fra å se idrett¹¹⁵. De fleste ediktene er for fragmenterte til å kunne si noe bastant om oppsett, og kildene er sparsomme på detaljer vedrørende distribusjonen. Et edikt fra Alexander Severus er derimot av interesse.¹¹⁶ Alexander Severus sendte ut ett edikt ved sin tiltredelse som keiser og ba befolkningen om å ikke ofre til ære for ham med større verdier enn det de kunne avse. Oliver kommenterer bakgrunnen for ediktet:

¹¹⁰ Millar 1977:254. Millar henviser til: Herzog, R., A.-B- *Preuss. Akad. Wiss.* XXXII 1935: 967. For en kommentar av de fragmentene vi har igjen fra Vespasians edikt.

¹¹¹ En *evocatus* var en pensjonert soldat anmodet av en konsul eller en annen offiser om å komme tilbake til tjeneste.

¹¹² Millar 1977:554-555. Eus, *HE* III, 19-20.

¹¹³ Edikt fra Augustus i Brenner 1975:60.

¹¹⁴ Edikt fra enten Augustus eller Tiberius kommentert i Brenner 1975:72.

¹¹⁵ Et edikt Suetonius nevner i Div. Aug. 44.3. kommentert i Benner 1975:73.

¹¹⁶ Vedlegg 10.1

The two women (his mother and grandmother) and their advisers (e.g. Ulpian), the influence and brains behind the boy Severus Alexander, were painfully aware of fiscal oppression, the lack of moral support among *Curiales*, and the general weakness of their own position.¹¹⁷

Han kommenterer videre at ediktet er en viktig kilde til en endring i styrestil for keiseren. I kontrast til Alexander Severus' edikt noen tiår før, må Decius' edikt sees på som en kilde til at han hadde større makt/en tryggere posisjon enn sin forløper, eller at han tok en sjanse på at det var religiøs politikk folket ville ha.

4.5 Konklusjon

Jeg er likevel nødt til, slik som Millar også ender opp med, å komme til en noe skuffende konklusjon. Det er veldig lite vi kan slå fast når det kommer til keiserlige edikt i tiden fra Augustus og fram til Decius. I alt fra komposisjon og innhold til publiseringsmåte er vår kunnskap om edikt begrenset og dessverre ervervet fra få og til tider vage kilder.

¹¹⁷ Oliver 1989: dokument no. 275.

5 Traianus Decius

Decius er utelatt fra *Historia Augusta*, og i kristen litteratur er ikke Decius nevnt før han utstedte ediktet. Den nærmeste kilden til Decius' liv før ediktet er det trettende sibyllinske orakel, trolig skrevet i 253, men som jeg vil gjøre rede for under, er dette en kilde som bør behandles med varsomhet. Vi må dermed henvende oss til andre, dessverre senere kilder, nemlig Aurelius Victor som skrev rundt 360, grekeren Zosimos som skrev ved starten av 600-tallet og bysantineren Zonaras som skrev rundt år 1100. For å anvende disse som kilder til hendelser ca. 110, 350 og 850 år før deres tid, respektivt, må vi være forsiktige.¹¹⁸ Det er derfor nødvendig med en kort introduksjon og presentasjon av forfatterne og deres historieverk før jeg går over til å diskutere hva de kan fortelle oss om mannen bak ediktet. Andre kilder som forteller oss noe om Decius' vei til maken, er arkeologisk materiale slik som mynter og hybride kilder slik som innskrifter på monumenter, bygg og milesteiner. Jeg vil i den anledning benytte meg av en detaljert artikkel skrevet av Salisbury og Mattingly. De studerte alt det arkeologiske materialet om Decius vi har kjennskap til.¹¹⁹ Ved å anvende alt kildemateriale vi har om hans liv kan vi forsøke å si noe om hva som fikk Decius til å handle slik han gjorde.

5.1 Kildene til Decius' liv

5.1.1 Det trettende sibyllinske orakel

Forfatteren av det trettende sibyllinske orakel er ukjent, men Potter argumenterer for at delen som omtaler Decius ble skrevet ned av to personer i år 253 i Syria.¹²⁰ Teksten, ofte omtalt som *diktet* i forskningslitteratur, beskriver kort Decius' bakgrunn og ekteskap, samt kristnes lidelse under hans regjeringstid. Joseph Geiger svarer på sitt eget spørsmål om hva vi kan få vite av denne kilden på denne måten: "Not much by the way of historical facts [...] the text teaches us what the "average well-educated readers" would know about Roman history."¹²¹ Teksten gir oss et inntrykk av at keisere i denne perioden brukte så å si all sin tid på

¹¹⁸ Det finnes andre liknende kilder, men disse er utelatt da de ikke har nevneverdig annerledes informasjon om Decius.

¹¹⁹ Salisbury og Mattinglys artikkel inneholder mye latin og gammelgresk. Jeg har vært så heldig å få Johan Schreiner til å oversette disse delene av teksten for meg.

¹²⁰ Potter 1990:141-142 og 258-259.

¹²¹ Geiger: 1992:16.

krigføring og konflikter. Geiger kommenterer at dette er langt fra korrekt, men at det trolig var slik befolkningen generelt så på keiseren.¹²²

5.1.2 Aurelius Victor

Aurelius Victor skrev flere verk og *De Caesaribus*, verket som er av relevans her, tar for seg keisere fra Augustus fram til Julian (360). Victor vokste opp i Nord-Afrika, muligens nær byen Cirta rundt år 320, og fikk en grundig klassisk utdannelse. Julian oppnevnte ham til guvernør over Pannonia Secunda i 361. Vi vet dessverre ikke hvilke embeter Victor kan ha holdt mellom 364 og 388/389, men at han hadde noen kan vi være sikre på, siden han i 388/389 ble utnevnt som byperfekt i Roma.¹²³ Hva gjelder hans verk som er av interesse her, argumenterer Bird godt for at det ble påbegynt etter 358, og at det ble ferdig tidlig 361.¹²⁴ Med unntak av Dufragine¹²⁵ skriver Bird at forskere i dag er enige om at Victor og hans samtidige Eutropius¹²⁶ hadde samme kilde foran seg idet de skrev sine respektive verk om de romerske keiserne. Denne kilden er det sagnomsuste *Kaisergeschichte* (KG), som vi dessverre ikke har bevart.¹²⁷ Bird skriver om KG at det må ha vært et ganske så enkelt og kortfattet verk, og at den delen som tok for seg det tredje århundret i hovedsak handlet om usurpatorere og deres liv. Det var Enmann som i 1884 slo fast at et verk han valgte å kalle KG må ha gått tapt. Etter en omfattende studie hvor han sammenliknet flere historieverk, gjorde Enmann rede for hvordan KG mest sannsynlig var bygget opp – keiser for keiser: (1) Keiserens navn og bakgrunn, og eventuelt stedet hvor han ble proklamert keiser hvis han fikk makt gjennom opprør; (2) kriger mot barbarer og opprørere; (3) offentlige verk, lovgivninger og regjeringsstil; (4) sted og måte keiseren døde på, sted begravd, aktelse etter død og lengden på regjeringstiden.¹²⁸ Sett i lys av denne informasjonen er KG et verk vi hadde satt pris på å ha bevart med tanke på usikkerheten rundt Decius og han politikk. Selvsagt baserer Victor sitt verk på flere kilder enn KG. Men Bird nevner kun KG.¹²⁹

¹²² Geiger 1992:16-17.

¹²³ Bird 1994:vii-x.

¹²⁴ Se Bird for en diskusjon og argumentasjon rundt denne tidfestingen av verket. Bird 1994: xi.

¹²⁵ S.M.R.H., 20 ff.; A.V., xxv ff i Bird:v-viii.

¹²⁶ Eutropius er en annen historiker som har skrevet et verk om keiserne. Verket er så likt Victors når det kommer til Decius at jeg har valgt å utelate ham fra denne avhandlingen, med unntak av ovennevnt setning.

¹²⁷ Se Burgess, R.W., "On the Date of the Kaisergeschichte" *Classical Philology*, Vol. 90, No 2 (Apr., 1995), pp. 111-128 og Bird, H.W., "Further Observations on the Dating of Enmann's Kaisergeschichte" *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 23, No. 2 (Nov., 1973), pp. 375-377, for en diskusjon om denne kilden og dens datering. KG er i dag allment akseptert blant forskere.

¹²⁸ Enmann i Bird 1994:xiii.

¹²⁹ Se Nixon, C.E.V., *An Historiographical Study of the Caesares of Sextus Aurelius*, Victor Michigan 1971: 330, for en argumentasjon for at Victor var en belest mann og at han hentet mye av sin inspirasjon fra verk han leste under sin utdannelse.

5.1.3 Zosimos

Zosimos skrev: ”For whereas Polybius tells how the Romans won their empire in a short time, I intend to show how they lost it in an equally short time by their own crimes.”¹³⁰, og forteller oss hva hans intensjon med verket var. Det er i lyset av denne informasjonen jeg mener vi bør se på hans historieskrivning. Zosimos skrev sitt historieverk mot slutten av 500-tallet. Det vi vet om Zosimos har vi fra Photius. Ridley beskriver Photius som en bokelsker og boksamler.¹³¹ Siden Photius levde på 900-tallet er han en sen kilde til Zosimos, og dessverre den nærmeste vi kjenner til. Photius skriver at Zosimos var en følgesvenn av keiseren og at han hadde ansvaret for den keiserlige statskassen. Videre skriver han at Zosimos var kjent for sin militante paganisme. Zosimos’ hovedverk er *Nea Historia*, som kan oversettes løst til enten *Den nye historien*, eller *Nylig inntruffet historie*.¹³² Som Zosimos selv skrev, forsøkte han å gjøre rede for årsaken til Romerrikets fall ved å trekke fram barbariseringen av riket og paganismens nedgang. Verket består av seks bøker og starter i bok én med Augustus, hvor Zosimos skriver seg fram til ca. år 300. Jeg vil altså i hovedsak fokusere på denne. Det er vanskelig å datere verket, men Ridley argumenterer godt, med utgangspunkt i de kildene Zosimos hadde foran seg, for at det er skrevet en gang tidlig i det sjette århundret. Gibbon var altså ikke den første historikeren som tok for seg årsaken til Romerrikets nedgang og til slutt – fall. Av de historikere vi kjenner til var det Zosimos som var den første til å skrive en omfattende avhandling om temaet. Salisbury og Mattingly skriver at Zosimos ikke hadde noe imot Decius som en følge av hans behandling av de kristne. De problematiserer heller ikke Decius som en forfølger av kristne. Det faller i det hele tatt utenfor deres artikkel som i hovedsak handler om dateringen av Decius’ karriere. De mener imidlertid at Zosimos’ skildring av Decius’ person bør sees på som mer nøytral enn den vi får av ham gjennom de kristne kildene.¹³³

5.1.4 Zonaras

Joannes Zonaras var en bysantinsk historiker som levde på 1100-tallet. Som følge av en mislykket konspirasjon, hvor han som kommandant for både livvakten og det imperiale ministeriet forsøkte å plassere Anna Commena på tronen, ble han tvunget til å leve resten av livet i eksil. Det var i da han skrev sine verk. Til avsnittene som tar for seg Decius, har han brukt flere ulike kilder, men han baserer seg hovedsakelig på Zosimos, eller de samme

¹³⁰ Zosimos er sittert fra Ridleys oversettelse fra 1982. *Zos* 1.57.1.

¹³¹ Ridley 1982:xi.

¹³² Ridley 1982:xi.

¹³³ Salisbury og Mattingly 1924:2-4.

kildene Zosimos brukte. En annen kilde han må ha brukt til perioden mellom Aleksander Severus og Konstantinus er Petrus Patricius.¹³⁴

5.2 Traianus Decius' liv og karriere

Kildene til Decius' liv og regjeringstid tilkom altså etter hans regjeringstid og er til tider ikke særlige pålitelige. Forfatterne tar for eksempel feil vedrørende keiseres alder, foreldre og andre slektninger, som Syme skriver.¹³⁵ Siden det finnes få gode kilder om Decius' liv og hans vei til makten, er kildene vi har om hans virke som kristenforfølger av desto større verdi. Men med utgangspunkt i en artikkel fra 1924 skrevet av Salisbury og Mattingly og Symes *Studies in the Historia Augusta* fra 1971 samt i det trettende sibyllinske orakel, og i det Aurelius Victor, Zosimos og Zonaras har å si om Decius, vil jeg her forsøke å presentere hans karriere og korte periode som keiser. Gaius Messius Quintus Decius ble født ca. år 190 i byen Budalia.¹³⁶ Navnene *Decius* og *Messius* er begge eldre romerske navn. *Messius* er i tillegg til dette både et keltisk og illyrisk navn. Syme slår fast at Decius var noe så uvanlig som en danubisk senator og konsul.¹³⁷ Hans kone het Herennia Etruscilla og var av nobel slekt. Decius fikk to sønner med henne som begge ble utropt til Caesar i løpet av 250, og den eldste også til Augustus i løpet av 250-251. Jeg kommer tilbake til disse senere.

Zonaras forteller oss at legionene stasjonert i Moesia gjorde mytteri og valgte offiseren Marinus som sin keiser. Filippos (244-249) reagerte med å ville sende Decius for å slå ned opprøret. Decius skal ha slått fast at Marinus ikke var skikket til å være keiser, og at hans tropper trolig ville ta livet av ham uten at Filippos trengte å involvere seg. Ikke lenge etterpå skal Decius' spådom ha inntruffet. Filippos ble angivelig så imponert over Decius' kunnskap/framsynthet at han ville sende ham fra Roma til Moesia for å ta kontroll over situasjonen. Decius skal ha nektet og påstått at en slik handling ville gagne verken ham selv eller Filippos. Det endte likevel med at Filippos presset en motvillig Decius til å dra – og idet Decius nådde fram til troppene hyllet de ham som keiser. Decius nektet æren, og soldatene trakk sverd og truet ham på livet hvis han ikke godtok. Videre skal Decius ha sendt et brev til Filippos hvor han forteller at han ikke trenger å bekymre seg, fordi han etter å ha nådd Roma skal gi fra seg makten. Filippos stolte ikke på Decius og marsjerte mot ham med en større

¹³⁴ OCD 2003:1639.

¹³⁵ Syme 1971:194-198.

¹³⁶ Victor skriver at Decius ble født i en landsby nær Sirmium. Vic. 1.29.

¹³⁷ Syme 1971:196.

militærstyrke. Slaget mellom de to fant sted ved Verona, og Filippus og hans sønn falt i slaget. Ved deres død skal hele hans hær ha gått over til Decius. Som Salisbury og Mattingly skriver, støtter Zosimos opp under Zonaras' hendelsesrekke. Han og Zonaras ser ut til å ha sitert samme kilde idet de beskriver Decius' motvilje mot å dra til Balkan og ta kontroll over hærstyrkene der. Zosimos legger til at hærstyrkene der så det som et tryggere valg å fortsette opprøret med en ny leder enn å legge ned sverdene og avvente sin dom for forræderi. Victor forteller en noe annen historie om Decius. "[Decius] had conspired to gain the imperial power by virtue of his military position and, overjoyed by the death of his enemies, had appointed his son, named [Herennius] Etruscus, as Caesar."¹³⁸ Hvordan Victor kunne ha hatt informasjon om at Decius ble overstadig glad ved å drepe Filippus, vites ikke. Men som jeg skal vise nedenfor taler det arkeologiske materialet mot at Decius forfremmet Herennius til Caesar som en følge av seieren over Filippus. Forfremmelsen kom senere.

Ved å vise til en tale Decius skal ha holdt for senatet, hyller Zosimos ham som en dydig mann med stor arbeidskapasitet. Videre forteller han at troppene som Decius kontrollerte, var trygge på seier over Filippus grunnet Decius' kompetanse som hærfører og hans administrative kvaliteter.¹³⁹ Hvis Filippus så på Decius på noen lunde samme måte, er det forståelig at Decius ble valgt til å ta kontroll over provinsen.

For de styrkene Decius ledet, var han keiser senest tidlig januar 250. Filippus og angivelig hans sønn falt i slaget mot Decius ved Verona høsten 250, og uten en rival til tronen var Decius enerådende som keiser i Romerriket ved slagets slutt. Han var likevel ikke anerkjent som keiser i Roma eller i andre provinser. For å fastslå når slaget ved Verona fant sted og når Decius var enerådende keiser, må vi benytte oss av flere forskjellige typer kilder. Filippus' navn er å finne i Justinianus Codex under datoen 17. juni 249, og han var trolig fortsatt i Roma da. Samtidig trykket Filippus mynter i Alexandria som er datert med hans syvende år som keiser, som tilsier at han fortsatt var kjent som keiser der etter 29. august 249. Den tidligste datoen vi vet om hvor Decius er keiser i Egypt, er 29. november 249.¹⁴⁰ Når en keisers regjeringstid skal fastslås i Egypt, så en bort fra de siste månedene etter 29. august, siden perioden fra en keisers død og tiden fram til 29. august regnes som det første året til den

¹³⁸ Vic. 1.29. At Decius utnevnte sin sønn til Caesar betviles ikke. Men slik Victor skriver, virker det som om han gjorde det allerede i 249 like etter slaget ved Verona, og som jeg kommer tilbake til senere ble ingen av Decius' to sønner utnevnt til Caesar før i 250.

¹³⁹ Zosimos 1.21-23.

¹⁴⁰ Ox. Pap. xiv, 1636 i Salisbury og Mattingly 1924:4.

nye keiseren.¹⁴¹ Decius hadde ut fra denne tidsregningen to år som keiser i Alexandria. Dette stemmer overens med at han trykket mynter i Alexandria i de samme årene. Mynter preget i Alexandria viser at Decius etablert der som keiser tidligst 29. august 249. I Justinians Codex er Decius Augustus allerede den 16. oktober 249. Trolig var han da etablert noe før den tid i Roma. Salisbury og Mattingly skriver at Decius framsatte en lov i midten av oktober, men dessverre gir de ingen hint om hvor de har fått denne informasjonen fra. Det første beviset vi har på Decius' politikk i Roma, er fra 28. desember 249 da han permitterte krigsveteraner etter 28 års tjeneste. Kommunikasjonen langs den sørlige bredden av Donau var tydeligvis i dårlig stand etter flere år med problemer, og Decius satte i gang med å restaurere veier i dette området. Salisbury og Mattingly slår fast at milesteinene i dette området, som er markert med Decius' første år som konsul og tribun, skal dateres til 249. Decius tituleres som både Augustus og Pontifex maximus på disse milesteinene, titler han trolig ikke kan ha tatt eller fått før senatet i Roma hadde godkjent ham. Derfor ble disse trolig satt opp en gang mellom september 249 og januar 250. Et eksempel på en slik milestein lyder:

Imperator Caesar Gaius Messius Quintus Decius Traianus, sønn av Publius, Augustus, Pontifex maximus, med tribunmyndighet, Fedrelandets far, konsul, prokonsul, satte i stand veier og bruer som var forfalt av alder over en strekning av 4000 passus fra Vindobona.¹⁴²

Sent 249, da Decius allerede hadde blitt valgt til konsul for 250, finner vi en innskrift på en stein, trolig fra basen til en statue, fra Nedre Moesia, på den nordre bredden av Donau, like ovenfor Nicopolis som forteller om hans bragder: "[Til ære for] Imperator Caesar Gaius Messius Quintus Traianus Decius, sønn av Publius, prokonsul, gjenoppretter av den militære disiplinen, grunnlegger av hellig by, støtte for Spreatricis lykke."¹⁴³ Steinen er av senere dato enn milesteinene fra samme område og bevitner at Decius' restaureringsarbeid var en suksess. Ved starten av 250 ser vi at Decius vender sitt engasjement bort fra provinsen rundt Balkan og mot andre provinser. Vi kan lese dette som et tegn på at det er opprettet orden i området. Decius tok tross alt med seg legionene fra et av rikets områder mest utsatt for angrepet av barbarer for å bekjempe Filippus, og det virker naturlig at det var nødvendig med omfattende arbeid i området i ettertid for å sikre det.¹⁴⁴

¹⁴¹ Grenfell og Hunt i Salisbury og Mattingly 1924:1. Grenfell og Hunt har kommet fram til denne konklusjonen etter å ha studert *Ox. Pap.* i, 35, som inneholder en liste over alle keisere fra Augustus til Decius samt hvor mange år hver av dem regjerte.

¹⁴² Salisbury og Mattingly 1924:5. Oversatt for meg av Johan Schreiner våren 2008.

¹⁴³ Salisbury og Mattingly 1924:6. Oversatt for meg av Johan Schreiner våren 2008.

¹⁴⁴ <http://www.teach12.com/ttcx/coursedesclong2.aspx?cid=3460&pc=History%20-%20Ancient%20and%20Medieval> - Forelesning av Kenneth W. Harl om Romerriket og barbarene.

Vi har flere milesteiner fra England som kan dateres til slutten av 249, eventuelt starten av 250. Kun Decius' navn og titler er risset inn, i motsetning til steiner fra senere i 250 hvor enten en eller begge sønner også er nevnt. En milestein fra *Portus Magnus* i Nord-Afrika vitner om at Decius restaurerte veier og bruer ødelagt av regn og alder. Salisbury og Mattingly daterer denne milesteinen til 249.¹⁴⁵ Vi har også flere andre milesteiner fra Nord-Afrika som må dateres til 249 eller de første åtte månedene av 250, siden ingen av Decius' sønner er nevnt. To andre steiner har både Decius' og Herennius' navn inngravert. Disse må da dateres til mellom september og november 250. I Galatia har vi flere milesteiner. En fra september dedikert kun til Decius, forteller om reparasjoner av hovedveien. En annen stein fra samme region er innskrevet med Decius' navn og tittel samt begge hans sønner. De er da begge nevnt som Caesar. Steinen må da ifølge Salisbury og Mattingly dateres til slutten av 250, eventuelt tidlig 251.¹⁴⁶ Vi kan også bevege oss enda lenger øst til det som er dagens Palestina og Syria. En milestein innskrevet med Decius' navn er blitt funnet nær Philadelphia, og en annen ved Sabrina, kun tre mil unna Eufrat. Denne milesteinen nevner Decius' reparasjoner av veier. Når en leser romersk historie fra det tredje århundret får en inntrykk av at borgerkrig, pestepidemier og inflasjon har ødelagt den romerske administrative effektiviteten, og at den ikke ble gjenopprettet før Diocletianus kom til makten i 284. Tross inflasjon, borgerkrig og stadige pestutbrudd, ser det ut til at ødeleggelsene kun var lokale under Decius, og at hans administrative apparat kunne utføre sitt arbeid, selv om han var midt i et felttog mot goterne.

Av religiøse sysler i tillegg til ediktet har vi en innskrift fra byen Afrodiasias hvor et brev datert til 250 fra Decius og Herennius til byen, er gravert inn i en marmorsteinblokk. Blokken er senere blitt brukt i en bymur:

Imperator Caesar [[C. Messius Quintus Trajan Decius]] Pius Felix Augustus, <pontifex maximus>, tribunican power for the third time, consul for the second time and designated for the third time, pater patriae, proconsul, and [[Herennius Trajan Decius Caesar]], tribunican power for the first time, consul designate, to the archons, Council, and Demos of the Aphrodisians, greetings.

It was in keeping with both the eponymous goddess of the city and your ties and the loyalty to the Romans that you rejoiced at the establishment of our reign and offered the right kind of sacrifices and prayers. We for our part preserve the freedom which was yours and all the other rights which you have obtained from the emperors who

¹⁴⁵ Salisbury og Mattingly 1924:7.

¹⁴⁶ Salisbury og Mattingly 1924:7-8.

preceded us. For we are ready to join in fostering your rights and we share the hopes for your future. The ambassadors were Aurelii Theodore and Omnesimus. Farewell.¹⁴⁷

Som nevnt i kapittel fire mente Plinius den eldre at ordlyden og oppbygningen av brev og edikt ga uttrykk for keiserens dannelse. Decius brev viser ingen tegn på lite dannelse. Jeg vil påpeke at brevet er det eneste hele skriftlige verket vi har overlevert av Decius, og at det i tillegg viser oss at han var interessert i opprettholdelse av religiøse seremonier. I motsetning til Severus Alexanders edikt noen tiår før, hvor han ba befolkningen bruke så mye resurser de kunne avse til å ofre, påpeker Decius at befolkningen i Afrodisia har ofret med den rette type offer og bønner.

Decius døde i krig mot goterne i år 251. Syme slår fast at Decius var den første keiseren som falt i krig.¹⁴⁸ Zosimos forteller oss at Decius konfronterte goterne og slo dem kraftig gang på gang, han tok deres skatter og forsøkte å hindre deres retrett med den intensjonen å uskadeliggjøre dem og presse dem så langt tilbake at de aldri igjen kunne true grensene. Han plasserte Gallus ved bredden av Tanais med en passende styrke, mens han selv angrep med resten av hæren. Alt gikk visstnok i henhold til planen helt til Gallus gjorde opprør. Han skal ha sendte bud til goternes ledere og overtalte dem til å alliere seg med ham for å styrte Decius. Barbarene godtok avtalen.¹⁴⁹

Following Gallus' signal to attack them through the swamp and pressing on thoughtlessly in unfamiliar terrain, both he [Decius] and his army were caught in the mud and assailed on all sides by the barbarians. Decius and his army perished to a man, such was the end of an excellent emperor.¹⁵⁰

Med tanke på den korte tiden Decius var keiser, og alt arbeidet han foretok seg med å både restaurere infrastruktur og å styrke den romerske offerkulten, er det ikke underlig at en religiøst tradisjonell mann som Zonaras skriver dette om Decius. Det er ikke vanskelig å se for seg Zonaras sitte og skrive slike ord i det sjette århundret. Han så tilbake på Romerrikets storhetstid og forsøkte å sette fingeren på hvor det hele gikk galt.

5.2.1 De to Caesarene

Det er problematisk å finne ut av når Decius' to sønner ble forfremmet til Caesar. Som Salisbury og Mattingly skriver: "Its interest is not entirely chronological since it may have an

¹⁴⁷ Oliver 1989 dokument no. 284.

¹⁴⁸ Syme 1971:198.

¹⁴⁹ Zos. 1. 23.

¹⁵⁰ Zos. 1. 23. Decius siste slag fant trolig sted ved Abrittus, ovenfor Donau, ikke ovenfor Tanais. Se Ridley 1982:140 for en drøftning av hvor slaget fant sted.

important bearing on the actual events of the reign.”¹⁵¹ På papyrusene vi har til rådighet, er kun Decius’ navn nevnt i det første egyptiske året han var keiser. Dette året slutter 28. august 250. Følgelig var ingen av sønnene Caesarer før da. Den tidligste mulige dato for at sønnene skulle ha blitt forfremmet til Caesar altså er 29. august 250. Vi vet fra en papyrus fra Oxyrhyncus¹⁵² datert til 15. desember 250, hvor både Herennius og Hostilianus er Caesar, at de må ha blitt forfremmet en gang mellom 28. august og 15. desember. Det er funnet et nedgravd forråd av mynter nær byen Plevna. Det inneholder 127 mynter fra Herennius og bare tre fra Hostilianus. Herennius’ mynter er av fire distinkt ulike slag, mot Hostilianus ene. Ut fra dette anslår Salisbury og Mattingly at Herennius ble forfremmet til Caesar like etter 29. august 250, siden det ville tatt en god stund for fire ulike serier mynter å bli slått, og at Hostilianus ble forfremmet like før 15. desember.¹⁵³ Dette motbeviser at Decius forfremmet sine sønner til Caesar raskt etter sin seier mot Filippos, slik Victor ser ut til å ha ment. Vi kan argumentere for at siste del av Victors leddsetning: ”[...] overjoyed by the death of his enemies, had appointed his son, named [Herennius] Etruscus, as Caesar.” ikke stemmer, og dermed er det videre grunnlag for også å tvile på første del av setningen. Det virker lite trolig at Victor kunne uttrykke seg korrekt om Decius’ sinnsstemning.

5.3 Konklusjon

Kildene ser ut til å være enige om at Decius kom fra gode kår, giftet seg inn i en rik familie og fikk to sønner som han i løpet av regjeringsperioden forfremmet til Caesares, og den eldste også videre til Augustus. Tross kildeproblematikken jeg har gjort rede for, så ser kildene også ut til å være enige om at han var en hardtarbeidende og dyktig leder. Rives, og flere før ham, argumenterer for at Decius tok navnet *Traianus* som et tegn på at han lengtet tilbake til tiden hvor Roma stod sterkt og stødig. I tillegg kommenterer Rives en serie med mynter Decius fikk slått. På myntene var det avbildet en rekke keisere: Augustus, Nerva, Traianus, Hadrianus, Pius, Markus Aurelius, Commodus, Severus, og Alexander. Det at Decius trykket disse myntene mener Rives også bygger opp under påstanden om at Decius ønsket å restaurere riket til dets storhetstid. Disse keiserne ble angivelig allerede i antikken holdt fram som dydige og gode keisere.¹⁵⁴

¹⁵¹ Salisbury og Mattingly 1924:12.

¹⁵² Oxyrhyncus Papyri X. 1284, i Salisbury og Mattingly 1924:12. Papyrusen er en kvittering for betalt skatt.

¹⁵³ Salisbury og Mattingly 1924:12.

¹⁵⁴ Rives 1999:142-143.

Det er umulig å kunne si noe om Decius' syn på de kristne i forkant av ediktet, men vi kan anta at han var mer opptatt av at befolkningen ofret til de romerske gudene enn det Alexander Severus var. Frensd kommenterer også med bakgrunn i at Decius gjeninnførte embetet Censor, og at han tok tilnavnet Traianus, at Decius lengtet tilbake til de gode gamle dager.¹⁵⁵ Sett i lys av Decius' arbeid med å restaurere infrastruktur rundt om i hele riket, virker det ikke organisatorisk uoverkommelig å sette i gang en slik omfattende prosess med å attestere befolkningen i deres offerhandlinger. Det sagt, vil jeg nå fokusere på ediktet han utstedte.

¹⁵⁵ Frensd 1965:405.

6 Ediktet og dets kilder

Jeg skal her presentere det vi vet om Decius' edikt. Forhåpentligvis vil det være mulig å kunne si noe om selve ordlyden, eller i alle fall drøfte hva som må ha blitt nevnt i ediktet. Forskere med Decius og hans religionspolitikk som sitt felt må innse at pagane kilder så å si ikke eksisterer. Selinger skisserer opp kildene vi har til rådighet vedrørende Decius' edikt, og under overskriften "Pagan Literary Sources" skriver han:

For the persecutions under Decius and Valerian no pagan literary sources have been preserved. Their biographies are even missing from the notorious *Historia Augusta*, [...]. Contemporary Christian literary sources are therefore of great value. Nevertheless it is a drawback that our knowledge depends almost totally on them.¹⁵⁶

Ut fra det kildematerialet vi har til rådighet, er det ikke mulig å slå fast eksakt når ediktet ble utstedt. I forskningslitteraturen har man kommet fram til to ulike datoer. Men selv om det finnes to ulike datoer, så foregår det, så vidt jeg kan se, ingen diskusjon rundt dette temaet nå i dag.¹⁵⁷ De fleste innen feltet støtter seg til Clarkes argumentasjon for en dato tidlig i januar 250.¹⁵⁸ Potter, derimot, argumenterer godt for at ediktet ble utstedt allerede i september eller oktober 249. Salisbury og Mattingly har kommet fram til at Decius tidligst kan ha blitt erklært keiser i Roma den 1. september 249.¹⁵⁹ Sett i lys av romersk historie og generell usikkerhet rundt når hendelser inntraff, kan det virke bagatellmessig med en slik liten differanse som disse fire månedene utgjør, imidlertid vil jeg argumentere for at det i denne sammenhengen er av betydning. Hvis Potters estimat stemmer, kan det se ut som om ediktet stod mer sentralt i Decius' politikk enn det som hadde vært tilfellet hvis Clarkes forslag skulle være det rette. Det er interessant at forskere kan komme fram til to ulike datoer med utgangspunkt i det samme kildematerialet. La oss derfor først se nærmere på de faktiske kildene og hva de kan fortelle oss. De fem kildene vi har til rådighet er:

- 45 attester fra den egyptiske provinsen Fayum, som attesterer at ofringer har blitt foretatt etter reglene gitt i ediktet, heretter omtalt kun som attester. Av de 45 attestene er 34 fra Theadelphia, tre fra Oxyrhynchus, to fra Arsinoe, én fra Alexandria Nesus, én

¹⁵⁶ Selinger 2004:26.

¹⁵⁷ Jeg kan komme på to forklaringer på hvorfor: 1. Det sees ikke på som sentralt nok til å diskutere, og 2. Det finnes ikke nok kildemateriale til å kunne komme fram til bedre konklusjoner enn de som foreligger.

¹⁵⁸ Chadwick, Burns, Rives og Sellinger.

¹⁵⁹ Salisbury og Mattingly 1924:4.

fra Narmouthis og de resterende tre fra andre landsbyer. Attestene er de mest verdifulle og nære kildene vi har til ediktet.¹⁶⁰

- Eusebios skrifter og sitater fra to samtidige brev av Dionysios.¹⁶¹ Dionysios skrev under forfølgelsene. Det ene brevet tar for seg de generelle forfølgelsene i Aleksandria, og det andre tar for seg hans egen arrestasjon og hans noe merkelige måte å unnslippe dødsstraffen på.

- Tekster og brev fra Cyprianus – spesielt brevene han skrev mens han gjemte seg under forfølgelsene.¹⁶²

- Passio Pionius: en beskrivelse av martyrium fra Smyrna.¹⁶³

- Det trettende sibyllinske orakel: ll. 81-88¹⁶⁴ og ll. 100-102.¹⁶⁵

Ved siden av de 45 attestene fra Fayum i Egypt er det kun kristne kilder som omtaler Decius' edikt. Til tross for deres ensidige syn på hendelsen, kan disse kildene gi oss innsyn til ediktets innhold og virkningshistorie samt si oss noe om dets utbredelse.

6.1 Attestene

Professor i religionshistorie, J.R. Knipfing skriver at attestene var både en privat erklæring og en offisiell bekreftelse.¹⁶⁶ Mer spesifikt var det en begjæring fra en av riktes innbyggere rettet mot de lokale myndighetene om at de skulle attestere vedkommende innbyggers religiøse ståsted ved å gi ham eller henne et skriftlig bevis på at den pagane offerplikten var overholdt. Dette som et tegn på innbyggerens lojalitet. Sett fra de kristnes synspunkt, her representert ved Cyprianus, var attestene noe ganske så annet:

¹⁶⁰ Heretter vil referanser til attestene bli ført med tallene 45-89. Attestene er å finne oversatt i Selinger 2004:137-155. De 41 første attestene har Selinger hentet fra Knipfing 1923, men de fire siste attestene er funnet etter at Knipfing publiserte sin artikkel, og er oversatt av Selinger selv. Steffensen (1975) har oversatt 22 av attestene til dansk, siden Selinger har den eneste komplette samlingen vil det bli henvist til attestene i hans avhandling.

¹⁶¹ Aleksandrias Biskop.

¹⁶² Samlet, oversatt og kommentert av Clarke 1984 i fire bøker. Cyprianus var Kartagos biskop og levde ca. 200-258.

¹⁶³ Referanser til Pionios' martyrium er hentet fra Musurillos oversettelse. Musurillo 1972:136-167.

¹⁶⁴ Oversatt og kommentert av Potter 1990:258-268.

¹⁶⁵ Potter 1990:278-283.

¹⁶⁶ Knipfing 1923:345.

Why, such a certificate is itself a confession of apostasy, it's a testimonial that the Christian has renounced what he once was. All that the others have done in fact, he says he has done too; and in view of the Scripture saying: 'ye cannot serve two masters', he has served an earthly master, he has obeyed his decree, he has obeyed a man's command rather than God's.¹⁶⁷

Det vil forbli med spekulasjonen, men det er mulig at romerske byråkraters syn på attestene liknet mer på Knipfings enn Cyprianus', og det er en mulighet for at de ikke forstod hva de ville bety for kristne.

Selv om det nærmer seg 90 år siden Knipfing oversatte og kommenterte attestene, har ingen i senere tid forsøkt seg på å oversette dem til engelsk på nytt. Knipfing lagde ut fra de 41 attestene han hadde til rådighet en generell oversikt over hvordan de ble skrevet. Oversikten er presentert nedenfor. Ved "... " er det ment å fylle inn navn på geografiske områder, steder, byer eller personer. "1st Hand" er personen som utfører selve ofringen. "2nd Hand" er kommisjonens sekretær. "3rd Hand" er en av kommisjonens medlemmer.¹⁶⁸

Her følger en generell oversikt over hvordan attestene ble skrevet:

1st Hand. To the commission of . . . chosen to superintend the (sacred offerings and) sacrifices. From . . . son (*or* daughter) of . . . (and of . . .) (together with his brothers and wives) (and his children, who comes from the village of . . . (in the division of . . .), and is domiciled in the village of . . . (*or* in the . . . quarter of the city) (*or* dwelling beyond the town gates), (aged . . . years with a scar on the right eyebrow) (and member of the household of . . ., who functioned as exegete in the famous city of Alexandria, not to mention the offices he now holds) (*or* priestess of the god Petesouchos the great, the mighty, the immortal, and priestess of the gods in the . . . quarter). I (*or* we) have always and (all [my] life) without interruption sacrificed and poured libations and manifested piety toward the gods (in accordance with the divine decree, and now (again) in your presence in accordance with the edict's decree, I (*or* we) have made sacrifice and poured a libation (*or* poured a libation and then sacrificed) and partaken of the sacred victims (in company with my wife and children) (acting through me). (Wherefore I present this petition and) I (*or* we) request you to certify this (for me, or for us) below. Farewell. I (*or* we) have presented this petition (aged . . . and injured) (*or* aged . . .) (and I . . . wrote in his behalf, for he is illiterate) (*or* 2^d hand, I . . . presented this petition, I . . . signed for him since he is illiterate).

2nd Hand. I . . . (prytanis) (and I . . .) saw you sacrificing (together with your son, or sons).

3rd Hand. I . . . have signed.

¹⁶⁷ *De Lapsis* 27.

¹⁶⁸ Steffensen:20.

1st Hand. The year one of the emperor Caesar Gaius Messius Quintus Traianus Decius Pius Felix Augustus, June 12 (or any date thereafter up to July 14).¹⁶⁹

Alle attestene starter med frasen: "To the commission chosen to superintend the sacrifices." Dette forteller oss at det fantes offentlige kommisjoner som så til at ofringene foregikk som de skulle. Knipfing hevder at ediktet ikke kan ha spesifisert opprettelsen av lokale og spesifikke offerkommisjoner. Dette begrunner han med bevisene for at kommisjoner allerede eksisterte i Roma, Kartago, Spania, og Aleksandria.¹⁷⁰ Knipfing ser ut til å mene at slike kommisjoner var vanlige over hele riket. "In all probability they were common to the entire empire, and had been directly provided for by the Roman imperial administration through a subsequent novella of instruction dispatched to the provincial governors."¹⁷¹ Leclerq slår fast at offerkommisjonene kunne kontrollere tallet og identiteten på dem som ofret gjennom arkiv.¹⁷² Rives dedikerer også mye plass til å forsvare det faktum at attestene ikke var et avvik fra det normale i den romerske administrative staten. Han argumenterer med at folketelling i Egypt ble gjennomført ca. hvert fjortende år i perioden mellom 33 og 257. Hele befolkningen måtte her registreres, og det var straffbart å ikke møte. Selv om det var beordret ovenfra, så var det de lokale myndighetene som satte en dato og sørget for gjennomføringen.¹⁷³ Folk i Egypt fikk altså attester som liknet på de 45 attestene vi har for ofringene, når de folkeregistrerte seg og betalte skatt. Slik folkeregistrering var vanligvis forbeholdt menn, siden det i hovedsak var de som betalte skatt.¹⁷⁴ Selv om den egyptiske provinsen stort sett har vist seg å ha vært bedre organisert på det byråkratiske planet, er det lite som tilsier at dette skulle være et særegent fenomen for den egyptiske provinsen.¹⁷⁵ Rives fortsetter med å fortelle at slike arkiver kontinuerlig ble oppdatert med attester angående fødsler og dødsfall; en prosess som hadde pågått helt siden år 33. Han poengterer at vedrørende religiøs organisering er Decius' edikt noe helt nytt, men at det romerske byråkratiske apparatet var, på den tiden ediktet kom, rede til å føre det ut i livet. Ved å kommentere at dette var praksis påstår jeg ikke at disse arkivene var korrekte og oppdatert til en slik standard at kommisjonene hadde god kontroll på hvem som hadde ofret og hvem som skulle ofre. Men

¹⁶⁹ Knipfing 1923:349.

¹⁷⁰ Roma: Cyp. ep. 30,3; Kartago: Cyp. ep. 55,3, 14, 17, 20 og De Lapsis 8, 27, 28; Spania: Cyp. ep. 67,6; Aleksandria: Eus. HE. 6.41.11.

¹⁷¹ Knipfing 1923:354. Her støtter Knipfing seg på Cf. Meyers avhandling om temaet fra 1910: 21.

¹⁷² Leclerq, Cf. H, sv. Dèce, in Diet. D'orch. Et de liturgie, fasc. xxxv-xxxvi, 1916, col 314. i Knipfing: 355.

¹⁷³ Rives 1999:149.

¹⁷⁴ Rives 1999:149-150.

¹⁷⁵ Se Duncan-Jones 1990:30-47 for en redegjørelse av hvordan skatt ble betalt og forvaltet.

det virker ikke usannsynlig at lister med navn ble brukt av kommisjonene. Rives støtter seg på Potter som har kommet fram til at ”The procedure in this Edict appears to parallel the process of tax collection and population records very closely.”¹⁷⁶ I en romersk byråkratisk sammenheng begynner Decius’ edikt å virke mindre uvanlig. Her kan Knipfing sees på som en forgjenger til de to. Jeg kan ikke se at Rives siterer ham på dette punktet, men Knipfing trekker jo også sin konklusjon dit hen at den romerske administrasjonen tidligere hadde ordnet med opprettelsen av kommisjoner rundt om i riket i tiden før ediktet. Uansett, kommisjonene må ha blitt nevnt i ediktet. Cyprianus og Eusebios skriver om dem, og alle attestene nevner dem.

I en av attestene fra Arsinoe ser vi noe interessant. Personen i kommisjonen som underskriver som tredjehånd er *prytan*.¹⁷⁷ En *prytanis* var lederen i byrådet, og embetet var ettårig. Knipfing ser dette som bevis på at bymagistratene satt i ofringskommisjonene. Han skriver at byrådet muligens utnevnte hvem som skulle sitte i kommisjonen.¹⁷⁸ Slik jeg ser det, presser Knipfing kildene noe i det han fra et enkelttilfelle ender opp med å forslå en generell lov om hvordan kommisjonene ble satt sammen. I Kartago var kommisjonen satt sammen av fem høytstående borgere som samarbeidet med de lokale magistratene.¹⁷⁹ Fra attestene ser vi at kommisjonen i Narmouthis bestod av seks personer¹⁸⁰, kommisjonen i Theadelphia av to personer¹⁸¹, kommisjonen i Aleksandria Nesus av kun én person¹⁸² og i den afrikanske byen Capsa overså en enkelt magistrat ofringene.¹⁸³ I Spania ble biskop Martialis brakt framfor en kommisjon bestående av kun én person – en *procurator ducenarius*.¹⁸⁴ Ut fra denne informasjonen virker det lite trolig at det stod noe i ediktet om hvor mange personer som skulle sitte i kommisjonen. Det lille vi vet om hvem som satt i ofringskommisjonene, underbygger Knipfings, Potters og Rives’ konklusjoner om at disse kommisjonene var sammensatt av folk fra en lokal, allerede eksisterende administrasjon.

Vi vet fra attestene at ediktets påbud ble håndhevet mellom 4. juni og 14. juli 250 i Fayum – området midt i Egypt. Dermed må ediktet ha blitt utstedt i god tid før sommeren det året for å kunne ha nådd helt fram dit. Mer enn det kan ikke attestene si oss om når utstedelsen fra

¹⁷⁶ Potter 1990:43.

¹⁷⁷ Se vedlegg 10.2.

¹⁷⁸ Knipfing:351-352.

¹⁷⁹ *Cyp. ep.* 43.3.1.

¹⁸⁰ Attest 81.

¹⁸¹ Blant annet attest 85.

¹⁸² Attest 45.

¹⁸³ *Cyp. ep.* 56.1.1.

¹⁸⁴ *Cyp. ep.* 67.6.2.

Roma fant sted. Siden de alle er fra samme provins, er det også umulig å rekonstruere noe som helst slags hendelsesforløp for selve ediktet. Det ble ofret til svært ulike tider rundt i riket, og dermed kan vi med rimelig stor sikkerhet slå fast at Decius og hans rådgivere ikke kan ha krevd at ofringene skulle foregå på en bestemt dato. Selinger stiller et interessant spørsmål vedrørende hvilke dager ofringene ble foretatt. Han foreslår at de muligens ble gjennomført på enten imperiale, provinsielle eller lokale, religiøse festdager, men konkluderer med at dette kun er spekulasjon, og etterlyser en grundig studie av mulig sammenheng mellom pagane festdager og sentrale datoer for kristne martyrier.¹⁸⁵

6.2 Eusebios og Cyprianus

Vi er avhengige av hva Eusebios og Cyprianus skrev for å få mer informasjon om ediktet og dets påbud, og av disse to var kun Cyprianus et samtidig vitne.

Eusebios skriver at Romas biskop Fabianus sammen med Antiokias biskop Babylas var blant de første til å lide martyrdøden som en følge av Decius' edikt.¹⁸⁶ Deres død, i henhold til hagiografien, fant sted den 20. og 24. januar 250. Eusebios nevner Decius' edikt i to brev skrevet av Dionysios.¹⁸⁷ Dionysios forteller oss at Sabinus¹⁸⁸ sendte en *frumentarius*¹⁸⁹ for å hente ham. Dionysios skriver: "Although he [*frumentarius*] went about searching every place he thought I was hiding – roads, rivers, fields – he was struck with blindness and did not find the house."¹⁹⁰ Trolig stod det noe i ediktet om at kirkeledere eller andre prominente medlemmer av kirken skulle prioriteres. En mulighet kan ha vært at kirkens ledere på stedet ble søkt etter av agenter av kommisjonene før ediktet ble publisert offentlig. En annen mulighet kan ha vært, slik Frend foreslår,¹⁹¹ at Decius først ønsket å arrestere de mest prominente kristne lederne, for så like etterpå utstede ediktet, slik tilfellet var under Valerianus' forfølgelser noen år senere.¹⁹²

¹⁸⁵ Selinger 2004:51.

¹⁸⁶ Eus *HE* 6.39.1 og 6. 39. 4.

¹⁸⁷ Flere andre steder skriver han om hendelser knyttet opp mot ediktet.

¹⁸⁸ Aurelius Appius Sabinus var prefekt i Egypt i perioden 249-250.

¹⁸⁹ *Frumentarius*: en offiser i provinsen med både politi- og regnskapsplikter. Maier 2007:213.

¹⁹⁰ Dion. ap. Eus. *HE* 6.40.

¹⁹¹ Frend 1965:406.

¹⁹² Eus. *HE* 7.10-14.

Senere, i et brev adressert til biskop Fabius i Antiokia, starter Dionysios med setningen: “The persecution against us did not begin with the imperial edict but preceded it by a hole year.”¹⁹³ Dyonysios forteller oss at Decius utstedte et edikt, samt at forfølgelser fant sted i Aleksandria året før Decius ble keiser. Kristne ble altså undertrykt mens den påståtte kristenvennlige Filippos regjerte. Eusebios skriver at det ble hevdet at Filippos faktisk var kristen selv.¹⁹⁴ I det samme brevet som nevnt ovenfor skriver Dionysios at Decius’ edikt ankom Aleksandria like etter at de hadde hørt at keiser Filippos var død.¹⁹⁵ Dessverre nevner ikke Dionysios noen dato for disse hendelsene. Men vi vet fra Eusebios at Fabius etterfulgte Babylas som biskop i Antiokia, og at Dionysios skrev fra Aleksandria. Hvis Babylas døde den 24. januar 250 og Dionysios adresserte brevet til hans etterfølger, er brevet trolig skrevet tidligst sommeren 250 for at Dionysios skulle ha fått nyheten om Babylas’ martyrium og at Fabius etterfulgte ham. I brevet til Fabius beskriver Dionysios i detalj hvordan grupper av mennesker fysisk hentet kristne og forsøkte å tvinge dem til å ofre i templene. Når de nektet ble de torturert for så å bli steinet til døde på torget.¹⁹⁶ Videre beskriver han hvor innskrenket bevegelsesfrihet de kristne hadde mens handlingene pågikk. Hovedveier og bakgater var stengt, og de kunne ikke ferdes der verken dag eller natt. Overalt ble det ropt at de som ikke ofret til de romerske gudene, måtte jaktes på og brennes.¹⁹⁷ Dette var angivelig mens Fillip fortsatt var keiser. I det samme brevet skriver Dionysios om hvordan disse forfølgelsene tok slutt, og at de opplevde en kort pustepause før nyheten om at Fillip var død og etterfulgt av Decius som keiser:

For a brief period we could breathe again, since they had no time to vent they’re fury against us, but soon came the news of the change from the reign that had been kinder to us, and the threat of punishment filled us with foreboding. The edict arrived indeed almost like that predicted by the Lord in his fearful words [...]

Dionysios siterer Mat 24:24 og skriver videre om hendelsene som etterfulgte ankomsten av Decius’ edikt. Han skriver at alle kristne skalv av frykt, og at noen valgte å komme fram for å ofre på grunn av frykt, andre av profesjonelle grunner. Noen ble ufrivillig ført fram av folkemassene framfor kommisjonen.

Called up by name, they approached the unclean, unholy sacrifices, some pale and trembling as if they were not going to do sacrifice but be sacrificed as victims to the

¹⁹³ Dion. ap. Eus. *HE* 6.41.

¹⁹⁴ Eus. *HE* 6.34.

¹⁹⁵ Dion. ap. Eus. *HE* 6.41-42.

¹⁹⁶ Dion. ap. Eus. *HE* 6.41.

¹⁹⁷ Dion. ap. Eus. *HE* 6.41.

idols, evoking mockery from the surrounding crowd, and it was obvious that they were total cowards, afraid to die and afraid to sacrifice.¹⁹⁸

Av spesiell interesse her er den første leddsetningen. Ved navnopprop ble befolkningen kalt framfor kommisjonen for å ofre. Kanskje det stod i ediktet at det var slik ofringen skulle foregå? Slik Dionysios skriver, virker det som om kun kristne, eller antatt kristne, ble kalt framfor kommisjonen. Han nevner kun hvordan kristne responderte på offerkravet, men vi vet fra attestene fra Egypt at ikke bare kristne ble pålagt å ofre. Knipfing har studert navnene på attestene og konkluderer med at ingen av navnene er typisk for kristne. En kvinne proklamerer også at hun er prest for en krokodillegud og dermed ingen kristen.¹⁹⁹ Dionysios forteller oss om en gruppe på fire: Hero, Ater, Isidore samt en femten år gammel gutt kalt Dioscorus, som ble brakt framfor dommeren i Aleksandria. Disse har da mest sannsynlig nektet å ofre framfor kommisjonen og ble satt i fengsel mens man ventet på guvernøren. I artikkelen *Double Trials in the Persecution of Decius* fra 1973 tar Clarke opp et poeng som er lite diskutert ellers i litteraturen. Han konkluderer med at kristne må ha hatt to rettssaker før de ble dømt – én foran kommisjonen og én foran guvernøren. Selv om en representant for guvernøren skulle være til stede når en kristen nektet å ofre, så kunne ikke han bestemme om vedkommende skulle bli dømt til døden, sendes i eksil, eller om all hans eiendom skulle konfiskeres.²⁰⁰ Etter å ha fortalt oss om hvordan de tre voksne mennene ble torturert for så å bli brent, skriver Dionysios at Dioscorus tedde seg godt og svarte så intelligent på spørsmålene fra guvernøren at han ble sluppet fri for en periode, slik at han kunne reflektere over sine svar og meninger. Dionysios legger denne ungdommens alder og modenhet til grunn for denne avgjørelsen fra guvernøren. Om guvernøren handlet imot ordrene i ediktet eller ikke, er det umulig å svare på.

Thascitus Caecilianus Cyprianus ble valgt til biskop av det kristne samfunnet i Kartago i 248. Han hadde konvertert til kristendommen to år tidligere og ble kanskje valgt fordi han var en rik og retorisk trent mann med aristokratisk bakgrunn.²⁰¹ Som biskop av Kartago ble Cyprianus overhode for hele den afrikanske kirken, i alt 85 biskoper. Cyprianus' biografi ble skrevet av den samtidige Pontius. Selinger kommenterer at Pontius var mer opptatt av de litterære aspektene ved biografiskrivning enn de faktiske hendelser han skulle skildre. Biografien gir oss dessverre lite informasjon om Cyprianus som vi ikke allerede får gjennom

¹⁹⁸ Dion. ap. Eus. *HE* 6.41.

¹⁹⁹ Det finnes få avsnitt i Eus. *HE* som handler om hva mennesker som ikke var kristne gjorde. I lys av det er det muligens ikke rart at Eusebios kun skriver om kristne som måtte ofre.

²⁰⁰ Clarke 1973:651.

²⁰¹ Pontius, *uita* Cyp. 5; Cyp. *ep.* 43.1.2.

brevene hans.²⁰² Cyprianus' brev ble funnet i en slik uorden og rekkefølge at ingen kan ha redigert dem for å bruke disse som kristenpropaganda. Dette gjør dem også til gode kilder til de faktiske hendelsene. Clarke forklarer:

Manifestly, we do not have anything like the full archive of Cyprians correspondence written during his term as bishop; neither would anyone editing even a selection drawn from his files have left such jagged and haphazard gaps in putting together consciously a collection for publication. And of the more personal letters which contemporary interpretations of duty and courtesy would have dictated that Cyprian in his class and position should have composed in large number, we have but one, chance-surviving, sample. We are dealing, therefore, with no systematic or carefully prepared and arranged epistolary collection.²⁰³

Cyprianus rømte og skjulte seg utenfor byen da ediktet ankom Kartago. Siden han var en kjent mann, var folkemassen raskt ute etter ham da ediktet ble gjort kjent i Kartago.²⁰⁴ Ressurssterk som han var kunne han opprette en base hvor han satt og skrev brevene som han sendte til sine egne diakoner og kristne brødre, samt andre kristne samfunn rundt Middelhavet. Clarke argumenterer for at Cyprianus skrev fritt, uten tanke på problemer med at brev ikke skulle nå fram til de adresserte, siden han ofte henviser til andre brev som mottakeren allerede måtte ha lest.²⁰⁵ Det var forventet at en biskop skulle handle ut fra kirkesamfunnets interesser, og ikke sine egne. Cyprianus var dermed nødt til å argumentere og gjøre rede for at hans flukt fra samfunnet under ediktets virketid var til samfunnets beste, og ikke bare for å redde sitt eget skinn.²⁰⁶ Andre plikter eller arbeidsoppgaver for Cyprianus, eller biskoper mer generelt, var å opprettholde kontakt med de andre kristne samfunnene i Italia, den iberiske halvøy samt det romerske Asia og Gallia²⁰⁷. Videre skulle han utnevne personer til presbytere og andre mindre viktige stillinger, ofte ved å rådføre seg med menigheten først.²⁰⁸ Dessuten skulle han disponere menighetens pengesekk og holde kontakt med de mindre kirkesamfunnene som han var overhode for.²⁰⁹

Cyprianus' brev 5 – 27 har alle Decius' edikt og problemene det medførte som hovedfokus, og vil derfor være av størst interesse her. Brevene er samlet og oversatt av Clarke, og han foreslår å lese brevene i denne rekkefølgen: 7, 5, 6, 13, 14, 11, 10, 12, 15-19, 8, 9, 20-27, for å

²⁰² Selinger 2004:25.

²⁰³ Clarke 1984 bind I:7.

²⁰⁴ Cyp. ep. 59.6.1 og 60.4.1.

²⁰⁵ Clarke 1984 bind I:6.

²⁰⁶ I Cyp. ep. 14.1.2, 20.2.1 og 43.4.2 forsvarer Cyprianus sine egne handlinger.

²⁰⁷ I brevene 44, 45, 47-52, 59 og 61 ser vi Cyprianus kommunisere med den romerske biskopen som talsmann for hele den afrikanske kirken. I brev 67 har han kontakt med den spanske kirken, i brev 68 med kirken i Gallia og brev 75 med den Asiatiske kirken.

²⁰⁸ For utnevnelse av kirkepersonell se Cyp ep. 29.1.2, 38-40 og 64.1.2.

²⁰⁹ Cyp. ep. 2.2.2-3, 5.1.2, 12.2.2, 14.2.1, 34.4.2, for å nevne noen eksempler.

få et fornuftig hendelsesforløp. I brev nummer syv får vi høre at Cyprianus er i sikkerhet og gjemmer seg for de som vil angripe ham og de kristne. Det var altså frykt for at uro skulle bryte ut, men Cyprianus sender penger og oppfordrer til at det kristne veldedighetsarbeidet skal fortsette, så det fulle alvor av Decius' edikt var muligens ennå ikke kjent. Clarke spekulerer på om kanskje Cyprianus har fått høre rykter fra de kristne miljøene i Roma før selve ediktet ankommer Kartago.²¹⁰ Hvis det stod noe i ediktet om at kirkenes ledere skulle prioriteres i forkant av ofringene framfor kommisjonene, eller publiseringen av ediktet, og at Cyprianus skulle ha fått ord om at ediktet var på vei, virker det naturlig at han rømte til sikkerhet. Brevet (nr. 7) er skrevet en gang før midten av april 250, og det samme er brev nummer 5 og 6, siden ingen av dem nevner noe om at kristne blir torturert, noe vi vet fra brev 10.1 at hadde begynt i midten av april. Trolig ankom ediktet Kartago en gang i mars. Ediktet nevnes direkte i brev 30.3 og 55, 9 samt i Cyprianus' avhandling *De Lapsis* 27.²¹¹ Spørsmålet om det var det romerske rettssystemet, ediktet og dets håndhevere eller den generelle pagane befolkningen som utgjorde størst trussel for de kristne, er et viktig spørsmål jeg skal drøfte senere. Ediktet hadde trolig rast fra seg i Kartago i løpet av høsten 250, eller vinteren samme år, noe vi kan lese ut fra Cyprianus' brev.²¹² Selv om ediktet ikke lenger ble håndhevet, var Cyprianus fortsatt i dekning ut påsken 251, i frykt for hvordan den generelle befolkningen ville reagere på hans tilstedeværelse i byen.²¹³ I brev 39.2.1 skriver Cyprianus om lekmannen Celerinus:

He was the first to go into the battle of our times, among the soldier of Christ he marched in the van, he clashed in conflict with the author of the hostilities himself during the fierce onset of the persecution.²¹⁴

Både Millar og Clarke tolker brevet dit hen at Celerinus hadde sin sak framfor Decius. I flere andre sammenhenger er fienden satan selv, eller eventuelt en Gud i vrede som tester de kristne. Dersom det Millar og Clarke argumenterer for imidlertid stemmer, så er faktisk antagonistene her Decius.

²¹⁰ Clarke 1984 bind I:198-199.

²¹¹ Brev 30.3: *vel edictis vel legibus*; Brev 55.9: *edicta feralia* og i *De lapsis: edicto*.

²¹² Vi har ingen kilder som peker på martyrier eller at attester ble utstedt noe senere enn 14. juli 250.

²¹³ Cyp. ep. 43.4.2.

²¹⁴ Cyp. ep. 39.2.1.

6.3 Passio Pionii

Rives argumenterer for at *Passio Pionii* ikke kan brukes som en kilde til hendelsene i Smyrna uten å stille spørsmål ved dets datering, forfatter(e) og vedkommendes motiver bak teksten.

[...] there is *Passio Pionii*, an account of martyrdom in Smyrna. Its value has been questioned, because Eusebios differs from the *Passio* itself in dating the martyrdom of Pionius to the reign of Marcus Aurelius (*HE* 4. I 5.46-7), while some scholars claim that, even if the martyrdom did occur under Decius, the *Passio* is a late and untrustworthy account²¹⁵

Selinger derimot skriver at: ”The *Passion* of the deacon Pionios is in principle authentic, i.e., it is based on an autobiographical document by Pionios himself, [...] The *Passion* demonstrates well the implementation of Decius’ order for sacrifice in a Greek town.”²¹⁶, og ser dermed ut til å feste mer tillit til Pionius’ tekst enn det Rives gjør. Grunnet uenigheter i forskningslitteraturen rundt denne kilden kommer jeg til å bruke den minimalt. Imidlertid forteller teksten oss at det i Smyrna var valgt ut en enkelt dag for når ofringene skulle foretas – den 23. februar 250.²¹⁷ I kontrast til dette vet vi ut fra attestene for eksempel at ofringene i Theadelphia foregikk over flere dager. Det er mulig at de startet tidligere og sluttet senere også.²¹⁸ Martyriet forteller om hvordan Pionius og noen av vennene hans som var hos ham, ble hentet og brakt foran kommisjonen. Der nektet de å ofre og ble dermed satt i fengsel. I fengsel ble de torturert før de ble brakt foran guvernøren og en slags rettssak ble holdt.

Pionios må ha kjent til ediktet og ant hva som kom til å komme, noe vi kan lese ut av dette avsnittet:

[...] he took the sets of woven chains and placed them around his own neck and the necks of Sabina and Asclepades, and thus entertained them in his house. He did this with a view to those who were to arrest him.²¹⁹

Martyriet nevner videre ediktet og at det befalte dem å ofre til gudene. Dessverre skriver forfatteren på en slik måte at det er uklart om ediktet kun gjaldt kristne eller hele

²¹⁵ Rives 1999:136. Rives støtter seg her på forskning av H. Grégoire, P. Orgels, og J. Moreau, ’Les martyres de Pionios et de Polycarpe’, *Bulletin de l’Académie royale de Belgique, classe des lettres et des sciences morales et politiques* 47 (1961), 72-83. Samt H. Musurillo, *The Acts of the Christians Martyrs* (1972), xxviii-xxix og lvii.

²¹⁶ Selinger 2004:21.

²¹⁷ Mart. *Pion.* 2.1.

²¹⁸ Samtlige attester utenom én fra Theadelphia (attest 64) er datert mellom den 12. og 24. juni. Attest 64 er datert den 14. juli, og personen det er snakk om er tjener for en mann bosatt i Aleksandria, og muligens offerer denne tjeneren så sent pga. reise. Ellers ser det ut som om ofringene der var over innen en tolv dager.

²¹⁹ Mart. *Pion.* 2.

befolkningen. Hvilke guder det skulle ofres til er heller ikke spesifisert. “‘Surely you are aware’, said the verger, ‘of the emperor’s edict commanding us to sacrifice to the gods’”²²⁰

Da Pionios og vennene hans nektet å ofre, presset representanter fra kommisjonen Pionios, som gjennom hele martyriet framstod som en sterk og god leder for de andre, og truet den ene kvinnen i gruppen med å plassere henne i et bordell.²²¹ Pionios utbrøt da: “You have been ordered to either persuade us, or to punish us”²²² For at Pionios skulle ha hatt denne informasjonen, måtte han enten ha lest selve ediktet som da trolig hang oppe på markedsplassen eller et annet offentlig sted i byen, eller eventuelt blitt fortalt innholdet av noen som hadde lest det. Hvis vi kan feste lit til uttalelsen, så presiserte Decius i ediktet at alle skulle ofre, overteles til å ofre, eller straffes for å nekte. Representanten for kommisjonen, Polemon, nærmest trygler gruppen om å i alle fall ofre til keiseren. Men Pionios nekter selvsagt.²²³ Mange besøkte Pionios i fengselet etter at han hadde blitt forhørt.²²⁴ Resten av teksten beskriver Pionios heroiske død, men nevner ikke noe mer som kan gi oss informasjon om ediktet.

Selinger argumenterer for at andre martyrbetretninger fra Decius’ periode som keiser enten motsier informasjonen i Cyprianus’ brev, eller bidrar med veldig lite nytt, og argumenterer derfor for at de fragmentene vi har av andre martyrier under Decius ikke skal brukes som kilder på grunn av deres meget begrensede historiske verdi.²²⁵

6.4 Det trettende sibyllinske orakel

Orakelet nevner ikke selve ediktet, men omtaler alvorlige konsekvenser for kristne under Decius, og inneholder dessuten noen linjer om Decius’ død. Forfatteren av det trettende sibyllinske orakel er ukjent, men Potter argumenterer for at delen som omtaler Decius ble skrevet ned av to personer i år 253 i Syria.²²⁶ Teksten kan ikke brukes som kilde til når Decius utstedte sitt edikt. Diktet gir ingen informasjon som kan brukes til å gjenskape et mulig hendelsesforløp. Det beskriver imidlertid Decius’ bakgrunn og ekteskap samt at kristne led under hans regjeringstid. Jeg kommer derfor tilbake til denne kilden i kapittel sju.

²²⁰ Mart. *Pion.* 3.

²²¹ Mart. *Pion.* 7.

²²² Mart. *Pion.* 8.

²²³ Mart. *Pion.* 8.

²²⁴ Mart. *Pion.* 12.

²²⁵ Selinger 2004:21.

²²⁶ Potter 1990:141-142 og 258-259.

6.5 Tidspunkt og varighet

På bakgrunn av Fabianus' og Babylas' martyrier slår Rives fast at ediktet ikke kan ha blitt utstedt noe senere enn i starten av januar,²²⁷ noe det er enighet om i forskningslitteraturen. Andre kjente biskoper og datoer for deres martyrier er Nestor fra Pamphylia (28. februar 250) og Pionios fra Smyrna (24. mars 250).²²⁸ Potter mener at det var knapt med tid hvis ediktet skulle ha forlatt Roma tidligst den 1. januar 250, og at Babylas kun tre uker senere valgte martyrdøden i Antiokia, og Nestor allerede den 28. februar.²²⁹ Potter støtter seg til Millar når han anslår at ediktets reisetid fra Roma til Anitiokia var på fire til fem måneder.²³⁰ En dato rundt september eller oktober passer derfor kanskje bedre for utstedelsen.²³¹ Potter har enten oversett, eller bevisst utelatt aspektet om mulige forberedelser til krig mot perserne denne vinteren. Selinger argumenterer for at kommunikasjon og transport til Østen fortsatte gjennom vinteren 249-250 grunnet nettopp slike krigsforberedelser.²³² Selinger argumenterer for og slutter seg til Clarkes datoteori om en utstedelse tidlig i januar. Et annet argument mot Potters datering for Decius' utstedelse av ediktet er de 45 attestene fra Egypt, som alle er datert i tidsrommet mellom 4. juni og 14. juli 250. Potter svarer på denne kritikken ved å argumentere for at arbeidet som ediktet fordret, kan ha vært tidkrevende for byer og landsbyer med begrensede midler, slik som nettopp var tilfelle i Fayum.²³³ Selinger mener at det han referer til som "den store forsinkelsen" i Fayum-området kan ha hatt tilknytning til at området prioriterte jordbruket og Romas kornlager framfor noe annet. Høstingen av korn i dette området foregikk i mai og juni.²³⁴ Slik jeg ser det er en tidsperiode på ni måneder fra oktober 249 til juni 250 for lang for at et edikt skulle kunne ha reist fra Roma til Egypt. En reisetid på ca. seks måneder ser ut til å passe bedre med de to eksemplene jeg har sammenliknet ediktet med ovenfor. Et annet argument mot Potters teori om datering kan være at det tok for lang tid fra utstedelsen av ediktet til Fabianus' rettssak og død den 20. januar 250 i Roma. Jeg kan ikke se at noen andre fører denne argumentasjonen. Når det gjelder datoen for utstedelsen av ediktet kan vi ikke komme fram til noe mer sikkert enn at Decius utstedte sitt edikt en gang i

²²⁷ Rives 1999:137.

²²⁸ Frensdorff 1967:301 og Knipfing 1923:353.

²²⁹ Potter 1982:261-264.

²³⁰ Se Millar, Fergus., "Emperors, Frontiers and Foreign Relations, 31 B. C. to A. D. 378" *Britannia*, Vol. 13. (1982), pp. 1-23.

²³¹ Potter 1982:262.

²³² Selinger støtter seg på R. Ziegler, *Städtisches Prestige und kaiserliche Politik. Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. und 3. Jahrhundert . Chr.* [Düsseldorf, 1985] 106-107: R. Som forteller oss at byer på Sicilia trykte mynter med motiv av lasteskip, noe som var et tegn på forberedelser til transport av militærstyrker.

²³³ Potter 1982:262.

²³⁴ Selinger 2004:192. Selinger støtter seg her på M. Schnebel., *Die Landwirtschaft im hellinistischen Ägypten* (Munich, 1925) 162-167.

løpet av perioden mellom den 1. november 249 og starten av januar 250. Selv om vi ikke har noen kilder til at ediktet var i virke etter høsten 250, vender som sagt ikke Cyprianus tilbake til Kartago før etter påsken 251. Hvorfor gjennomføringen av ediktet endte vites ikke, men ut fra kildene til rådighet, kan vi anta Decius fortsatt var i live da kommisjonene la ned sitt arbeid.

Ut fra de 45 attestene, Eusebios' beretninger og Cyprianus' brev er det mulig å lage en grov skisse av hvordan Decius' edikt kan ha vært skrevet og hvilke aspekter det adresserte eller ikke adresserte. Den spesifikke ordlyden vil selvsagt være umulig å gjengi.

6.6 Ediktets utforming

Det kan ha funnes lokale variasjoner når det kommer til gjennomføringen av ofringene og attesteringen. Det er derfor en ulempe at alle attestene er fra et så lite geografisk område.

6.6.1 Innhold

De keiserlige ediktene vi kjenner til, har ingen spesifikk adressat siden de gjeldt for hele riket. Dermed er det naturlig å anta at Decius' edikt heller ikke hadde noen adressat. Det startet mest sannsynlig med Decius' navn og fulle tittel²³⁵: Imperator Emperor Caesar Gaius Messius Quintus Traianus Decius Pius Felix Augustus. Selv om ediktet var en forordning som hele rikets befolkning måtte adlyde, var det trolig formulert positivt. Positivt i den forstand at befolkningen skulle være med på en storslått feiring av de romerske gudene, keiseren, selve riket eller en kombinasjon av alle tre. Frennd kommenterer at selv om ikke gudene folket ble befalt å ofre til var spesifisert, så vet vi fra andre samtidige kilder at ofringer for å bevare keiser og keiserriket ble foretatt til Jupiter, Minerva, Dea Roma, Apollo, Diana, Venus, Nemesis og til keiseren selv. Uten å kunne si det sikkert, antar Frennd at det ble ofret til disse gudene.²³⁶ ”Hva”-delen i ediktet er stort sett grei å gjøre rede for. Decius må ha presisert at det skulle ofres ved å gi et offer, smake på offerdyret, samt skjenke et drikkeoffer. Alle attestene nevner disse tre delene. For at attester kunne bli gitt, måtte noen overvære ofringen. Kommisjonene som overvar ofringene, bestod av et ulikt antall medlemmer i de byene vi har kilder til, og trolig stod det ikke noe i ediktet om hvor mange som skulle sitte i dem. I attestene fra Egypt består kommisjonene av én, to, fem eller seks personer. Vi har kilder på at

²³⁵ I motsetning til brevet nevnt i kapittel 5.5 hvor Herennius navn står etter Decius', var nok bare Decius' navn nevnt i ediktet grunnet at det ble utstedt før verken Herennius eller Hostilianus ble opphøyet til Caesar.

²³⁶ Frennd 1965:407.

kommisjonene i Roma, Kartago, Aleksandria og andre store byer bestod av flere personer av ulik rang.²³⁷ Så hvem, hvor mange og hvilken stilling medlemmene som skulle sitte i kommisjonen skulle ha, var trolig ikke spesifisert. Ediktet krevde uansett at en kommisjon gjennomførte og attesterte ofringen, så de stedene det ikke eksisterte en kommisjon, måtte det ha blitt opprettet en. I tillegg må Decius ha presisert at alle skulle love ovenfor kommisjonen at de alltid hadde gjort dette. Som Judge påpeker, må ediktet ha vært sterkt undertrykkende i sin enkelhet.²³⁸

6.6.2 Gjennomføring

Rives og Potter mener kommisjonene hadde skatteregistre foran seg og brukte disse til å kalle en og en fram til å ofre ved navn,²³⁹ og Selinger mener at de hadde papirer fra folketellinger de gikk etter.²⁴⁰ Dionysios skriver også i sitt brev, nevnt i kapittel 6.3.2 ovenfor, at de ble ropt opp med navn foran kommisjonen. Hovedsakelig er de altså enige om at kommisjonen kalte mennesker til seg ved navn. Det er usikkert om Decius bestemte at det var slik det skulle foregå, men at han la ned noen føringer for hvordan, er sannsynlig. Vedrørende kommisjonens makt argumenterer Keresztes for at den var begrenset til å overlevere dem som nektet å ofre til de rette autoriteter for videre oppfølging, enten i form av en rettssak og/eller tortur i fangenskap med døden til følge, hvis en fortsatt nektet å gjennomføre ofringen.²⁴¹ Til syvende og sist var det opp til guvernøren å avgjøre dommen. Det er likevel tvilsomt om ediktet presiserte hva som skulle gjøres hvis noen nektet å gjennomføre ofringen.

Hvis Decius ikke kjente den kristne doktrinen betraktelig bedre enn mennene i kommisjonene vi hører om i kildene våre, kan han ha vært uforstående til alle som ville nekte for å bli med på denne feiringen av gudene og riket.²⁴² Det eneste kommisjonen visste, var at å nekte å ofre var å nekte keiserens ord, og at det i siste instans kunne bety at vedkommende måtte bøte med livet. Vi har flere kilder på at kommisjonen forsøkte å overtale kristne til å ofre, og gjennom deres argumentasjon forstår vi at kommisjonen ikke forstod hvorfor kristne ikke kunne ofre til de romerske gudene.

²³⁷ Se fotnote 170 ovenfor.

²³⁸ Judge 1989:409.

²³⁹ Rives 1999:149.

²⁴⁰ Selinger 2004:79.

²⁴¹ Keresztes II 1989:62.

²⁴² Rives 1999:142. Se Eus. *HE* 7.11.9 for flere senere pagane som utviste et slikt syn på kristne.

6.7 Konklusjon

Ut fra informasjonen fra kildene ovenfor kan vi konkludere med følgende: Decius utstedte ediktet en gang mellom den 1. november 249 og starten av januar 250. Det hadde ikke noen spesifikk adressat og det påbød sannsynligvis alle i riket å ofre. Ofringen skulle foregå foran en kommisjon, og de som ikke ville ofre skulle bli forsøkt overtalt. Kommisjonen skulle utstede attester til dem som ofret. Ofringen skulle bestå av tre ledd: gi et offer, smake på offerdyret og skjenke et drikkeoffer. Til slutt skulle deltagerne sverge på at de alltid hadde ofret til de romerske gudene. Noe mer enn dette kan vi ikke vite om ediktet. Vi kan kun spekulere over om ediktet nevnte eller spesifiserte kristne, og hvordan de som nektet å ofre skulle straffes. Med hva og hvordan forsøkt redegjort for, er det tid for å se på hvorfor.

7 Årsaker til Decius' utstedelse av ediktet

Begrepet *motiv* vil bli brukt i dette kapittelet når jeg diskuterer hvorfor Decius utstedte ediktet. En persons motiv for å utrette en handling blir ofte knyttet opp mot vedkommendes indre drivkrefter eller beveggrunner, og *motiv* kan nettopp forstås som en handling begått for å tilfredsstille et følt behov. Med kildene til rådighet vil det ikke under noen omstendigheter være mulig å slå fast hva Decius kan ha følt eller tenkt. Likevel ser jeg på det som fruktbart å diskutere de ulike forklaringene som er gitt på hvorfor Decius utstedte sitt edikt. Jeg vil i tillegg, ved å sette det vi vet om ediktet opp mot konsekvensene det fikk, tilsiktede eller utilsiktede, prøve å danne et bilde av de ulike faktorene som kan ha motivert ham til å utstede ediktet.

Eusebios, forfatteren av det trettende sibyllinske orakel, Knipfing, Oborn, Keresztes, Clarke, Rives og Selinger med flere, har teorier på hvorfor Decius valgte å utstede ediktet, og de vil alle få komme til orde her. Jeg vil imidlertid starte med å se på hva Eusebios og det trettende sibyllinske orakelet hadde å si om Decius' drivkraft.

De kristnes så på de som tilba de pagane gudene som uvitende og utenforstående, og på seg selv som tilhørere av den eneste rette tro. Det kan ha sett merkelig ut at de kristne avsto fra pagane feiringer. Kristne ble sett på som ateister fordi de fraskrev alle andre guder utenom sin egen, og de talte denne gudens sak bastant og uten kompromiss. Det var ikke uvanlig å sverge til en spesifikk kult eller sekt, men det å benekte at det fantes andre guder og ikke respektere dem som feiret disse, var derimot uvanlig. Slik sett tiltrakk kristne trolig uønsket oppmerksomhet. Det fantes dog ingen romersk lov mot ateisme som sådan.²⁴³ Å plassere Decius' edikt i kontekst til de samtidige romerske filosofers tanker om kristne og deres læresetninger i tiden før Decius tiltrådte som keiser kan være konstruktivt. Et sentralt spørsmål er hvorvidt det fantes noen teorier eller teoretikere som mente at det var nødvendig og/eller fornuftig å utslette denne sekten før 249. Om et ønske om utslettelse i det hele tatt var intensjonen bak utstedelsen av ediktet, er neste viktige spørsmål.

Eusebios introduserer Decius' med å fortelle at han iverksatte en forfølgelse av de kristne grunnet hat mot Filippus.²⁴⁴ Eusebios er den første som forsøkte å finne årsaker på hvorfor Decius utstedte ediktet. Uten attestene som kilde til at også de som ikke var kristne måtte ofre,

²⁴³ MacMullen 1984:10-16.

²⁴⁴ Eus. *HE* 6.39.1.

ville det ha vært vanskelig å argumentere for at hensikten med ediktet ikke var å forfølge kristne. Men i og med at Eusebios ikke nevner sine kilder for å hevde det han skriver, at han skrev nærmere 60 år etter ediktet, samt at attestene finnes, må vi stille spørsmål ved dette påståtte motivet. Eusebios beskriver et liknende forhold mellom to andre keisere: Maximinus Thrax, som beordret henrettelse av kristne biskoper, etterfulgte den, ifølge ham selv, kristenvennlige Alexander Severus.²⁴⁵ Det kan se ut som at motivene bak Decius' edikt ikke spilte noen sentral rolle for Eusebios, og at det da kanskje ble lett å finne en enkel, men for ham plausibel årsak for dem. Det sentrale for Eusebios, og tilsynelatende også for andre kristne, var at ediktet førte til at kristne ble straffet, og også døde for sin tro som en følge av det, ikke hvem som var skyld i det. Forfatteren av det trettende sibyllinske orakelet ser også ut til å peke på samme motiv. "[...], and immediately there will be spoliation and murder of the faithful because of the former king."²⁴⁶ Orakelet beskriver Decius' overtakelse av makten i Roma, samt påpeker at kristne vil lide på grunn av Filippos' påståtte aksept av de kristne. De to eldste skribentene som så på Decius' motiver, er samstemte i at Decius' ønsket kristendommen til livs med sin religionspolitikk.

7.1 Tre pagane tenkere

Galenus, Celsus og Porphyrius ble alle nevnt i tidslinjen i kapittel to og vil her bli kort presentert for å se om deres tanker om kristne kan ha gitt Decius og senere keisere noen tanker om hvordan man skulle betrakte de kristne. Det er skrevet lite om kristne av romerske tenkere, og man må stille seg spørsmålet om andre verk er blitt forkastet av senere kristne.

Galenus ble født i ca. år 130 like utenfor byen Pergamum, like ved Egeerhavet helt vest i Lilleasia. Han vokste opp under gode kår og gikk på skole hjemme hos sin far. Han fikk god opplæring i skriving og lesing hjemme, samt undervisning i ulike grener av filosofi: stoisme, platonisme og epikurisme, for å nevne noen. Etter flere år med filosofistudier studerte Galenus det han senere er blitt mest kjent for: medisin og anatomi. Rundt år 161-162 reiste han til Roma hvor han ble værende. På denne tiden var ikke det kristne miljøet i Roma særlig stort sammenliknet med andre religiøse grupper som jødedommen og isis-kulten. Men det fantes likevel et slags maktsentrum i hovedstaden for kristendommen. Det var hit alle de store kirkefedrene av det andre århundre kom for å skrive sine viktige verk – Valentinus, Marcion

²⁴⁵ Eus. *HE* 6.28.

²⁴⁶ *Sib. Orak.* XIII 87.

og Justinianus, for å nevne noen. Galenus' arbeid dekker mange ulike temaer, som medisin, anatomi, legemidler, logikk og filosofi. Og som Tacitus, Suetonius og Plinius skrev ikke Galenus noen bok eller avhandling om kristendommen, han nevner eller omtaler den eller de kristne mens han tar for seg andre temaer. Tacitus og Suetonis omtaler begge kristendommen som en *superstitio*. Dette lite flatterende og flertydige begrepet kunne bety magi, stor religiøs frykt, hedensk eller kristendom, avhengig av tid og sted i antikken. Den originale betydningen av begrepet er det ikke enighet om i forskermiljøene.²⁴⁷ Galenus derimot omtaler de kristne på lik linje med andre ulike filosofiske skoleretninger. Han behandlet kristne læresetninger med respekt, men kritiserte kristne for ikke å leve opp til det intellektuelle idealet som var passende for filosofer,²⁴⁸ altså ikke noe for Decius å eventuelt bygge videre på.

I ca. 178 tiltrakk kristendommen seg oppmerksomheten til en godt utdannet platonist som tok seg tid til å skrive en avhandling hvor han argumenterte i kraftige ordlag mot den barbariske – les ikke-greske – og verdensomspennende nye sekten. Celsus var en representant for gamle verdier, samtidig som han hadde tatt seg bryet med å lese både jødiske og kristne skrifter i stort omfang. Han kjente til jødisk-kristne kontroverser så vel som interne kristne uenigheter. Han referer også til å ha sett kristendommen utøvd i praksis, sett kristne i hopetall bli konvertert fra den offentlige romerske religionen, og blitt alarmert av dens effektivitet.²⁴⁹ Celsus' angrep på kristendommen kom i form av et verk med navnet *Alethes Logos* eller *Den sanne doktrine*. Dessverre finnes ikke verket bevart i sin helhet. Det ble trolig bannlyst og brent av senere kristne. Kun noen – heldigvis omfattende – fragmenter er bevart. Den kristne filosofen og teologen Origen skrev et grundig svar på Celsus' angrep ca. åtti år senere. Origines var aktiv under Decius. I dette verket, *Contra Celsum*, på åtte bøker siterer Origines lange sekvenser av Celsus' *Den Sanne Doktrine*. Gjennom flere generasjoner av forskningsarbeid kan vi nå, ifølge Wilken, ikke bare rekonstruere hovedlinjene i Celsus' *Den Sanne Doktrine*, men også den faktiske ordlyden,²⁵⁰ noe han ser ut til å være den eneste som mener. Verken Hoffman eller Chadwick sier noe om selve ordlyden. Men det er enighet om at hovedlinjene i verket kan rekonstrueres. Jeg vil ikke punkt for punkt ta for meg hva og hvordan Celsus angrep og argumenterte mot kristendommen, men derimot trekke fram noen viktige sitater som godt skildrer hva han syntes om dem som sverget til dens doktrine.

²⁴⁷ Salzman 1987:172-174.

²⁴⁸ Wilken 2003:71-74 og Walzer 1949:75-86.

²⁴⁹ Frend 1965:275-277 og Wilken 2003:95-97.

²⁵⁰ Wilken 2003:94. For en grundig analyse av Celsus' *Den Sanne Doktrine*, se Andersen, Carl., *Logos und Numos. Die Polemik des Kelsus wider das Christenum*, Berlin 1955.

Celsus kritiserte kristne skrifter for å fravike fra fornuft og argumentasjon og henviste til kristne læresetninger som ”ikke still spørsmål, bare tro, din tro vil redde deg.”²⁵¹ Han fortsetter med å bemerke at ”[...] their doctrine, it was originally barbarian, and while even barbarians are capable of discovering truth, it happens to be the case that Greeks are best equipped to judge the merit of what passes for truth these days.”²⁵² Som nevnt ovenfor ser Celsus på de kristne som barbarer og nevner også at det ikke er noe nytt ved deres etiske læresetninger, sett opp mot tidligere filosofiske, så særlig originale og oppfinnsomme finner han dem heller ikke.

[...] Jesus, the so called savior, who not long ago taught new doctrines and was thought to be a son of God. This savior, I shall attempt to show, deceived many and caused them to accept a form of belief harmful to the wellbeing of mankind. Taking its root in the lower classes, the religion continues to spread among the vulgar: nay one can even say it spreads because of its vulgarity and the illiteracy of its adherents. And while there are a few moderate, reasonable, and intelligent people who are inclined to interpret its beliefs allegorically, yet it thrives in its purer form among the ignorant.²⁵³

Kort oppsummert betraktet Celsus de kristne som noen småbarbariske, lite originale, utdannede mennesker fra stort sett fattige kår, med lite eller ingen evne til å argumentere med fornuft, og som dessuten trodde på en svindler født av en uren kvinne.²⁵⁴ Sett bort fra disse lite flatterende beskrivelsene, sier imidlertid ikke Celsus noe om at de kristne burde bøte med livet for sin tro. Heller ikke her kan Decius ha hentet noe særlig med bakgrunn for å starte den påståtte krigen mot kristne og kristendommen.

Porphyrius, født 231/232, fikk sin utdanning i Athen, og senere i Roma under platonisten Plotinius. Dermed kan ikke Decius ha støttet seg på hans avhandlinger om kristendommen, men det kan forsvares å ha med informasjon om Porphyrius og hans skrifter fordi han må kunne sies å være representativ for perioden Decius var keiser. Porphyrius skrev mange tekster mot kristendommen. Tekstene ble senere samlet i et 15- eller 16-binds verk kalt *Mot de kristne*. Første gang vi får høre om *Mot de kristne* som et enhetlig verk, er flere århundrer etter Porphyrius' død i verket *Suida*.²⁵⁵ Porphyrius' verk ble nemlig forbudt og brent, først under Konstantin, og så senere under Valentianus og Theodosius II i 448, siden arbeidet tydeligvis ikke ble grundig nok utført under Konstantin. Tekstene av Porphyrius i *Suida* er

²⁵¹ *Contra Celsum*. 1.9.

²⁵² CC 1.2

²⁵³ CC 1.26 og CC 1.27.

²⁵⁴ CC 1.30

²⁵⁵ Et bysantinsk/gresk leksikon fra omkring år 1000. Det finnes en oversettelse av verket på internett. URL: <http://www.stoa.org/sol/>

trolig skrevet ned etter de ble forsøkt brent på bålet for andre gang.²⁵⁶ Dermed har vi kun rester av hans verk sitert i hans motstanderes egne skrifter.²⁵⁷ Berchman skildrer Porphyrius, ikke bare som en av de siste store romerske kritikere av kristendommen, men også som en av de første seriøse studenter av Bibelen.²⁵⁸ Den Boer beskriver situasjonen midt i det tredje århundre som preget av radikale endringer, militært, økonomisk og ikke minst religiøst. Han mener Porphyrius var et eksempel på at de romerske dydene, og ikke minst den romerske kulten ikke sto svakt i samfunnet. Porphyrius var ikke en fanatisk forsvarer av en utdatert måte å se verden på, men heller en militant forkjemper for de gamle, i hovedsak greske, dyder, mener Den Boer.²⁵⁹ Han så på kristendommen som den største fienden mot de gamle tradisjoner. At de kristne tok Porphyrius' angrep og argumenter mot kristendommen på alvor, ser vi tydelig ved at Eusebios, Methodius, Apollinaris, Laodicea, som alle var kristne forfattere aktive i det neste århundre – skrev lange avhandlinger og polemikker mot hans verk – til og med Augustin argumenterte mot Porphyrius i sitt verk *Gudestaten* nesten 200 år senere. Wilken introduserer Porphyrius som: ”The most learned critic of all”, og sidestiller ham med Plotinus.²⁶⁰ Porphyrius' kritikk av kristendommen reflekterte, ifølge Eusebios, hans egne tendenser til sosialpolitisk konservatisme og religiøs tradisjonisme.²⁶¹ Porphyrius så det slik at de kristnes *superstitio* utfordret selve fundamentet både den guddommelige og verdslige verden var bygget på.²⁶² Decius kan ikke ha bygget på Porphyrius' skrifter siden de ble skrevet etter hans død. Men hvis Porphyrius' syn var en gjenspeiling av samtidens prominente tenkere i Roma, så kan Decius ha hentet inspirasjon i miljøet Porphyrius fikk sin utdanning. Det får bli med spekulasjonen.

Med bakgrunn i hendelsene skildret i kapittel tre og de antikke teoretikere presentert her er det vanskelig å si noe konkret om hvor Decius eventuelt kan ha hentet inspirasjon til å forfølge kristne, slik Eusebios og forfatterne av det trettende sibyllinske orakelet sier at han gjorde. Det er selvsagt ingen selvfølge at han hentet inspirasjon fra filosofer eller tidligere keisere. Han kan ha hatt egne erfaringer som fikk ham til å forfølge kristne i form av ediktet. Jeg

²⁵⁶ Berchman 2005:2-4. For videre drøfting av Porphyrius' skrifter, med tanke på versjoner og tidfesting se: Barnes, T.D., ”Porphyrius *Against the Christians*: Date and Attribution of Fragments”, *Journal of Theological Studies*, n.s. 24 (1973) 424-442.

²⁵⁷ Den Boer 1974: 198-199 og Berchman 2005:1-6. For mer om Porphyrius se: Harnack, A. Von., ”Porphyry gegen die Christen” SPA 1921, pp. 266- 284. Han har forsøkt å rekonstruere hele Porphyrius' verk. For nyere forskning se: Digeser, Elisabeth DePalma., “Lactantius, Porphyry, and the Debate over Religious Toleration” *The Journal of Roman Studies*, Vol 88. (1998), pp. 129-146.

²⁵⁸ Berchman 2005:2.

²⁵⁹ Den Boer 1974:199-200.

²⁶⁰ Wilken 2003:126.

²⁶¹ Eus. PE 1.2.1-4.

²⁶² Eus. PE 4.1.3 og Eus. HE 9.7.3-15

påstår ikke at dette er umulig, men at det er vanskelig å forklare ut fra kildene vi har til rådighet at Decius ønsket å komme de kristne til livs. Nå vil jeg ta for meg hva forskere har ment om Decius' motiver bak ediktet.

7.2 Nyere forskning

I sin artikkel om Decius fra 1986 kommenterte Hans Pohlsander artikkelen til J.A.F. Gregg *The Decian Persecution* fra 1897. Pohlsander satt sine meninger opp mot Greggs. Gregg blir sitert og ser ut til å ha ment at Decius forsøkte å utrydde kristendommen ved å sette i gang en omfattende og metodisk forfølgelse av de kristne.²⁶³ Ingen historiker har siden foreslått noe liknende, og som Pohlsander poengterer, har vi ingen kilder som tyder på at Decius foretok seg noe slikt.²⁶⁴

Knipfing bygget i 1923 videre på et forslag fra professor W.S. Ferguson og mener at Decius' edikt var utstedt for å ramme de kristne spesielt: "[...] its purpose had in view the destruction or subjection of Christianity."²⁶⁵ Verken Ferguson eller Knipfing har noen kilder å støtte seg på når de påstår dette. Ti år senere slo Oborn fast i sin artikkel *Why did Decius and Valerian Proscribe Christianity* at Decius' motiv bak ediktet primært var økonomisk. Han forteller videre at Decius følte at de romerske gudene var fornærmete, og at den eneste måten han kunne rette på skaden var ved å organisere en riksomfattende ofringsfest. Han legger til at det er viktig å huske på at ediktet ikke var rettet direkte mot noen spesifikk gruppe, og at det kun var en tilfeldighet som ikke Decius kan ha tenkt på, at kristne led som en følge av å nekte å føye seg etter ediktets offerkrav. Oborn trår på usikker grunn når han forsøker å forklare hva Decius ønsket å tjene på ved å utstede offerkravet. Han argumenterer for at staten konfiskerte og beriket seg på eiendommen og pengene til dem som nektet å føye seg for offerkravet, og henviser da til Cyprianus' brev 13.2, 18, 19 og *De Lapsis* 2, 3 og 34. Etter å ha studert brevene og delene av avhandlingen han henviser til, synes jeg at han strekker kildene langt. Det står at kristne ble bedt om å glemme sin verdslige rikdom for å slippe å bli arrestert, men ikke noe om at den romerske stat konfiskerte og beriket seg på deres bekostning. I brev 18 og 19 står det ikke noe om kristnes eiendom i det hele tatt.²⁶⁶ Et sitat fra *De Lapsis* 3 som

²⁶³ Gregg i Pohlsander 1989: 839.

²⁶⁴ Pohlsander 1989:1839-1840.

²⁶⁵ Knipfing 1923:357.

²⁶⁶ Jeg benytter meg ikke av samme oversettelse som Oborn, men har vanskelig for å tro at det skulle spille en stor rolle. Det er her snakk om at temaet ikke blir nevnt i brevene.

beskriver en kristen som rømmer fra sitt hus, er eksemplifiserende: "[...] he abandoned his estate and went into hiding because he was not going to deny his faith; indeed he intended to confess, should he be arrested after all." Hvis flere hus ble stående tomme er det ikke utenkelig at de ble konfiskert av myndighetene, og slikt kom staten til gode. Kildene Oborn viser til, bygger imidlertid ikke opp under denne påstanden.

Hva angår den mer moderne forskningstradisjonen rundt temaet, er det problematisk at det finnes mange, til tider bombastiske, utsagn fra seriøse forskere vedrørende Decius' motiver. Et sitat fra professor i religionshistorie Robert M. Berchman er et godt eksempel, og jeg velger å ta det med i sin helhet:

The short reign of Decius marked a new era in state-church relations. Christianity had been a banned religion probably from the reign of Nero. The *nomen* without any aggravating offenses was legally punishable by death. Traianus modified this policy, and the result was that persecutions were local and sporadic. Christianity had always posed a special problem to the state, however. Its teachings challenged traditional piety, particularly the imperial religion that bonded the empire and the emperor together. The *pax deorum* and *pax romana* might be disturbed by such activity. There can be little doubt that Decius and Valerian made deliberate attempts to stamp out Christianity.

Decius's persecutions were brutal. Organized for the whole empire under imperial command, all the inhabitants of the empire had to sacrifice on pain of death. Moreover, they had to obtain certificates [*libelli*] that they had actually done so. Decius' motives were both unfamiliar and familiar. Decius persecuted the Christians because of Philip's policy towards him. The emperor also wished to unite all his peoples under his divine ageis. This was done through a general sacrifice of homage before the tutelary gods of the empire. In all its cities, villages, and hamlets sacrificial commissions were set up. In this way the propitiation of the angry gods and the eradication of the hated Christians would be accomplished.²⁶⁷

I en avhandling med ellers gode referanser, skiller begge disse avsnittene om Decius seg ut med ikke å ha en. Berchmans syn speiler forøvrig Eusebios' syn nevnt ovenfor.²⁶⁸ Berchman mener at Decius ønsket å omvende de kristne, eller komme kristendommen til livs. Maier, som har oversatt og kommentert Eusebios' *Kirkehistorien*, er like bombastisk og ser ut til å ha fått vite noe om Decius' motiv og følelser, dessverre uten å referere til hvor han har fått denne kunnskapen fra:

What had thus far been sporadic, local persecution of the church now became a systematic, empire wide enterprise in which Decius sought to arrest Christians city by city, ward by ward, block by block, and house by house in an imperially authorized

²⁶⁷ Berchman 2005:39.

²⁶⁸ Eus *HE* 5. 23.4.

dragnet. Sharing with other pagans the idea that Christians were responsible for the turmoil in the empire, he felt that only a return to the traditional gods and the emperor cult would revive Rome.²⁶⁹

Det hjelper ikke at Maiers årsaksforklaring er aldri så sannsynlig. Vi har ingen kilder som sier noe om at Decius delte med andre pagane tenkere tanken om at kristne var skyld i rikets tilstand. Wypustek skriver som om det var en godtatt sannhet at Decius lanserte statsforfølgelse av de kristne. Han nevner ingen kilder for å påstå dette.²⁷⁰

At et slikt syn på Decius lenge var det ledende er ikke merkelig tatt i betraktning det arbeidet Kirken gjorde med å brenne bøker som kritiserte den og de kristne i århundrene etter at kristendommen ble Romerrikets statsreligion, samt at attestene ikke ble funnet før noen tiår før 1900. Imidlertid synes jeg det er både merkverdig og betenkelig at profilerte forskere på området i dag fortsatt ukritisk inntar dette synet på Decius.²⁷¹ Uten et perspektiv som overveier hvem de kristne var, hvor mange de var, hvilken stand de i hovedsak kom fra og hvordan de ble sett på av omgivelsene, er det vanskelig å komme med gode teorier om Decius' motiver. En kristenforfølger trenger ikke nødvendigvis være Nero, Marcus Aurelius, Diocletianus/Galerius eller Decius. Som nevnt ovenfor skriver Dionysios til Fabianus hvordan kristne ble forfulgt under Filippos.²⁷² Folkemassens syn på de kristne var en sentral faktor de stedene der kristne ble brakt framfor romerske representanter for rettssystemet. Med unntak av Nero og muligens Marcus Aurelius,²⁷³ var ikke de romerske myndigheter med på aktivt å oppsøke de kristne før tiltredelsen av tetrarkiet.²⁷⁴ Det finnes ingen enighet blant forskere om hvilke konkrete lovbrudd de kristne skal ha begått. Chadwick skriver imidlertid: "To refuse to participate in the pagan emperor-cult was a political as well as a religious act, and could easily be construed as dangerous disaffection."²⁷⁵

Rives, derimot, slår fast at ediktet kan ha blitt skrevet for å kun ramme de kristne, men at det likevel ser ut til å ha vært et generelt påbud, og at motivet bak ediktet da var delt. Rives setter opp en mulig tese for Decius syn på de kristne. Han mener at i motsetning til Diocletianus og

²⁶⁹ Maier 2007:225-226.

²⁷⁰ Wypustek 1997:276.

²⁷¹ Frend 1959:11, Berchmann 2005:39 og Maier 2007:225-226.

²⁷² Eus. HE 6.41.

²⁷³ Vi har kun Eusebios' ord for at Marcus Aurelius aktivt forfulgte kristne. Se Keresztes, Paul., "Marcus Aurelius a Persecutor?" *The Harvard Theological Review*, Vol. 61, N0 3 (Jul., 1968), pp. 321-341, og Thompson, James Westfall., "The Alleged Persecution of the Christians at Lyons in 177" *The American Journal of Theology*, Vol. 16, No. 3 (Jul., 1912), pp. 359-384 for diskusjoner om Marcus Aurelius som forfølger av kristne.

²⁷⁴ Se spesielt: de Ste. Croix., "Aspects of the "Great" Persecution", *The Harvard Theological Review*, Vol. 47, No. 2. (Apr., 1954), pp. 75-113.

²⁷⁵ Chadwick 1993:24.

Galerius, som ønsket å kvitte seg med kristendommen, så kan Decius muligens kanskje ikke ha forstått hvorfor kristne ikke kunne ofre til andre guder samtidig som de tilba sin gud på sin egen måte.²⁷⁶

Romerne på Decius' tid var overbeviste om at rikets sikkerhet og stabilitet var avhengig av å holde de romerske gudene fornøyde, og den eneste måten å gjøre dette på var å praktisere kultritualene på en korrekt måte. Disse ritualene hadde gått i arv gjennom mangfoldige generasjoner.²⁷⁷ For å opprettholde gudenes fred, var det altså nødvendig at alle romerske borgere ofret.²⁷⁸ Under Decius stod riket overfor så mange alvorlige problemer at det ville ha vært unaturlig om det ikke hadde funnes en generell bekymring angående neglisjering av ofring dersom en av sektene i riket nektet. Rives ser det som en mulighet at Decius trodde at folket forsømt ofring til gudene i så stor grad at radikale midler måtte tas i bruk for å gjeninnføre den sentrale ofringen til rikets guder. Og selv om han kanskje så på kristendommen som en grunn for denne forsømmelsen, så trenger ikke det nødvendigvis ha vært den eneste.²⁷⁹ Rives, i motsetning til tidligere forskere, mener at ediktet ikke er uten forgjengere. Han peker da på at det fant sted mange tradisjonelle folkefestivaler lenge før Decius' edikt, hvor det å ikke delta i ofringer og feiringer nok kunne sees på som mistenkelig i lokalsamfunnet.²⁸⁰ Rives påpeker muligheten for at Decius ønsket en tilbakegang til det han i sin artikkel beskriver som "de gode gamle dager."²⁸¹ Decius' hadde en stor forkjærlighet for gamle romerske tradisjoner.

Rives vektlegger til slutt at Decius var en travel mann og at for ham var ikke ediktet på langt nær så sentralt som det har vært for senere forskere. Han tilføyer at Decius' edikt kanskje var et spontant tiltak, og dermed kanskje ikke gjennomtenkt. "Decius' decision to require some kind of certification may in fact have simply been a whim."²⁸²

Rives, som en av de siste forskerne på temaet, skriver på en måte som er vanskelig å kritisere. Han slår fast svært lite og argumenterer ofte for flere forskjellige årsaker, og det i seg selv

²⁷⁶ Rives 1999:142.

²⁷⁷ Garnsey, Peter and Saller, Richard., *The Roman Empire; Economy, Society and Culture*" Gerald Duckworth, London, 1987:163.

²⁷⁸ Caracalla (211-217) hadde i år 212 gitt dette tidligere privilegiet til så å si alle som bodde under romernes styre, så det fantes nå veldig mange romerske borgere. Knipfing: 357.

²⁷⁹ Rives 1999:151.

²⁸⁰ "Peoples were expected to observe the occasion by dressing in festive attire, attending the sacrifices and observing the spectacles. And as always people would have wanted to do so, out of loyalty to the emperor and pride in their city, or simply because it was a chance to have some fun" Rives 1999: 147.

²⁸¹ Rives 1999:142.

²⁸² Rives 1999:151.

burde være et godt eksempel på at kildene vi har til rådighet om Decius og hans motiv bak ediktet, er problematiske å beskjefte seg med.

Det er vanskelig å se om Selinger, som er den siste forskeren på området, kommer med noe nytt med tanke på motivet bak Decius' edikt. Friends meget omstendelige bok fra 1965: *Martyrdom and Persecution in the Early Church: a study of a conflict from the Maccabees to Donatus*, har et eget kapittel som tar for seg Decius og ediktet, og kapittelet er tilnærmet like langt som Selingers del om Decius i sin bok. Nå er det heldigvis ikke kvantitet i form av sidetall som avgjør om et arbeid er av god vitenskapelig kvalitet eller ikke, og Selinger bidrar med en meget klar og helhetlig framstilling av Decius' religionspolitikk. På samme måte som Barnes i 1968 og Rives i 1999 starter Selinger med å presentere de kildene vi har til rådighet. Med unntak av 4 attester er kildematerialet det samme som da Knipfing oversatte og kommenterte de 41 attestene som da var funnet. Så innen kilder har ikke Selinger noe nytt å komme med. Det er altså hans vinkling og syn eller tolkning av disse kildene som kan gi oss noe nytt innen Decius' religionspolitikk.

Selinger er enig med Rives på mange punkter. Men han skiller seg noe fra ham med å mene at Decius' edikt ikke kan ha vært utstedt for å spesielt ramme kristendommen. Selinger trekker en sammenlikning mellom Caracallas forsøk på å binde riket sammen politisk, og Decius' forsøk på det samme på det religiøse plan. Han argumenterer for at ediktet ble utstedt i forbindelse med Decius' ran av keisertronen tidlig høst år 249. Han henviser til Cyprianus' brev og andre kilder og mener at offerkravet fra Decius kom i den normale formen *supplicatio*, et slags formelt gratulasjonskrav om takkefest for tiltredelsen av en ny keiser.²⁸³

Judge avslutter sin artikkel med å si at det er vanskelig å vurdere hva Decius' intensjoner eller motiver kan ha vært, og legger til at Decius tross alt døde så raskt at vi ikke fikk se fortsettelsen av hans religionspolitikk, og dermed også fikk et klarere bilde av hans religiøse ståsted.²⁸⁴

John Drinkwater skriver at Decius var den første av en rekke keisere i perioden fra 250 og fram til Konstantin, som virkelig skadet de kristne og deres organisasjon, men legger til at Decius ikke ønsket å systematisk utrydde kristendommen. Han mener at Decius' administrasjon først og fremst arbeidet med å gjennomføre påbudet i Decius' edikt for å

²⁸³ Friend, W.H.C., "Reviews" *Journal of Ecclesiastical History* Vol. 54, No. 3, Cambridge University Press, 2004:514-515.

²⁸⁴ Judge 1989:409.

gjenvinne eller vedlikeholde gudenes gunst, slik at riket stod samlet og sterkt mot de truslene som invasjon eller pest utgjorde. Drinkwater mener at de kristnes reaksjon på ediktet var kjent for Decius, og at han muligens hilste velkommen en mulighet til å distansere seg fra Filippus.²⁸⁵

7.3 Decius' edikt i kontrast til Valerianus' to lover og Galerius' fire edikt

Valerianus, i kontrast til Decius, utstedte to lover. Den første hadde som mål å skille ut de kristne lederne og å få dem til å erkjenne statskulten. Den andre loven beordret øyeblikkelig henrettelse av de kristne lederne. Valerianus lover var rettet direkte mot de kristne og ser ikke ut til å ha berørt andre deler av befolkningen.²⁸⁶ Galerius utstedte fire edikt i løpet av 303-304. De tre første gikk direkte på å ulovliggjøre det å være kristen. Det fjerde ediktet kan derimot se ut til å likne på Decius' edikt. Det krevde at alle ofret til de romerske gudene. De som nektet ble henrettet. I denne sammenhengen ble det ikke utstedt noen attester, og de Ste. Croix konkluderer med at det trolig kun ble håndhevet i den østlige delen av riket.²⁸⁷ Han argumenterer videre for at Galerius så på dette som en test for å finne ut hvem som var kristne. Denne måten å teste kristne på ble også brukt av Plinius. Decius kan altså ikke gis den tvilsomme æren av å ha funnet på dette. Riktig nok utførte Galerius denne testen i et omfang som får den til å likne på Decius' edikt, men jeg argumenterer for at Galerius' mest mål mest sannsynlig skilte seg fra Decius'. Hans tre første edikt viser tydelig at han var spesifikt ute etter å ta de kristne.

7.4 Konklusjon

Det vi sitter igjen med er mange ulike syn dannet på bakgrunn av det samme spinkle kildematerialet. Selinger har til dags dato den beste presentasjonen av kildene, men klarer ikke å komme fram til noen andre konklusjoner enn de som skrev før ham. Som kommentert ovenfor er det de sikre uttalelsene i nyere artikler rundt Decius' motiver, som er det mest

²⁸⁵ Drinkwater i CAH 2005:61.

²⁸⁶ Selinger 2004:83-96.

²⁸⁷ de ste. Croix 1954:87.

slående. Friend skrev i 1959 at de decisive forfølgelsene "came near to success".²⁸⁸ En merkelig kommentar siden verken Friend eller noen andre forskere har slått fast hva målet med Decius' politikk var.

For å oppsummere vil jeg samle kildene på at Decius ikke ønsket å utslette kristendommen. I Cyprianus' brev 13.1 får vi høre om kristne i Kartago som ble løslatt mens ediktet fortsatt var i virke. En kilde til liknende hendelser i Aleksandria har vi i Eus. *HE* 6.41.19-20. Ifølge Rives og Knipfing nevner ikke attestene forsakelse av andre religiøse praksiser.²⁸⁹ Vi har også kilder som sier at kristne fikk fortsette med sin religiøse praksis i Kartago, samt at det var mulig å besøke kristne som var i fengsel for sin tro.²⁹⁰ Cyprianus advarte mot å besøke de kristne i fengsel i store grupper I og med at: "[...] this may provoke ill-feeling and they may be refused access to them: if we are greedy and never satisfied in our demands, we run risk of losing everything."²⁹¹ Nå kan jeg ikke bruke eksemplene fra Cyprianus' brev som bevis på at de kristne nøyte en slik grad av frihet i hele Romerriket. I brev 55.14.1. presenterer Cyprianus et hypotetisk scenario om en kristen som kjøper seg en attest på at han har ofret i henhold til ediktet. Cyprianus er ikke interessert i selve ediktet. Hans interesse ligger i hvordan frafalne kristne skulle kunne vende tilbake til kristendommen. Hans ord kan likevel belyse den mulige ordlyden. Personen som skildres går til magistraten i Kartago, erklærer seg kristen og forteller at han ikke kan ofre fordi det er forbudt i henhold til hans tro. Han fortsetter så med å tilby magistraten en sum penger for å kjøpe seg fri fra offertvangen. Cyprianus må ha hatt førstehåndskunnskap om ediktet, og personene han brevvexlet med likeså. Hvis han skulle ha skildret et tenkt scenario som ikke hadde noen rot i virkeligheten, hadde det svekket hans argumentasjon og stilling. Dermed har vi nok en kilde som peker i retning av at motivet bak ediktet ikke var å komme kristendommen til livs, men heller trolig å styrke den romerske statsreligionen.

Vi må ta utgangspunkt i de kildene vi har. Og jeg har i kapittel seks og sju presentert og diskutert kildene vi har til Decius' edikt. De kristne kildene er problematiske i den forstand at de ikke nevner at andre enn kristne måtte ofre. Men vi har altså ingen kilder som peker på at Decius ønsket å komme de kristne til livs. Uansett hva Decius må ha ønsket at ordrene i ediktet skulle utrette, er det ikke til å komme bort fra at konsekvensene for de kristne ble

²⁸⁸ Friend 1959:14.

²⁸⁹ Rives 1999:137 og Knipfing 1923:349.

²⁹⁰ *Cyp ep.* 5.2.1, 12.1.1-2.2

²⁹¹ *Cyp. Epp.* 5.2.1.

betydelige og for mange fatale, samt at det førte til mange alvorlige debatter innad i kirken. Disse konsekvensene er gjenstand for neste kapittel.

8 Ediktets konsekvenser for de kristne

Ediktet fikk mange og alvorlige konsekvenser for de kristne. De senere og mer omfattende forfølgelsene under Valerianus, sju år etter Decius, samt forfølgelsene under Diocletianus og Galerius i perioden fra 303 og fram til Galerius toleranseedikt ble iverksatt av Konstantinus i 312-313, blir hevdet av flere forskere at var gjennomført med Decius' metode.²⁹² Like viktig var den konsekvensen ediktet fikk for den sosiale og strukturelle organisasjonen av de kristne samfunnene. Jeg vil herunder fokusere på eksempler fra Nord-Afrika fordi kildematerialet derfra er best.²⁹³ Jeg begrenser meg geografisk, men mener det kan forsvares ut fra kildene til rådighet, og ved å vise til Cyprianus' omfattende brevkorrespondanse med andre kirkesamfunn, da spesielt med Roma. Det synet på problemet som Cyprianus etter noe vingling tok, ble det som kirken som helhet valgte å følge. Dette vil bli tydeliggjort nedenfor.

Sannsynligvis var det stor usikkerhet blant kristne om hva konsekvensene ble dersom de handlet i overensstemmelse med ediktets offerkrav. Vi vet fra senere diskusjoner innad i kirken, spesielt mellom Novatianus og Cyprianus, at de som ofret ved å overrekke et offerdyr, spise av offerdyret, samt skjenket et drikkeoffer til heder for de romerske gudene, hadde størst problemer med å få innpass i kirken i ettertid. Men alle som hadde blitt innblandet i ediktets krav på en eller annen måte, måtte gjøre bot for seg for å igjen kunne bli et fullverdig medlem av det kristne fellesskapet. Det er nødvendig å kjenne til hvordan kristne som på en eller annen måte ble involvert i ediktets påbud ble stemplet av de kristne samfunnene i ettertid. Det ble operert med tre ulike kategorier for frafall eller apostasi:

- 1) *Sacrificati* – de kristne som både hadde spist og drukket til heder for de romerske gudene.
- 2) *Thurificati* – de som kun hadde ført røkelse inn i offerdyret.
- 3) *Libellatici* – de som hadde kjøpt seg en falsk attest på at de hadde ofret.²⁹⁴

I tillegg nevner Cyprianus flere andre underkategorier som jeg ikke vil gå videre inn på her. Som nevnt ovenfor kan vi ikke uten videre anta at Decius eller hans administrasjon kjente til de kristne miljøene så godt at de kunne forutse hva deltagelse i henhold til ediktets krav ville føre til for kristne. Burns argumenterer for at ediktet førte til en endring i kirkens sosiale og strukturelle organisasjon.²⁹⁵ Både det å skulle hankses med de frafallene kristne, samt martyrenes handlinger og deres posisjon i det kirkelige hierarkiet, skapte store problemer. Før

²⁹² Se spesielt De Ste. Croix, G.E.M., "Aspects of the Great Persecution" *The Harvard Theological Review*, Vol. 47, No. 2. (Apr., 1954), pp. 75-113.

²⁹³ Cyprianus' brev 28-82, samt avhandlingene *De Lapsis* og *De Ecclesiae Catholicae Unitate* utgjør her det viktigste kildematerialet. Jeg vil også benytte meg av deler av Eusebios' bok VI og VII av *Kirkehistorien*.

²⁹⁴ Cyp. ep. 55, 12

²⁹⁵ Burns 2002:23-26.

jeg går videre vil jeg kort presentere hva vi vet om hvem og hvor mange de kristne var på den tid Decius' edikt ble utstedt.

Som Lane Fox skriver, var det mye som skilte de kristne fra tilhørerne av den romerske statskulten. Et eksempel er hvor sentralt spørsmålet om livet etter døden og jordens ende ble for de kristne, mens de fleste hedenske var mer interessert i hvordan verden ble til. "Thinking pagans had worried more about the beginning of the world than about it's possible end."²⁹⁶ Det argumenteres for at det fantes flest kristne i de lavere samfunnslagene.²⁹⁷ Men bestod de kristne kun av mennesker fra de laveste samfunnslagene, eller fantes det også kristne blant den herskende eliten i årene 200 til ca. 300? Frend påpeker at kirken hovedsakelig var en urban institusjon, og at dens sentraliserte organisasjon og hierarki var spesielt sårbart for den type utfordring Decius' edikt presenterte. Lederne var prominente nok til å være kjent i samfunnene, men ikke mektige nok til å unnsnippe konsekvensene.²⁹⁸ Barnes henviser til en studie foretatt av Werner Eck, hvor Eck kun fant syv kristne personer av senatorrang. Av disse avkrefter Barnes en av dem som kristne og henviser videre til historiker Marie Thérèse Rapsaet-Charlier, som har funnet fire kvinner av senatorrang i samme tidsperiode.²⁹⁹ Videre regner Barnes ut at det må ha funnes noe slikt som 5000 menn, kvinner og barn av senatorrang totalt, og hvis kun ti av disse var kristne tilsvarte det noe slikt som 0,2 % kristne blant den herskende eliten. Nå er det ikke lett å feste lit til slike prosopografiske studier, men jeg mener en likevel kan lese ut av tallene at *få*, hvis noen, senatorer og deres familier var kristne under Decius. Barnes' artikkel tar for seg hvordan denne standen ble kristen, noe han mener de ble først mot slutten av det fjerde århundret. Temaet blir dermed ikke gjenstand for videre undersøkelser i denne avhandlingen. For å få et grovt estimat av hvor mange kristne det fantes i Romerriket under Decius, vil jeg støtte meg på sosiolog og selvtitulert historiker Rodney Stark.

²⁹⁶ Lane Fox 1987:265-66.

²⁹⁷ Se fotnote 27 ovenfor.

²⁹⁸ Frend 1965:409.

²⁹⁹ Barnes 1995:135-137.

År	Antall	Prosent
40	1000	0.0017
50	1400	0.0023
100	7,35	0.0126
150	40,496	0.07
200	217,795	0.36
250	1,171,356	1.901
300	6,299,832	10.501
350	33,882,008	56.5

³⁰⁰

I sin bok, *The Rise of Christianity*, forsøker Rodney Stark å redegjøre for hvordan og hvor raskt antallet kristne i Romerriket økte. Han anslår en vekst på 40 prosent per tiår og ender opp med tabellen vist ovenfor. Stark tar utgangspunkt i at befolkningen i Romerriket var noen lunde konstant i løpet av denne 350 år lange perioden, og at den lå på anslagsvis 60 millioner.

Tatt i betraktning geografiske og sosiale ulikheter, vokste kristendommen fram i et samfunn som var preget av et sosialt press om at alle skulle delta i feiringene av de romerske gudene. I tillegg var staten interessert i at menn skulle verve seg. Kristne viste motvilje mot å delta i begge disse arenaene og må med dette ha skilt seg ut. Dette ser ut til å ha skapt mistillit til dem blant befolkningen generelt. Antallet tekster om kristne viser oss at kristendommen var godt kjent blant den intellektuelle elite allerede fra midten av det andre århundret. Det er kun Galenus som omtaler kristendommen noen lunde fordelaktig. Celsus' avhandling, som tok for seg de kristnes doktriner én for én, hadde som forklart ikke noe til overs for kristne og deres tro. Han mislikte kristendommen sterkt fordi den privatiserte religion og forsøkte å fjerne den fra den offentlige og sentrale rollen den så lenge hadde spilt i det romerske samfunnet. Dette kunne føre til at keiseren mistet sin makt som rikets øverste beskytter.³⁰¹ Wilken kommenterer at selv om Porphyrius' *Filosofi fra orakler* var en filologisk avhandling for å forsvare den tradisjonelle statskulten, så utelukker ikke det at den også kan ha hatt et formål med å legge til grunn en rasjonell forklaring for å forfølge kristne.³⁰² De kristne påstod at den guden de tilba var den samme som andre også trodde på, men et problem for Porphyrius var at de kristne tilba Jesus ved siden av denne ene guden.³⁰³ En kan tolke Wilken dit hen at han mener Decius kan ha støttet seg på Celsus' avhandlinger om de kristne med tanke på sin politikk mot dem.

Cyprianus skriver i brev 11.1. at brorparten av hans menighet hadde syndet ved å føye seg etter forordningene i ediktet på en eller annen måte. I Kartago, helt i starten av ediktets

³⁰⁰ Stark 1996:7.

³⁰¹ CC 8.68.

³⁰² Wilken 2003:158-159

³⁰³ Porphyrius i Wilken 2003:158.

virketid, reagerte/handlet de kristne svært forskjellig. Og som Burnes skriver utfordret ediktet dermed kirkens moral.³⁰⁴ Noen kristne kom fram frivillig og ofret.³⁰⁵ Noen kjøpte seg attester, enten personlig, eller gjennom en agent, for dermed å skjerme seg selv og sin familie.³⁰⁶ Noen valgte å ofre i frykt for å miste eiendom.³⁰⁷ Et mindretall ser ut til å ha motstått ved å følge Cyprianus' eksempel ved å forlate sine eiendeler og reise fra byen.³⁰⁸ De som nektet å ofre da de ble kalt fram for kommisjonen ble fengslet og deretter sendt i eksil.³⁰⁹ Noen av disse valgte å bli boende utenfor byens beskyttende ramme, men andre returnerte ulovlig tilbake til bylivet.³¹⁰ Dette var som sagt handlinger foretatt av kristne helt i starten av ediktets virketid. Det tok ikke mer enn noen måneder før kommisjonen valgte å igangsette tortur som et virkemiddel. Om tortur ble beordret ovenfra via ediktet, eller på en annen måte, eller om det rett og slett lå i guvernørens mandata å få befolkningen til å lystre imperiale edikt på den måten han selv så passende, vites som sagt ikke. Men ved å forlenge fengslingsperioden og ved å frata fangene mat, vann, lys og frist luft, døde flere kristne som martyrer i fengselet i Kartago sommeren og høsten år 250.³¹¹ I 247 skriver Origines at antallet kristne martyrer var veldig lavt.³¹² Cyprianus i sin preken til en forsamling i Kartago i 253-254, *De Mortalitate*, snakker derimot om *martyrum innumerabilis populus*.³¹³ Ut fra det kildematerialet vi har er det vanskelig å si noe definitivt om hvor mange kristne som døde under Decius' forfølgelser. Cary and Scullard kommenterer: "The number of those who suffered for their faith cannot be estimated, although Porphyry, an anti-Christian contemporary, states that thousands were put to death."³¹⁴ Hvis vi anslår at "thousands" kan være alt mellom 5-20 tusen, så vil det si at ca. 1 % av de kristne døde som følge av Decius' edikt. Alle slike tall vil kun forbli spekulasjoner. Vi vet ut fra Cyprianus' litteratur at antallet martyrer økte under Decius. Men hvis Decius gikk aktivt inn for å ta livet av kristne, ser det ut til at han gjorde en dårlig jobb.

³⁰⁴ Burnes 2002:19.

³⁰⁵ *De Lapsis* 8-9 og *Cyp. ep.* 55.13.2.

³⁰⁶ *De Lapsis* 27, *Cyp. ep.* 30.3.1 og *Cyp. ep.* 55.14.1.

³⁰⁷ *De Lapsis* 13.

³⁰⁸ *De Lapsis* 10.

³⁰⁹ *Cyp. ep.* 19.2.3, 24.1.1 og 25.1.1.

³¹⁰ *Cyp. ep.* 4.2.2-3.2.

³¹¹ *Cyp. ep.* 10.1.1-2.1, 11.1.3, 12.1.2, 20.2.2 og 22.2.1.

³¹² *CC.* 3. 8.

³¹³ *Cyp. De Mortalitate* 26. http://www.archive.org/stream/MN41427ucmf_10/MN41427ucmf_10_djvu.txt - Den Latinske teksten. Oversatt til engelsk: [http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0200-0258_Cyprianus_Carthaginensis_Liber_de_Mortalitate_\[Schaff\]_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0200-0258_Cyprianus_Carthaginensis_Liber_de_Mortalitate_[Schaff]_EN.pdf). Se: Scourfield, J. H. D., "The De Mortalitate of Cyprian: Consolation and Context" *Vigiliae Christianae*, Vol. 50, No. 1 (1996), pp 12-41, for en drøfting av når og hvor prekenen ble holdt, samt kommentarer til selve teksten.

³¹⁴ Cary and Scullard 1975:546.

Alle som på en eller annen måte ikke klarte åpnelyst å proklamere sin tro, ble ekskludert fra kirken og dens mest hellige ritualer, slik som nattverden. De som derimot lovet å gjøre bot for sine gjerninger fikk lov til å leve i utkanten av det kristne samfunnet, for så, like før sin død, å bli lovet kirkens fred.³¹⁵ Siden Cyprianus hadde gjemt seg utenfor byen, ble det vanskelig for ham og opprettholde sin autoritet over kirkesamfunnet i Kartago. Han forsøkte, og klarte til dels, å lede samfunnet via brev. Men en kan lese ut av brev 18.1.1 at de øvrige kirkelederne i Kartago hadde sett bort fra Cyprianus' siste brev. Samtidig hadde samfunnet i byen fått et brev fra kirken i Roma hvor de ble fortalt at kirkesamfunnet der hadde utsatt valget av ny biskop etter Fabianus' martyrium, og at de der hadde valgt å styre kirken som et råd. I brev 8.1.1-2.1 får vi også høre at kirkesamfunnet i Roma kritiserer Cyprianus for å ha rømt, slik at han ikke møtte den store faren med sine kristne brødre. I *De Lapsis* 8 beskriver han hvordan magistratene i Kartago så seg nødt til å sende bort dem som stod i kø for å ofre, og ba de komme tilbake dagen etter, siden de ikke rakk flere ofringer den dagen. Ute i provinsene ofret hele menigheter, og Cyprianus beskriver også ett tilfelle hvor en biskop ledet menigheten sin til de romerske alterene.³¹⁶

Kristne mente at martyrene ved sin død entret paradiset, og at de der møtte Jesus og kunne spørre om frelse for sine frafalne kristne brødre på jorden. Dermed ble martyrene en konkurrerende makt til biskopen. Martyrene, etter at de var dømt til døden satt i fengsel og ventet på sin straff, delte ut brev til sine frafalne kristne brødre hvor de garanterte dem frelse. Burns argumenterer for at kirken ved martyrenes inntog utviklet seg fra å være en organisasjon styrt av et likestilt fellesskap til å bli mer og mer styrt av sterke autoriteter i form av martyrer, biskoper eller andre forstandere.³¹⁷ Martyrenes makt til å tilgi synd syntes å overskygge kirkens rensesritualer.

Kirken hadde tidlig ordnet med en framgangsmåte for å hankses med kristne som hadde syndet. De vanligste midlene som ble tatt i bruk var faste, donasjoner og bønn. På denne måten kunne en synder sakte, men sikkert rense sin sjel og etter en viss tid bli gjenopptatt og ta del i de sakrale ritualene igjen. Det var kun mulig å be om tilgivelse for mindre synder. Hvis en kristen syndet mot gud etter å ha blitt døpt, ble han/hun ekskludert fra samfunnet for

³¹⁵ Cyp. ep. 20.3.2.

³¹⁶ Cyp. ep. 59.10.

³¹⁷ Burns 2002:23-24.

godt.³¹⁸ Det var kun dåpen som kunne frelse en som hadde syndet mot Gud. Slik var systemet før Decius' edikt.

8.1 Holdninger til gjenopptagelse i de kristne samfunn

Hvordan og hvorvidt de frafalne kristne som ønsket det skulle få vende tilbake til sine menigheter, var et tema som ble grundig diskutert i de kirkesamfunnene vi har kilder til. I all hovedsak oppstod det tre ulike syn på problemet: et aksepterende, et strengt og et moderat. Representanter for det aksepterende holdt til i Kartago og vokste fram mens Cyprianus gjemte seg for offerkommisjonen. Representanter for det strenge synet holdt til i Roma, mens det moderate synet hadde representanter både i Roma og Kartago. Det er ingen grunn til å tro at disse noe generaliserende synene ikke hadde representanter spredt rundt i de andre kristne samfunnene også, men vi har dessverre ingen kilder som omtaler dette.

8.1.1 De aksepterende

Det fantes de i Kartago som opphøyet statusen til martyrene og så på dem som redningsmenn. I Cyprianus' brev blir disse referert til som "rebell-prestene" i Kartago.³¹⁹ Deres standpunkt ble utviklet mens ediktet var i virke og Cyprianus levde i skjul. De mente at alle som hadde mottatt brev fra martyrer i fengsel skulle bli tatt inn i kirkesamfunnet uten noen som helst form botgjørelse. Videre mente de at denne gaven fra martyrene kunne ikke kirkesamfunnet på jorden ta ifra dem. Det var vanskelig for kirkesamfunnene å argumentere mot martyrene siden de angivelig nå satt i himmelen, og dermed ikke kunne konfronteres ansikt til ansikt. Rebell-prestene og de som delte deres syn på saken ble kalt *de urene* av dem med motsatt synspunkt.

8.1.2 De strenge

Dionysios stilte spørsmål om hva som skulle gjøres med de frafalne kristne. Herunder nevner han også de som flyktet – de turte jo ikke så fram å erkjenne sin tro.³²⁰ Og Novatianus gikk så langt at han dannet en sekt, *de rene*, som var fullstendig imot å ta de frafalne inn i kirken

³¹⁸ Se spesielt Tertulianus, Quintus Septimus Florens, *Treatises on penance : On penitence and On purity*, Oversatt og kommentert av William P. Le Saint, Westminster, Md. : Newman Press 1959. Og *Cyp ep.* 1, 4, 42.2.1 og 52.3. Cyprianus snakker her om økonomiske forbrytelser, mangel på respekt for foreldre og mindre seksuelle krenkninger.

³¹⁹ Forfatterens oversettelse fra Clarks engelske tekst.

³²⁰ Dion. *Ap. Eus. HE* 6.41.

igjen.³²¹ Dette synspunktet delte han også med flere grupperinger rundt i det romerske Gallia. De ønsket å beskytte seg selv mot *de urene* ved å nekte dem nattverd, samt at de nektet å delta i nattverd sammen med andre kirkesamfunn som hadde et mildere syn på de frafalne enn det de selv hadde.³²² De som hadde nektet å ofre og satt fengslet i Roma, påpekte at martyrer i Kartago som hadde skrevet ut tilgivelsesbrev til kristne som hadde ofret, handlet mot sin egen religion, og dermed også at de mistet sin ære over å ha bekjent kristendommen foran den romerske administrasjonen.³²³ I et brev skrevet av kirken i Roma til Cyprianus mener de at rebellprestene i Kartago i praksis kastet Jesu legeme til grisene ved å la frafalne delta i nattverden.

We observe that you have fittingly censured and justly reproached those who, failing to remember their own sins and taking advantage of your absence, with importunate and precipitate eagerness have wrested reconciliation from the presbyters; and you have censured equally those who have given away all to freely and readily the sacred body of the Lord, casting their pearls without heed for the Gospel.³²⁴

Det kan se ut som om Novatianus' synspunkt først ble uttrykt som en respons på rebellprestenes praksis overfor de frafalne.

Jeg vil understreke det store skillet mellom disse to synspunktene presentert ovenfor. Etter at kravet om ofring i henhold til ediktet stoppet opp, vet vi at Cornelius ble valgt til Romas biskop, og at han og andre biskoper som hadde levd i skjul under vanskelighetene, forsøkte å komme fram til et moderat ståsted for problemet med de frafalne. Den fremste aktøren for denne middeelveien var Cyprianus.

8.1.3 De moderate – Den Katolske kirken

I *De Lapsis* og *De Ecclesiae Catholicae Unitate* redegjør Cyprianus for hvordan kirken skal kunne komme samlet og styrket ut av situasjonen. Begge verk er skrevet i 251 i kjølvannet av ediktet. Bevenot skriver at begge avhandlingene reflekterer effektene av Decius' edikt, og gir oss en innsikt uten sidestykke i kristent liv og tanke i den tidlige kirken. Det finnes mange apologetiske avhandlinger som er fulle av formaninger og retningslinjer. Cyprianus'

³²¹ Eus. *HE* 6.43.

³²² Brevene fra Novatianus og kirkesamfunnet i Roma er tapt, men vi har referanser til brevene i *Cyp ep.* 24.7.1, og i *Cyp. ep.* 30.3.1-2, i et brev fra kirkesamfunnet i Roma til Cyprianus redegjør de selv kort for de tapte brevene.

³²³ Cyprianus takker for brevet og referer til det i *Cyp ep.* 27.4.1 og i *Cyp ep.* 28.2.1-3. Han takker her også for deres reprimande til de rebellprestene i Kartago – som også Cyprianus forsøkte å argumentere for at hadde inntatt et for avslappet standpunkt overfor de frafalne. Brevet fra kirken i Roma her omtalt var ikke opprinnelig sendt til Cyprianus, men til rebellprestene i Kartago. Se Clarke 1984 bind II: 125 – fotnote 22.

³²⁴ *Cyp. ep.* 31.6.2.

avhandlinger skiller seg fra disse ved å komme med instruksjoner og advarsler om hvordan en burde handle i en konkret situasjon.³²⁵ Cyprianus og hans trofaste biskoper startet med å utstøte dem som hadde syndet mot Gud ved å involvere seg på en eller annen måte med Decius' edikt. Deretter krevde de at de frafalne skulle forsones seg med kirken og kirkesamfunnet ved å erkjenne sin synd og vise at de virkelig ønsket å tre inn i samfunnet igjen. Etter en slik forsoning ble de frafalne tatt inn i samfunnet og gitt en status som begrenset muligheten deres for å delta i nattverden, for så å unngå at resten av menigheten også skulle bli forurenset av synderens synd. Han understreket at det var nødvendig å gjeninnføre og bevare kirkens disiplin samt å holde den samlet. Dette kunne kun gjøres hvis det ble enighet om hvordan en skulle behandle de frafalne.³²⁶ Mot både de aksepterende og strenge syn påstod Cyprianus at biskopen først og fremst var leder av en lokal kirke, og at han innfridde den rollen Jesus hadde gitt Peter som fundamentet i kirken på jorden.³²⁷ Videre argumenterer han for at kirken i essens var biskopen, og biskopen kirken, så hvis noen forlot sin biskop så forlot de også kirken og den frelse den kunne gi.³²⁸

8.2 Konklusjon

Resultatet av kontroversen ble at alle frafalne fikk vende tilbake til kirken mot botgjørelse av ulikt slag. Et konsil blant de afrikanske biskopene kom fram til denne konklusjonen og godtok også Cyprianus' tolkning av biskopens rolle. Et italiensk konsil samtykket med avgjørelsen. Resten av den kristne verden – med noen unntak – fulgte etter. Decius' ediktet var dermed med på å påvirke hvilke retningslinjer kirken skulle følge når deres medlemmer syndet mot Gud. Med tanke på at nesten samtlige kristne som overlevde ediktet trolig hadde unngått ofring ved kjøp av attest, flukt eller rett og slett ofret, er det ikke rart resultatet ble som det ble. Og at et konsil med biskoper slo fast at biskoper skulle få mer makt, er strengt tatt, heller ikke særlig merkelig.

³²⁵ Bevenot 1971:viii.

³²⁶ Cyp. ep. 15.3.2, 16.4.1, 17.12.

³²⁷ Cyp. ep. 43.5.2, 59.7.3, 70.3.1 og 73.11.1.

³²⁸ Cyp. ep. 66.8.2-3 og 59.7.2-3.

9 Konklusjon

9.1 Oppsummering

Jeg har i denne avhandlingen fokusert på de områdene jeg mener er av betydning for å kunne forstå Decius' religionspolitikk og konsekvensene den fikk for de kristne. Konfliktene mellom den romerske stat og de kristne i perioden før Decius, samt forskerdebatten rundt, ble presentert for å kunne si noe om hvorvidt Decius' edikt og politikk medførte en endring i statens forhold til de kristne. Jeg har vist at hendelsene hvor kristne måtte bøte med livet for sin tro var adskilte i både sted og tid, og at det var for få av dem til å kunne hevde at staten aktivt forfulgte de kristne. Rettsgrunnlaget bak disse hendelsene er også uklare. Vi har imidlertid ingen kilder til en konkret lov som gjorde det forbudt å være kristen. Hvis den lokale stemningen ikke ivret etter å forfølge kristne, var det lite trolig at guvernøren anstrengte seg for å sette i gang noen straffesak mot dem. Det viser seg også at vi ikke enkelt kan stemple keisere før Decius som verken kristenfiendtlige, nøytrale til kristne eller kristenvennlige.

Presentasjonen av edikt viser oss at det er lite vi kan slå fast når det kommer til keiserlige edikt i tiden fra Augustus og fram til Decius. I alt fra komposisjon og innhold til publiseringsmåte er vår kunnskap om edikt begrenset og dessverre ervervet fra få og til tider vage kilder. Det finnes imidlertid ingen kilder som antyder at noen tidligere keiser brukte edikt for å kreve at befolkningen skulle ofre med medfølgende attestering.

For å kunne si noe om en aktørs motiv bak en handling, er man nødt til å se på personens bakgrunn. Jeg presenterte og drøftet derfor Decius' bakgrunn og regjeringsperiode i sin helhet før jeg endret fokus over til hans religionspolitikk og edikt. I den korte tiden han var keiser arbeidet Decius iherdig med å restaurere veier rundt i hele riket, og han utstedte en serie mynter dedikert til tidligere keisere som hadde blitt guddommeliggjort. At han i tillegg tok navnet *Traianus* til seg, har Rives og flere andre før ham argumentert for at var en reaksjon på at han lengtet tilbake til rikets storhetstid. Decius' brev til Afrodisa bekrefter at han satte pris på rett gjennomført praksis av religion.

Jeg gikk grundig igjennom de ulike kildene vi har til ediktet, og på bakgrunn av disse kildene forsøkte jeg å presentere innholdet og gjennomføringen av det. Decius utstedte ediktet en gang mellom den 1. november 249 og starten av januar 250. Ediktet hadde som sagt ikke noen

spesifikk adressat og det påbød alle i riket å ofre. Ofringen skulle foregå foran en kommisjon, og de som ikke ville ofre skulle bli forsøkt overtalt. Kommisjonen skulle utstede attester til dem som ofret. Ofringen skulle bestå av tre ledd: gi et offer, smake på offerdyret og skjenke et drikkeoffer. Til slutt skulle deltagerne sverge på at de alltid hadde ofret til de romerske gudene.

Etter gjennomgangen av ediktet drøftet jeg de ulike teoriene om hva som kan ha vært Decius' motiv bak ediktet. Konsekvensene for de kristne, om ikke noe mindre komplekse og sammensatte enn Decius' motiver, var noe enklere å redegjøre for, med tanke på kildematerialet. Jeg vil nedenfor rekapitulere og utbrodere konklusjonene jeg kom fram til.

9.2 Konformitet eller forfølgelse

Decius var ikke en forfølger av kristne. Tatt i betraktning kildematerialet om ediktet og Decius' person satt opp mot presentasjonen og definisjonen på forfølgelse gitt i kapittel 2.1, kan vi ikke komme til noen annen konklusjon. Vi kan ikke tilfredsstillende gjøre rede for motivene bak handlingen. At kristne døde under hans regjeringsperiode, kan like gjerne tilskrives en konsekvens av hans politikk som at det å komme de kristne til livs var et motiv bak politikken. Decius beordret alle i riket til å foreta samme kulthandling, noe som bygger opp under at religiøs konformitet var et ønske bak ediktet. At konformitet var et mål, utelukker derimot ikke at Decius også hadde andre motiver. Decius kan ha sett ediktet som en mulighet til å både styrke statskulten samtidig som han ønsket å straffe avvikere. Hvis Decius derimot ønsket å komme kristendommen til livs, så feilet han, og jeg argumenterer for at hendelsene i fengselet i Kartago, hvor kristne fikk komme inn og besøke andre kristne samt holde messe for dem, motbeviser at Decius gjorde kristendom ulovlig. I lys av denne konklusjonen ser det ut til at Decius har et ufortjent dårlig rykte i mye av forskningslitteraturen som foreligger.

Det er i dag bred enighet om at Decius ønsket å ta vare på gamle tradisjoner og samtidig ønsket å restaurere riket til fordums storhet. Riket var på Decius' tid angrepet fra flere kanter, og vi kan lese om sult og epidemier i både romerske og kristne kilder. I tillegg må kriger og borgekriger ha vært med på å prege situasjonen. I en slik tid er det sannsynlig at Decius ønsket å opprette gudenes fred.

Decius sendte ut sin ordre om ofring i ediktform. I og med at det er problematisk å gjengi hans edikt, og tatt i betraktning hvor lite vi vet om tidligere edikt, er det vanskelig å konkludere med, med tanke på formen det hadde, om det skilte seg ut fra tidligere edikt eller om det fulgte en norm. Vi kan derimot konkludere med at innholdet var nytt. Som Selinger kommenterer, var det vanlig å ofre i feiring over at en ny keiser kom til makten.³²⁹ Caracallas *Constitutio Antoniniana* oppfordret også til generell ofring. Men ingen av disse hendelsene krevde at ofringene ble attestert av en kommisjon, og de ble trolig sett på som årsak til festiviteter.

Jeg stilte i innledningen spørsmål ved Selingers' påstand om Decius' edikt kunne ses på som et vendepunkt vedrørende romernes forhold til de kristne.³³⁰ Mitt svar på dette er både ja og nei. Ediktet kan mer presist ses på som et vendepunkt vedrørende hvordan keiseren så på statskulten, men siden religion og politikk var knyttet sammen påvirket dette de kristne. Jeg vil spesifisere hva jeg mener med *vendepunkt*.

Plinius krevde i 111/112 at de kristne skulle skjenke røkelse og helle et drikkeoffer for å vise sin respekt til statskulten. En slik handling ville ha reddet de kristne i Bithynia-Pontus. Det å vise sin respekt og ofre til de romerske gudene ville også ha reddet martyrer som Ignatius, Polykarpos, Pionius og Perpetua. Decius' edikt introduserte noe nytt, men som derimot ikke ble kopiert av de senere forfølgerne Valerianus eller Galerius. Decius krevde at alle i riket skulle sverge på at de alltid hadde levd et religiøst liv og at de hadde ofret jevnlig til de romerske gudene. Slik jeg ser det, var det Valerianus' lover som satte presedens for de omfattende forfølgelsene under Diocletianus og Galerius, ikke Decius' edikt. Decius kan ikke sies å ha etablert en metode for å forfølge kristne så lenge vi ikke kan konkludere med at han ønsket å forfølge dem.

Rives kommenterer at religionen rundt Middelhavet inntil Decius hadde vært sterkt preget av å være lokal og kollektiv. Decius' edikt, i kontrast, introduserte et system som var både universelt og individuelt.³³¹ Denne endringen passet de kristne svært dårlig.

³²⁹ Selinger 2004:44-45.

³³⁰ Selinger 2004:11.

³³¹ Rives 1999:141.

9.3 Martyrenes blod er kirkens sæd

Jeg ser på Decius' edikt som en begjæring fra en av riktes innbyggere rettet mot de lokale myndighetene om at de skulle attestere vedkommende innbyggers religiøse ståsted. Dette skriftlige beviset på at den pagane offerplikten var overholdt var et tegn på innbyggerens lojalitet. Det er vanskelig å argumentere mot at ediktet var nettopp dette. Men for Cyprianus var ediktet i hovedsak en erkjennelse på at en ikke var, eller aldri hadde vært kristen. Uansett ønskene eller motivene bak ediktet var konsekvensene omfattende og alvorlige for de kristne.

Kirken var nødt til å komme til et kompromiss for å kunne holdes samlet. Hadde kirken fulgt den strenge retningslinjen for å gjenoppta medlemmene som hadde frafalt grunnet ediktet, så ville kirken ha stått svekket og splittet tilbake. Slik sett endret Decius' edikt det kristne tankesett vedrørende muligheten for tilgivelse for å ha syndet mot Gud, og påvirket dermed også deres syn på Kirken og dens videre utvikling. Konsekvensene ediktet fikk for kristne på individnivå må imidlertid ha variert fra person til person. Det fantes trolig noen som tok lett på det å frasi seg kristendommen, samtidig som det fantes noen som, slik som Cyprianus skildret, jobbet hardt og lenge for å få innpass i sine lokale kirkesamfunn igjen.

Tertullianus kommenterte i *Apologeticus* kapittel 50 at "Martyrenes blod er kirkens sæd." Under Decius økte antallet martyrer, og flere martyrer betydde mer blodutgytelse, og som historien har vist oss, kom kirken styrket, og til sist seirende, ut av konflikten med den romerske stat. Tertullianus, som skrev mellom 198 og ca. 220, mente altså allerede da å se at kristendommen ble styrket av martyrenes død. Valerianus forsøkte å komme de kristne lederne til livs i 258. Hans sønn, Gallienus,³³² må ha innsett at forfølgelsene ikke fikk ønsket resultat, eller at de eventuelt hadde utspilt sin rolle. Uansett, han utstedte et edikt, trolig kort tid etter Valerianus' død, som endte forfølgelsene.³³³ Eusebios skrev at kristne nøt toleranse og ro fra rundt 260 og fram til 303, og at kirken vokste.³³⁴ Ifølge Starks spekulative tall kommentert i kapittel åtte, vokste antall kristne i disse årene fra ca. to millioner til i overkant av seks millioner. Det ser ikke ut til at Valerianus' forfølgelse førte til annet enn å styrke kirken slik at den kunne motstå de senere og kraftigere forfølgelsene under Diocletianus og Galerius. Siden vi ikke kan vite noe om hvordan kirken ville ha utviklet seg uten fiendtlighet fra romersk hold, blir det noe spekulativt å hevde dette. Men vi kan argumentere for at Decius, ved å herde de kristne og ved å sette i gang en prosess som endte opp med å moderere

³³² Keiser sammen med Valerianus fra 253-260 og alene fra 260-268.

³³³ Eus. *HE* 7.13.1.

³³⁴ Eus. *HE* 7.13 og 8.1.1-6.

kravene for tilgivelse, hjalp kristendommen til å utvikle seg fra å være en geografisk spredt sekt til å bli en statskirkelig institusjon.

10 Vedlegg

10.1 Edict of Severus Alexander

[Imperator Caesar Marcus Aurelius Severus Alexander] Pius Felix Augustus, [son of deified Magnus Antoninus Pius, grandson of deified Septimus Severus Pius, *pontifex maximus*], tribunician [power], consul, *pater patriae*,

[proclaims:---] in order that through their desire to express the joy they have in my accession to the office they not to be forced into contributions greater than they can afford. Hence this plan has been designed, and I did not lack models, among whom I would be imitating both Trajan and Marcus who were ancestors of mine and had been emperors particularly worthy of admiration, whose fixed policy also in other respects I plan to imitate. If the inopportune public lack of means did not interfere, I should be making a much clearer show of my magnanimity and should not have hesitated to cancel whatever contribution of this type was still coming in, owed from the past, and to cancel also whatever expenditures for crowns had previously been voted connection with the appointment as Caesar or were yet about to be voted by the cities for the same reason. But because of what I mentioned just now I do not think that all this is possible. On the other hand, it has not escaped me that the aforesaid are all that the cities can afford, as I see from present circumstances. Therefore, let all men in all the cities both throughout Italy and in the other regions be my witnesses: for other gold crowns, even though occasioned by my accession as emperor, an office to which I arrived with the wish and prayer of all, I must cancel the claims made upon (the cities), doing this not because of an excess of wealth but because of my fixed resolve. It is necessary that I, at this time that I have come to office, though weak, repair the declining state of things, not by searches for revenue but by economy alone, without expenditure being made toward my private satisfaction. For neither this <will be> of concern to me <nor anything else> in asking for money than better to advance the empire with universal kindness and benefactions, in order that my own <conduct> may be of a sort to predispose the governors <of the provinces> and <those> sent out by me as procurators, whom I sent out after a most meticulous investigation and selection, to behave with greatest moderation. For more and more <those who will go out as> the governors of provinces should learn with how much zeal it behooves them to spare and watch out for the provincials over whom they have been appointed, <when it will be possible> for them all to see the emperor administering the duties of the kingship with so much orderliness and moderation and restraint.

Copies of this decision of mine let the magistrates in each city take care <to expose> publicly <where> they will be most visible to the readers.³³⁵

³³⁵ *Pap. Fayum* 20 i Oliver 1989: dokument no. 275.

10.2 Attest nummer 69

1st Hand. To those appointed to oversee the sacrifices. From Aurelia Demos, fatherless, daughter of Helen and wife of Aurelius Ireanus, of the Hellenion quarter. I have always been constant in sacrificing to the gods, and now too, in your presence, in accordance with the orders I have offered sacrifice, and I have poured a libation, and I have eaten of the sacrificial offerings, I ask you to certify this for me below. May you prosper.

2nd Hand. I, Aurelia Demos, have presented this petition. I Aurelius Ireanus, wrote on her behalf, for she is illiterate.

3rd Hand. I Aurelius Sabinus, the prytanis, saw you sacrificing.

1st Hand. The Year one of the Emperor Caesar Gaius Messius Quintus Traianus Decius Pius Felix Augustus, Pauni 20. (June 14, 250).

11 Bibliografi

Antikke kilder (tekstutgavene)

- Aurelius Victor** Bird, H. W., *Aurelius Victor: De Caesaribus*, Liverpool University Press 1994.
- Celsus** Chandwick Henry., *Contra Celsum*, Cambridge University Press 1980. Oversettelse av Origens verk med introduksjon og noter.
- Cyprianus** Bévenot, S.J Maurice., *Cyprian: De Lapsis and De Ecclesiae Catholicae Unitate*, Oxford Clarendon Press 1971.
- Clarke, G. W., *The letters of St. Cyprian of Cathage / translated and annotated by G. W. Clarke*, Newman Press New York – Består av fire bind. Bind en og to utgitt i 1984, bind tre i 1986 og bind fire i 1989.
- Eusebios** Eusebius., *Preparation for the Gospel*, Oversatt av Gifford, Edwin Hamilton. Baker Book House 1981.
- Maier, Paul L., *Eusebius - The Church History, Translation and Commentary*, Kregel Academic & Professional 2007.
- Galenus** Walzer, R., *Galen on Jews and Christians*, Oxford University Press 1949.
- Porphyrius** Berchman, Robert M., *Porphyry Against the Christians*, Brill Academic Publishers September 2005.
- Suetonius** Suetonius, Oversettelse av Rolfe, J. C., volum II, The Loeb Classical Library. London: William Heinemann 1914.
- Tacitus** Tacitus, Cornelius., *Årbøkene*, Oversatt og kommentert av Mørland, Henning., H. Aschehoug & Co i samarbeid med Fondet for Thorleif Dhals Kulturbibliotek og Det norske akademi for språk og litteratur 1988.
- Zosimos** Ridley, Ronald T., *Zosimus – New History*, Australian Association for Byzantine Studies 1982.

Dokumentsamlinger

- Knipfing, J. R., “The Libelli of the Decian Persecution” *Harvard Theological Review*, bind.16, 1923: 345-390.
- Musurillo, Herbert., *The acts of the Christian martyrs*, Introduksjon, oversettelse og kommentarer av Herbert Musurillo Oxford Clarendon Press 1971.
- Oliver, James H., *Greek Constutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, Indipendence Square 1989.

Sekundærlitteratur

Barnes, T.D., *Legislation against the Christians*, Journal of Roman Studies, Vol. 58, Parts 1 and 2 1968, pp. 32-50.

Barnes, T.D., "Statistics and the Conversion of the Roman Aristocracy", *The Journal of Roman Studies*. Vol. 85. (1995), pp. 135-147.

Barnes., T. D., "*Tertullian – A Historical and Literaru Study*" Clarendon Press Oxford 1971.

Beard, Mary; North, John og Price, Simon., *Religions of Rome*, Cambridge University Press 2004.

Beard, Mary; North, John og Price, Simon., *Religions of Rome - A Sourcebook*, Cambridge University Press 2004.

Boer, W. Den., "A Pagan Historian and His Enemies: Porphyry against the Christians" *Classical Philology*, Vol. 69, No. 3. (Jul., 1974), pp. 198-208.

Bowman, Alan K., Garnsey, Peter., Cameron, Averil., - Editors - *The Cambridge Ancient History Volume XII – The Crisis of Empire A.D. 193-337, Second Edition*. Cambridge University Press 2005

Brengaard, Carsten., *Kristenforfølgelser og Kristendom: Fra Sekt til Statskirke*, Specialtrykkeriet Viborg A/S 1992.

Brent, Allen., *St. Cyprian of Carthage – On the Church – Selected Letters, Translation, introduction and commentary by Allen Brent*, ST Vladimir's Seminary Press 2006.

Brent, Allen., "Ignatius and the Imperial Cult" *Vigiliae Christianae*, Vol. 52, No. 1. /Feb., 1998), pp. 30-58.

Brown, Peter., *The Rise of Western Christianity*, Blackwell Publishers 1996.

Burkhart, B. Le Roy., "The Rise of the Christian Priesthood" *The Journal of Religion*, Vol. 22. 2. (Apr., 1942), pp. 187-204.

Burns, J. Patout., *Cyprian the Bishop*, Routledge London & New York 2002.

Cary, M and Scullard, H. H., *A History of Rome, Down to the Reign of Constantine*, Macmillan London 1975.

Chadwick, Henry., *The Early Church*, Penguin Books, England 1993.

Christensen, Arne Søby., "Kristenforfølgelser i Rom indtil år 250: En forskningsdiskussion" Kjøbenhavn 1977.

Christenson, Ronald., "The Political Theory of Persecution: Augustine and Hobbes" *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 12, No. 3. (Aug., 1968), pp. 419-438.

Clarke, G.W. "Double Trials in the Persecution of Decius" *Historia* 22 (1973) 650-663 .

Clarke, G.W. "Some Observations on the Persecution of Decius" *Antichthon* 3 (1969) : 63-76.

- Clayton, F.W., "Tacitus and Nero's Persecution of the Christians" *The Classical Quarterly*, Vol. 41, No. ¾. (Jul. – Oct., 1947, pp 81-85.
- Clebsch, William A., *Christianity in European History*, Oxford University Press 1979.
- Coleman, P. R., *Roman State and Christian Church*, Coleman-Norton 1966.
- de Ste. Croix, G.E.M., "Aspects of the Great Persecution" *The Harvard Theological Review*, Vol. 47, No. 2. (Apr., 1954), pp. 75-113.
- de Ste. Croix, G.E.M., "Why Were the Early Christians Persecuted?" *Past and Present*, No. 26. (Nov., 1963), pp. 6-38.
- Digester, Elizabeth DePalma., "Lactantius, Porphyry, and the Debate over Religious Toleration" *The Journal of Roman Studies*, Vol. 88. (1998), pp. 129-146.
- Duncan-Jones, Richard., *Structure and Scale in Roman Economy*, Cambridge University Press 1990.
- Erdkamp, Paul (edt)., *A Companion to the Roman Army*, Blackwell Publishing 2007.
- Erickson, Tyler., Last, Hugh 1937: "The Study of the "persecutions" *Journal of Roman Studies*, vol.27, 1937: 80-92.
- Fox, Robin Lane., *Pagans and Christians*, Harper San Francisco 1987.
- Frend, W.H.C., *Martyrdom and Persecution in the Early Church: a study of a conflict from the Maccabees to Donatus*, Oxford Blackwell, 1965.
- Frend, W.H.C., *Orthodoxy, Paganism and Dissent in the Early Christian Centuries*, Ashgate Variorum 2002.
- Frend, W.H.C., "The Failure of the persecutions in the Roman Empire" *Past and Present*, No. 16. (Nov., 1959), pp. 10-30.
- Frend, W.H.C., "Reviews" *Journal of Ecclesiastical History*, Vol. 54, No. 3, Cambridge University Press 2003:514-515.
- Geiger, Joseph., "Review: The Thirteenth Sibylline Oracle" *The Classical Review, New Series*, Vol. 42, No. 1 (1992), pp. 16-17.)
- Goffart, Walter., "Zosimus, The First Historian of Rome's Fall" *The American Historical Review*, Vol. 76, No. 2. (Apr., 1971), pp. 412-441.
- Grant, Robert M., *Irenaeus of Lyons*, Routledge London & New York 1997.
- Hauken, Aage., *Biskop og Martyr: To Oldkirkelige Profiler*, St. Olavs Forlag 1994.
- Harries, Jill., *Law and Empire in Late Antiquity*, Cambridge University Press 1999
- Janssen, L.F., "'Superstitio' and the Persecution of the Christians" *Vigiliae Christianae*, Vol. 33, No. 2. (Jun., 1979), pp. 131-159.
- Judge, E.A., "The Beginning of Religious History" *The Journal of Religious History*, Vol. 15, Ni. 4, December 1989.

- Keresztes, Paul., "Law and Arbitrariness in the Persecution of the Christians and Justin's First Apology" *Vigiliae Christianae*, Vol. 18, No. 4 (Dec., 1964), pp. 204-214
- Keresztes, Paul., "The Constitutio Antoniniana and the Persecutions under Caracalla" *The American Journal of Philology*, Vol. 91, No. 4 (Oct., 1970), pp. 446-459
- Keresztes, Paul., *Imperial Rome and the Christians – from Herod the Great to about 200 A.D Volume I*, University Press of America Lanham – New York – London 1989.
- Keresztes, Paul., *Imperial Romae and the Christians – from the Severi to Constantine the Grate Volume II*, University Press of America Lanham – New York – London 1989.
- Kolb, Anne., *Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich*, Akademie Verlag 2000.
- Logan, Alastair H.B., *The Gnostics – Identifying an Early Christian Cult*, T & T Clark 2006
- MacMullen, Ramsay., *Christianizing the Roman Empire*, Yale University Press 1984.
- Mattingly, H., Salisbury, F.S., "The Reign of Trajan Decius" *The Journal of Roman Studies*, Vol. 14. (1924), pp. 1-23.
- Meredith S.J , Anthony., *Gregory of Nyssa*, Routledge London & New York 1999.
- Millar, Fergus., "Emperors, Frontiers and Foreign Relations, 31 B. C. to A. D. 378" *Britannia*, Vol. 13. (1982), pp. 1-23
- Millar, Fergus., *Government Society, & Culture in the Roman Empire*, The University of North Carolina Press 2004.
- Millar, Fergus., *Emperor in the Roman World*, Cornell University Press New York 1977.
- Oborn, Georg Thomas., "Why Did Decius and Valerian Proscribe Christianity?" *Church History*, Vol. 2, No. 2. (Jun., 1933), pp. 67-77.
- Parker, H. M. D., *A History of the Roman World A.D 138-337*, Methuen & Co. LTD London 1958.
- Pohlsander, Hans A., "The Religious Policy of Decius" *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II ,Principat 16.3 Walder De Gruyter – Berlin – New York 1986, pp. 1826-1842.*
- Potter, Davids S., *Prophecy and History in the Crisis of the Roman Empire – A historical Commentary on the Thirteenth Sibylline Oracle*, Clarendon Press Oxford 1990.
- Potter, Davids S., *The Roman Empire at Bay*, Routledge 2004.
- Rives, J. B., "Human Sacrifice among Pagans and Christians" *Journal of Roman Studies*, Vol. 85, 1995: 65-85.
- Rives, J. B., "The Decree of Decius and the Religion of Empire" *Journal of Roman Studies*, vol.89, 1999: 135-154.
- Salzman, Michele R., "'Superstitio' in the 'Codex Theodosianus' and the Persecution of Pagans" *Vigiliae Christianae*, Vol 41, No. 2. (Jun., 1987), pp. 172-188.

- Scott, Kenneth., "The Elder and Younger Pliny on Emperor Worship" *Transactions and proceedings of the American Philological Association*, Vol. 63. (1932), pp. 156-165.
- Selinger, Reinhard., *The Mid-Third Century Persecutions of Decius and Valerian*, Perter Lang Europaischer Verlag der Wissenschaften 2004.
- Shaw, Brent D., *The Passion of Perpetua* "Past and Present" No. 139 (May, 1993), pp. 3-45
- Shelton, Jo-Ann., *As the Romans Did – A Sourcebook in Roman Social History*, Oxford University Press New York 1988.
- Steffensen, Finn Erik., *De Romerske Kristenforfølgelser*, Gyldendal København 1975.
- Steffensen, Finn Erik og Pedersen, Kirsten Helle., *De Romerske Kristenforfølgelser: En udvalgt og kommenteret bibliografi*, Odense Universitet 1976.
- Sherwin- White, A.N., "The Early Persecutions and Roman Law Again" *Journal of Theological Studies*, N.S., Vol. III, Pt. II, October 1952.
- Stark, Rodney., *The Rise of Christianity – A Sociologist Reconsiders History*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 1996.
- Syme, Sir Ronald., *Emperors and Biography*, Oxford at the Clarendon Press 1971.
- Tellegen-Couperus, Olga., *A Short History of Roman Law*, Routledge, London and New York 1993.
- Webster, Graham., *The Roman Imperial Army*, University of Oklahoma Press 1998.
- Weiss, Herold., "The Pagani among the Contemporaries of the First Christians" *Journal of Biblical Literature*, Vol. 86, No. 1.1 (Mar., 1967), pp. 42-52.
- Wilken, Robert Louis., *The Christians as the Romans Saw them*, Yale University Press Newhaven and London 2003